

ОКТЯБРИН 30 – Политическэ хамалган хашалганһаа хохидоһон зонной үдэр. Бурядай телевидени болон радиогой ветеран Валентина Зондуевна Жалсараевагай «МАНАЙ БУЛЫН НАМТАР ҺАА» гэхэн дурсалга.

с. 8

ДОРНОДОЙ БУРЯАДУУДАЙ СЭЭР ТУХАЙ ОЙЛГОСО

с. 7

«ВОСТОЧНАЯ ПЧЕЛКА»: **с. 24**

«Аура человека наглядно показывает, что человек – это Солнечное Существо, Огненное. Этот Свет и Огонь человек испускает на всех семи планах бытия».

Эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

Буряад ҮНЭН

Духэриг

1921 оной декабриин 21-нээ гарана

2011 оной октябриин 27 Четверг

№ 42 (21839) № 42 (754)

Намарай нүүлшын шара Нохой харын 1 гарагай 5 www.unen.ru

ПАВЕЛ АСТАХОВ: «Үхибүүнэй эрхэнүүдые хамгаалха гээшэ дэмбэрэлтэй үүргэ»

Р.Н. БАЗАРОВАЙ фото

Россиин Президентын дэргэдэ үхибүүнэй эрхэнүүдые хамгаалалгын талаар хүдэлмэридэ зууршалагдаһан Павел Астахов манай республика ерэжэ, хүүгэдэй эмхи зургаануудаар шалгалта үнгэргэбэ.

с. 2

Уважаемые лауреаты конкурса «ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ» всех годов с 1997 года!

Извещаем Вас о том, что в ИД «Буряад үнэн» готовится к выпуску книга «Лучшие люди Бурятии».

Убедительная просьба: всем лауреатам срочно прислать на электронный адрес: **e-mail: unen@mail.ru** или принести в редакцию фотографии (желательно цветные, допустимы и черно-белые).

Редколлегия

УСЛОВИЯ КОНКУРСА «ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ - 2011» **с. 3**

САЙШИЯЛ «ХАТУНЫ ЧИНГИСА»

НАНАА ЗОБООМО АСУУДАЛ.

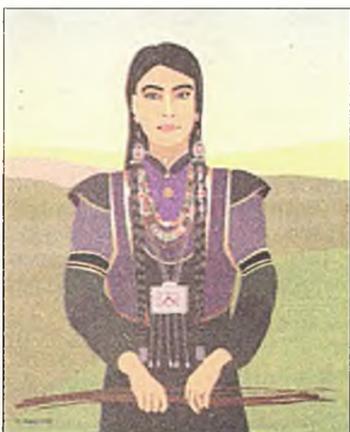
Хоб жэбэй хохидолто хойшолон

с. 11

Аманай алдуу

с. 21

ПРОДЮСЕРСКИЙ ЦЕНТР ЭСТРАДЫ «ВЕТЕР ВОСТОКА»
ИЗДАТЕЛЬСКИЙ ЦОМ «БУРЯД ҮНЭН»
ВСЕБУРЯТСКАЯ АССОЦИАЦИЯ РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ

III Межрегиональный конкурс молодых исполнителей эстрадной песни

15-19 ноября 2011г.

СЕРЕБРЯНЫЙ ЛЕБЕДЬ

15 ноября 2011г. 1-й отборочный тур 10.00 - Актовый зал БГУ (ул. Смольная, 24а)
18 ноября 2011г. 2-й отборочный тур 16.00 - Актовый зал БГУ (ул. Смольная, 24а)
19 ноября 2011г. финал, гала-концерт 18.00 - Театр оперы и балета (ул. Ленина, 53)
с участием звезд эстрады Бурятии

Билеты в кассах Театра оперы и балета, Филармонии и у распространителей
Справки по телефонам: 21-36-00, 21-51-27, +79644029504

ОКТАБРИЙН 30 – Политическэ хамалган хашалганһаа хохидоһон зоной үдэр

ПОЛИТИЧЕСКЭ ХАМАЛГАН ХАШАЛГАНДА ХОСОРҮОН ЗОНОЙ ДУРАСХААЛАЙ ҮДЭРТЭ БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ПРЕЗИДЕНТ-ТҮРҮҮЛЭГШЭ В.В.НАГОВИЦЫНАЙ ХАНДАЛГА

Республикымнай хүндэтэ ажалшад! Политическэ хамалган хашалганай үедэ хосорһон зоной үдэр хадаа Эсэгэ ороноймнай, мүн тэрэ тоодо манай республикын хэдэн миллион зоной сүлэлгэдэ, мүн политическэ үзэлтэй зоной лагерьнуудта доромжолуулһан байдал, тиихэдэ хүнэй ажабайдал доройтуулһан тоталитарна гуримай гэмтэ ябадалнууд тухай мүнөө үсын зондо хануулһан голхоролто үдэр болоно бшуу. Гэм зэмэгүй хүнүүдэй, түрэлхидэйн хуби заяанда «арадай дайсан» гэхэн ара нэрэ зүүгдэдэг хэн. Хуули эбдэһэн, политическэ, эрхэтэдэй эрхэ

сүлөөе хаһаһан сталинизмын үзэл бодолнуудһаа хобхорхын тула үнгэрһэн сагайнгаа зоболонто хэшээлнүүдые общество мартаха ёһогүй. Агууехэ Эхэ ороноймнай хэдэн миллион зоной хуби заяае эбдэһэн тээрмэ соо Андрей Сахаров, Дмитрий Лихачев, Александр Солженицын гэгшэд Эсэгэ орондоо үнэн сэхэ, ехэ дуратай байһые гэршэлһэн бодото жэшээнүүд болоһон байха. Шухата байлдаан соо манай республикын хори мянган шахуу хүн ороһон байна. Тэдэнэй зариманинь хосороо, харин амиды үлэһэн зонинь тэрэ үе саг тухай дурсан, ерээдүйн үетэндөө дамжуулна. Таанадай

урда толгойгоо дохинобди, тинн социальна болон Эрхэтэдэй дэмжэлгэ бэелүүлхэ бүхы арга боломжонуудые хэрэглэнэбди. Республикынгаа бүхы ажаһуугшадта, политическэ хамалган хашалганда гэм зэмэгүйгөөр ороһон түрэлхидтэнь халуун анхарал доро, элүүр энхэ ажаһуухые, харин залуу үетэндэ түүхын аймшагтай, хатуу шанга хэшээлнүүдые мартангүй байхые хүсэнэб.

В.В.НАГОВИЦЫН, Буряад Республикын Президент-Правительствын Түрүүлэгшэ.

ГАЗАР БҮХЭНДЭ ҺАЙН ЭЗЭН, ПОЛИКЛИНИКЭ БҮХЭНДЭ БЭРХЭ ВРАЧ ХЭРЭГТЭЙ

Буряадай Президент Вячеслав Наговицын муниципальна байгууламжануудай толгойлогшодтой эмхидхэһэн зүлөөн дээрэ хүдөө ажахын газарнуудые шэнээр хубаалгын жаса тогтоолго болон элүүрые хамгаалгын халбарин мэргэжэлтэдэеэ хаангадса тухай асуудалнуудые зүбшэн хэлсэ. Нёдондоо хүдөө ажахын газарнуудай эрьсые эршэдүүлхэ зорилготой 435-дахы федеральна хуули абтаа юм. Тиин зөөрин болон газарай харилсаануудай министр Маргарита Магомедовагай хэлэһээр, республика дотор оройдоошые элдэгдэдэггүй, мүн зохисгүйгөөр хэрэглэгдэдэг газар нилээд ехэ. Тэдэниень лэ оролдосогүй эзэдһэнь хурьян абтажа, шэнээр хубаалгын жасада оруулагдан, тооргодо табигдаха юм. Элдэхэ нюурай олдогогүй ушарта тус газарай участогууд республикын зөөридэ абтаха. Гадна эрхэтэдэй хэрэглэгдэггүй хубита газарнууд баһал жасада оруулагдаха. Тэдэ хотын болон хүдөөгэй нуурин газарнуудай гэжэ тоологдодог болохо. Нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн зургаануудай мэдээсһээр, бүхыдөө эзгүй 602359 гектар газар бүридхэлдэ абтанхай. Тиин муниципальна байгууламжанууд 2013 оной июль болотор кадастрай хүдэлмэринүүдые хэжэ дүүргэхэ ёһотой. Тус зорилгодо 180 миллион түхэриг гаргашалха хэрэгтэй гэжэ багсаамжалагдана. Тиин тэрэнэйн табин процентые республикын

бюджет һомолхо, харин нүгөө хахадые аймагууд өөһэдөө даажа абаха болоно. - Саашадаа эдэ газарнуудые элдэб янзын проектүүдтэ хабаадуулахадби. Республикын Хүдөө ажахын министерство хүдөө ажахые хүгжөөлгын тухай программануудые аймаг бүхэндэ хабаатайгаар зохёонхой. Жэшэнь, хаа-хаана мяха болон һү үйлэдбэрилгын заводууд нээгдэхэ, - гэжэ Вячеслав Владимирович онслоо. Газарта хабаатай үшөө нэгэ дутуу дунда би. Энэмнай үндэнэ баримтагүй баяжалга болоно. Газарай кодексын ёһоор, хэрэглэгшэ бүхэн налог гү, али хүлхэлэлгын түлбэри түлэхэ ёһотой. Зүгөөр бодото дээрээ нилээд олон хүн тусхай дансагүйгөөр ажалаа ябуулна. Тиимэһээ республикын бюджеттэ хүсэд мүнгэн ороногүй. Мүн тиихэдэ элүүрые хамгаалгада ехэ хубилалтанууд болохо юм. Тусхай мэргэжэлтэй врачуудай тоо гурба дахин үсөөлөгдэхэ, харин үүргыень терапевтүүд бэелүүлхэ ёһотой. Тиихын тула тэдэ мэргэжэлээ дээшлүүлжэ, юрэнхы практикын врачууд болохо. Мүнөө дээрээ терапевтүүд ехэнхидээ үбшэнтэниень олон ондоо врачуудта эльгээхэ ажалтай һаа, саашадаа 85 процент үбшые өөһэдөө танижа аргалха зэргэтэй.

Джигит МАРХАДАЕВА.

80-ДАХИ НАЙРТА СЕЗОНОО НЭЭБЭ

Х.Намсараевай нэрэмжэтэ Буряад драмын Гүрэнэй академическэ театр 80-дахы ойн баярайнгаа сезон октябрийн 25-най үдэшэ Н.Бестужевай нэрэмжэтэ Ород драматическа театрай тайзан дээрэ хитад классик Цао Юй гэгшын «Залинта аадар» («Гроза») гэхэн зүжгөөр нээһэн байна. Зүжэгтэй эхиндэ тус театрай урагшаа ханаатай директор Д.Ж.Балданов харагшадаа халуунаар амаршалжа, театрайнгаа байшангай һэльбэн шэнэлэлгэ түгэхэхэ ажалайнгаа шэнэ гуримууд, ерээдүйн түсэбүүд тухай хурянгыгаар хөөрбэ. Соёлой министрэй орлогшо С.А.Добрынин амаршалаа. Харагшадаа олошоруулха, һонирхуулха зорилготойгоор сентябрь һарада театрайнгаа сайт нээгээ, электронно аргуудые, тэрэ тоодо Интернет хэрэглэн, театртаа биледүүдые худалдан абаха арга боломжонуд харалагдана. Ц.Шагжигнай «Будамшуу», суута уран зохиолшо Д.Р.О.Батожабайн 90 жэлэй ойн хүндэлэлдэ «Төөригдэһэн хуби заяан» гэхэн гурбалжан романаарнь зүжэг, Ч.Айтматовай «Прощай, Гульсары», япон драматург Муракамиин, А.Вампиловай

Россиин габьяата артист Олег Бабуев, артистка Оюна Тудупова гэгшэд «Залинта аадар» гэхэн зүжэгтэ

«Ууган хүбүүн» гэхэн зүжэгүүд табигдаха түсэбтэй. Тиихэдэ Шэнэ жэлэй, Сагаалганай найр нааданууд үнгэргэгдэхэ. Тээмэндэ «Алтан сэргэ» гэхэн регионууд хоорондын театральна фестиваль амжалта түгсөөр эмхидхэлгэдэ хабаатай эрхим ажалшадаа, туһалһан хүршэ театруудайнгаа директорнуудые – Н.Б.Шагдырова

(«Ульгэр»), П.Г.Степанов (Ород драматическа), «Бурятия» гэхэн зохид буудалай директор Ф.А.Дубанова, олзын хэрэг эрхилэгшэ, Россиин арадай артистка Л.И.Егорова гэгшэдтэ, бусад спонсорнуудта театрай уран найханай хүтэлбэрилэгшэ, ахамад режиссёр Ц.Д.Бальжанов баярай бэшгүүдые хүхэ номин хадагуудтайгаар барюулба. 4 дахин «Алтан баг» гэхэн бүхэроссиин театральна шанда хүртэһэн «Ульгэр» театрай директор Н.Б.Шагдырова, суута артистка Л.И.Егорова гэгшэд шэнэ юбилейнэ сезон нээгдэһэн ушараар амаршалба, харагшадые ходоол түрэл театртаа ерэжэ байхыень уриба. Харагшадай халуун анхарал татаһан «Залинта аадар» зүжэгтэ хабаадаһан бэрхэ артистнууд Олег Бабуев, Баста Цыденов, Баярто Ендонов, Дарима Лубсанова, Должин Тангатова, Оюна Тудупова, бусад халуун альга ташалгаар угтагдаба.

Бэлигма ОРБОДОЕВА. Радна-Нима БАЗАРОВАЙ фото.

ПАВЕЛ АСТАХОВ: «Үхибүүнэй эрхэнүүдые хамгаалха гэшэ дэмбэрэлтэй үүргэ»

(Эхининь 1-дэхи нуурта).

Октябрийн 25, 26-най үдэрнүүдтэ «Аистенок» гэхэн хүүгэдэй байшан, республикын хүүгэдэй клиническэ больница, санаторно хүүгэдэй байшанда тэрэ хүрөө. Тиихэдэ хии хуудалай, сэдхэхэй үбшэнүүдые эмнэдэг республикын диспансерэй хүүгэдэй отделениин байдалтай тэрэ танилсаа. «Мальшоко» гэхэн хүүгэдэй байшан, «Республикын социальна болон мэдээсэлэй – методическа туһаламжын, үншэн болон түрэлхидэй харууһагүй үлэһэн хүүгэдые гэр байраар хангалтын түб» гэхэн автономно эмхи зургаанай хүдэлмэритэй Павел Астахов танилсаһан байна. Республикын олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй түлөөлэгшэдтэй үсэгэлдэр үнгэргэгдэһэн пресс-конференцидэ Павел Астахов хоёр үдэрэй шалгалтын дунгүүдые мэдээсэ. Тэрэнэй хэлэһээр, республика дотор хүүгэдые социальна талаар хамгаалалгаар ябуулагдажа байһан хүдэлмэриень дунда зэргэ гэжэ сэгнэ. Республикын хүүгэдэй социальна эмхи зургаануудай дундаһаа Дээдэ-Онгостойдо оршодог санаторно байшангай хүдэлмэриень яһала һайнаар сэгнэ. Дутуу дунданууд бишье һаа, байдалын бэшэнһээ яһала бараг гэжэ тэрэ тоолоно. Буряад орондоо имэ үхибүүдые һайн, хүсэд байдалтай гэр бүлэдэ үгэжэ, хүмүүжүүлгэдэ ехэ анхарал хандуулагдана гэбэ. Үншэрһэн үхибүүдые гүрэнэй тэдхэмжэтэйгээр хаража, хүмүүжүүлжэ байдаг гэр бүлэнүүдые олон гэжэ тэмдэглээ. Россиин Федераци дотор имэ социальна проект бэелүүлэгдэжэ эхилхэдэнь, манай республикын Хүүгэдэй болон гэр бүлын хэрэгүүдэй талаар агентство хадаа энэниень түрүүшүүлэй тоодо халан абажа нэбтэрүүлһэн юм. Тэрэнэй үрэ мүнөө харагдажа байна гэшэ. Гадна энэ хүдэлмэридэ шэнэ үүсхэлнүүдые нэбтэрүүлжэ хүдэлхэ хэрэгтэй гэжэ тэрэ тэмдэглээ. Үншэрһэн, газашалагдаһан, тиихэдэ үри бээе хараха шадалгүй, ухаан бодолгүй гэртэхинтэй байжа, һангай гэртэ ороһон үхибүүд сэдхэхэдэ ямар гомдолтой ябана гэшэб, тэдэнэй һанаан бодолыень тэгшлэхэнь бэрхэшые һаань, түгэд гэр бүлэнүүдэй хүүгэдһээ дутуугүй байдалда эдэ үхибүүдые хүмүүжүүлгэдэ ехэ анхарал хандуулха ёһотойбди гэбэ. Албан хойрог заншал орхигдохо, һангай байрын мэдэрэл тэдэ үзэхэ ёһогүй гэхэн зорилго туйлаха шухала гэжэ Павел Астахов нэмэжэ хэлэнэ һэн.

Эльвира ДАМБАЕВА, манай корр.

БЭРХЭ БАГШЫН ДУРАСХААЛДА

Республикымнай багшанар Хэжэнгэдэ һаяхана сугларба. «Аймагуудай захиргаанай мэдэлэй һуралсалда инноваци хэрэглэгшэ» гэхэн республиканска багшанарай уншалганууд Ирина Николаевна Дарижаповагай мүнхэ дурасхаалда зорюулагдаа. Ирина Дарижапова хадаа 2000-2010 онуудта Хэжэнгын аймагай һуралсалай таһагые ударидажа, үндэр амжалтануудые туйлаа. «Манай аймагай һургуулинуудые өөдөн бодхоожо, шэнэдхэн һайжаруулха талаар ехэһэн ажал ябуулаа», - гээд Хэжэнгын аймагай гулваа Геннадий Лхасаранов хөөрэнэ. Олон жэл соо эрдэм һуралсалай болон ухаанай министр ябаһан Сергей Дашанимаевич Намсараевай хэлэһээр, Ирина Дарижапова 90-ээд онуудай хүнгэн бэшэ жэлнүүдтэ республика дотороо анха түрүүшынхыень үндэһэн буряад һургуулиин модель байгуулһан юм. Буряад Республикын Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ Цырен

Эрдыневич Доржиев бэрхэ багша Ирина Николаевна Дарижаповагай жэшэе бүхы Яруунын аймагай багшанарай урда табидаг байһанаа мэдүүлнэ. Юуб гэхэдэ, Ирина Дарижаповагай эжы Яруунаһаа уг гарбалтай байгаа, Мужыха һууринда дунда һургуули өөрөө Ирина Николаевна түгэсэһэн намтаргай. Имэ бэрхэ ажалша, хүндэтэ эхэнэрэй мүнхэ дурасхаалда зорюулагдаһан хэмжээ ябуулгада республикымнай аяар 17 аймагуудай 200 гаран хүнүүд суглаараа. Эгээл хүндэтэ айлшан гэбэл, Николай Дарижапович Дарижапов болоо. Ирина Николаевнагай абада бэрлэг сэлэгүүд барюулагдаа, аймагай гулваа Геннадий Лхасаранов «Россиин бүридэлдэ Буряадай ороһоор 350 жэл» гэхэн Хүндэлэлэй тэмдэг зүүлгээ. Багшанарай уншалгануудта олон тоото орёо асуудалнууд бодхоогдоо. Эдээн тухай удаадахи дугаарта. Борис БАЛДАНОВ. Авторай фото-зураг.

3 ноябрь в Бурятском государственном академическом театре оперы и балета имени Е.Ц.Цыдынжапова состоится первый сольный концерт солиста театра «Байкал» Бутидэй Дондога. Певец родом из Шэнэхэна (КНР). В программе: старинные протяжные монгольские и бурятские песни, песни композиторов Бурятия, Монголии и Внутренней Мон олии.

Октябрин 15-да Хубисхалай талмайда политическэ элдэб партинуудай, нийтын эмхинүүдэй түлөөлэгшэд сугларжа, үндэнэ яһанай илгаа гаргаха үзэгдэлнүүдые, тиихэдэ фашис дайсадай гаргадаг байһан хархис муухай аашануудые һажааха залуушуулай юрэндэг муутай ябадалнуудые буруушааһан митинг үнгэргэбэ. Эдэ ябадалнуудтай эрид тэмсэхэ тухай эндэ сугларагшад мэдүүлээ. Буряад орон хадаа 100 гаран үндэнэ яһатанай эб нэгэн ажаһуудаг нютаг гэлсэдэг гээшэ. Үе сагуудай зогсолтогүйгөөр дабшаһан, ниигэм олоной байдалай хубилжа байһан үедэ энэнь хэр тэрэ хэбээрээ үлэнхэй гээшэб гэжэ лаблаһын тула Буряадай гүрэнэй университедэй социолог мэргэжэлтэд хүн зоной дунда асуулга хэһэн байна.

БУРЯАДНАЙ ХАНИ НҮХЭСЭЛЭЙ ОРОН ГҮ?

Жэшээлхэдэ, танай олон нүхэдэй дунда ондоо яһанай хүнүүд бии гү гэхэн асуудалда һонирхолтой харюу абтаа. 2005, 2007, 2009 онуудай шэнжэлгэнүүдээр, республикын ехэнхи ажаһуугшад ондоо яһанай хүнүүдтэй нүхэсэнэ. Гэхэ зуура хото газарта ажаһуугшадтай 87, хүдөө нютагта ажаһуугшадтай 72 процентнь ондоо угсаатанай түлөөлэгшэдһөө дутын нүхэлтэй байна гэжэ элирүүлэгдэ.

Тиимэһээ эдэ мэдээнүүд уласхоорондын эб нэгэдэл манай республикада мандаһан зандаа гэжэ гэршэлнэ. Гэхэтэй хамта ондо ондоо яһанай хүнүүдэй нүхэсэлын тэдэнэй ямар эрдэмтэй, гэр бүлдөө ядабаригүй байдалтай, ажалтай байлганаань дулдыдана.

Илангаяа эрдэм хуралсал арадуудай хани барисаанда ехэтэ нүлөөлнэ. Юрэнхы дунда хургуули дүүргээгүй залуушуул саашаа һураһан, дунда тусхай эрдэмтэй хургуули дүүргэгшэдгэ орходоо ондоо яһанай нүхэдөөр одон байна. Дээдэ эрдэмтэй боложо гараһан хүнүүдэй үндэнэ яһатан хоорондын хани нүхэсэл бүри хүгжэнги гэжэ тоо баримтанууд элишэлнэ.

Энэншые ойлгосотой. Үзэл сурталтай, ухаан бодолой талаар нүхэсэлдэ үндэнэ яһанай илгаа байдаггүй. Тиигээдшые Буряад орондо дээдэ хургуулитай хүнүүд ехэ олон дээрээ энэнь арадуудай эб нэгэн байлгада һайнаар нүлөөлнэ гээшэ гэжэ тобшолмоор.

Тиихэдэ мүнөөнэй сагта хүн зоной ядабаригүй олзотой гү, али үгытэй байдал үндэнэ яһатан хоорондын харилсаанда нүлөөлдэг боло-

жо байнхай. Бараг байдалтайшуулай нүхэдэй дунда ондоо яһанай түлөөлэгшэд үсөөн бэшэ гэжэ ажаглагдана. Харин 2000 түхэригһөө доошо олзотой хүнүүдэй нүхэдэйн дүхэриг тулоур байдалһаань боложо үсөөрнэ гэжэ бодото байдалһаа эли. Бэрхэшэлнүүдэй урда орхоёо болиһон хүн өөрлөгөө һанаа үнөөндэ абтажа, ондоо юун тухай бодохо байнаб?

Иймэ хүнүүдэй 40 процентнь ондоо яһанай хүнүүдээр нүхэсэдэгшыегүй байна. Иймэ байдалһаа үндэнэ яһатан хоорондын харилсаан дулдыдажа болохо. Тиимэһээл һунгалта дүтэлүүлээд, «Бидэ үгытэй зоной түлөөбди!» гэхэн уряанууд дулдажа эхилдэг. Байдалдаа һанаагаа зобоһон хүнүүдые эсэргүү тала тээшэ иигэжэ татаха ушар үсөөн бэшэ. Иймэ аргаар идхагшадтай яһанай илгаашые гаргахань холо бэшэл гэжэ бодото байдал харуулна.

Шажан мүргэл арадуудай хани барисаанда ехэ һайн нүлөөтэй. Юртэмсэдэ амидардаг хамаг амитанай аша туһын тулада зальбаржа, буян хэхэ тухай номлолоор буддын, үнэн алдартын, мусульман шажаншые адли. Тиимэһээ манай республикада ажаһуугшад хоорондоо угсаата арад бүхэнэй хүзэг шүтөөниие хүндэлжэ эб нэгэн амидарна. Энэнь республикын арадуудай хани барисае улам бэхижүүлнэ.

Дээрэ тоологдоһон эдэ бүхы эрхэ нүхэсэлнүүдэй ашаар Буряад ороной эрхэтэд эбэй ёһоор ажаһууна.

Буда ДУГАРЦЫРЕНОВ.

Э. ДАМБАЕВА оршуулба.

ВНИМАНИЮ НАШИХ ЧИТАТЕЛЕЙ И ОБЩЕСТВЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ

Газета «БУРЯД УНЭН - ДҮХЭРИГ» проводит конкурс «БУРЯД УНЭН» - «ДҮХЭРИГ»: «ЛУЧШИЕ ЛЮДИ БУРЯТИИ»

Конкурс объявлен с 1 ноября 2011 года

ЦЕЛЬ КОНКУРСА

Красота души и тела, ум и талант, успех и достижения в деятельности, приносящей добро обществу и личности, и все то, что повышает человека, должны быть достоинством не только близкого, но и широкого круга людей.

I. КОНКУРС ПРОХОДИТ ПО 9 НОМИНАЦИЯМ:

1. «Сагаан үбгэн-2011» («Вершина мудрости-2011»)
2. «Гуа сэсэн хатан-2011» («Женщина года-2011»)
3. «Баатар Мэргэн-2011» («Буряад үнэн-Баатар-2011»)
4. «Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр-2011» («Современная семейная пара-2011»)
5. «Буян хэшэг-2011» («Милосердие-2011»)
6. «Аласай холбоон-2011» («Мир и Бурятия-2011»)
7. «Аза талаан-2011» («Улыбка фортуны-2011»)
8. «Наран Гоохон-2011» («Мисс Дүхэриг-2011»)
9. «Дэмжэлгэ-2011» («Содействие»)

II. ЧТО НУЖНО ДЛЯ УЧАСТИЯ В КОНКУРСЕ?

- 1) Рассказ о герое конкурса - 1-2 страницы.
- 2) Фотография героя конкурса.

III. В КОНКУРСЕ УЧАСТВУЮТ КАК АВТОРЫ КОНКУРСА ВСЕ ЖЕЛАЮЩИЕ

IV. УСЛОВИЯ КОНКУРСА ПО НОМИНАЦИЯМ ГЕРОЯМИ КОНКУРСА МОГУТ БЫТЬ:

1. «Сагаан үбгэн-2011» («Вершина мудрости-2011») - мужчины старше 50 лет, достигшие вершин мудрости, имеющие значительные и выдающиеся результаты в творческом, созидательном труде на благо народа;
2. «Гуа сэсэн хатан-2011» («Женщина года-2011») - женщины делового круга из мира культуры и спорта, образования и медицины, производства и социальной сферы, также женщина - мать (старше 25 лет);

3. «Баатар Мэргэн-2011» («Буряад үнэн-Баатар-2011») - мужчины до 50 лет, добившиеся заметных успехов в своей деятельности, в т.ч. в учебе и спорте, в науке и искусстве, на государственной, муниципальной и военной службах;

4. «Аламжа Мэргэн Арюун Гоохон хоёр-2011» («Современная семейная пара-2011») - мужчина и женщина, создающие счастье и благополучие семьи, современные деловые и интересные люди;

5. «Буян хэшэг-2011» («Милосердие - 2011») - бизнесмены и предприниматели, занимающиеся меценатской деятельностью;

6. «Аласай холбоон-2011» («Мир и Бурятия-2011») - государственные и политические деятели, люди культуры и спорта, науки и техники, бизнеса и предпринимательства, живущие за пределами республики и внесшие заметный вклад в экономическое и культурное развитие Республики Бурятия;

7. «Аза талаан-2011» («Улыбка фортуны-2011») - человек, которому улыбнулась Фортуна, а она дарит счастливые минуты и дни в большом и малом, в серьезных делах и в ситуациях из разряда самых неожиданных, даже смешных;

8. «Наран Гоохон-2011» («Мисс Дүхэриг-2011») - девушки до 25 лет, красивые и обаятельные, имеющие определенный успех в учебе и в труде, в области науки, литературы и искусства и т.д.;

9. «Дэмжэлгэ-2011» («Содействие-2011») - учреждена в целях поощрения лиц, оказывающих содействие в развитии издательского дела, в распространении на местах газет и журналов, в подготовке материалов на актуальные темы социально-экономической, культурной и духовной жизни республики.

В каждой номинации будут выявлены по 1-2 лауреата.

От одного автора принимается один очерк. Рукопись более 2-х страниц не будет рассматриваться.

Оргкомитет конкурса.

Прием материалов завершается 25 ноября с. г.

ЭРЭМДЭГ ЗОНДО ТУҺАЛХА

Ирина Цыбенкова

Үгэ дуугүй, аалин намдуу байдалда шэхэ дүлиин, эрэмдэг бэгтэйшүүл гараа зангалсан хөөрэлдэдэг гээшэ. Эндэ сурдо-оршуулагшад ехэ туһа хүргэнэ. Бүхэроссийн шэхэ дүлиин зоной (ВОГ) Буряадай таһагай тоо бүридхэлдэ табан мянган зон тоологдоно. Баян сэдхэлтэй, бэрхэ мэргэлжэтэдэй нэгэн, 37 жэлдэ сурдо-оршуулагшаар ажалладаг Валентина Пантелеймоновна Захарова ниггэжэ хөөрэнэ:

- Олондо мэдээжэ бэрхэ мэргэлжэтэд болохо Вера Васильевна Помудева, Анна Михайловна Тимошина, Любовь Григорьевна Новоженова гэгшэдтэй анхан хүдэлхэ золтой байгаа. Муугаар шэхээрээ дууладаг хургуулинуудта зариманиинь һуража гараа. Соёлшоноор ВОГ-ой соёлой байшанда хүдэлхэ үедөө Москва һурахаа ошоһон байна.

В.П.Захароватай хамта ВОГ-то сурдо-оршуулагшад З.Ф.Грошева,

Валентина Захарова

А.В.Цыдыпылова, И.В.Цыбенкова, М.П.Тумурова, Р.А.Новицкий гэгшэд олон эмхинүүдтэ, нэрлэбэл, 2-дохи ПАП-та, ЛВРЗ-дэ, Бурятшвейсбытдэ, Авиааводто амжалтатай ажаллана. ВОГ-ой Буряадай таһагай түрүүлэгшэ Екатерина Васильевна Тумурова эдэ мэргэлжэтэдтэ ехэ анхаралаа хандуулдаг байна.

Сурдо-оршуулагшадые Новосибирскдэ, Красноярскда, Москвада, Санкт-

Петербургда хургадаг юм. Сэлэнгын, Түнхэнэй аймагта бэрхээр ажалладаг урагшаа һанаатай Наталья Павловна Мясникова, Дарима Дашиевна Алсыева гэгшэдэй хүсэл оролдолгы тэмдэглэхээр.

Валерий СЫДЕЕВ.

Бэлигма ОРБОДОЕВА оршуулан бэлдэбэ.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХҮДЭЛМЭРИЙН ТҮСЭБ

2011 оной октябриин 24-28

I. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ЗҮБЛЭЛЭЙ ЗҮБЛӨӨН
27.10 10.00 Бага танхим

II. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ТҮРҮҮЛЭГШЭ М.М.ГЕРШЕВИЧЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ТҮСЭБЛЭЛГЫН ЗҮБЛӨӨН

24.10 11.00 Бага танхим

III. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДАЙ ЗҮБЛӨӨНҮҮД

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

1. «Буряад Республикада муниципальна албанай муниципальна тушаалнууд болон Буряад Республикын гүрэнэй эрхэтэнэй албанай гүрэнэй тушаалнууд хоорондын тэнсүүри тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай»

2. «Байшанһаа гадаа тээ хунгалгада болон хунгалта эмхидхэлгын бусад асуудалнуудта хабаатай эрилтэнүүдые тодорхойло талаар хубилалтануудые хунгуулиин асуудалнуудта хабаатай Буряад Республикын зарим хуули ёноной актнуудта оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

3. «Буряад Республикада муниципальна албанай муниципальна тушаалнууд болон Буряад Республикын гүрэнэй эрхэтэнэй албанай гүрэнэй тушаалнууд хоорондын тэнсүүри тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

4. «Республикын 2012 оной болон 2013-2014 онуудай түсэбтэ хугасаагай бюджет тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

5. Буряад Республикын Арадай Хуралай ээлжэтэ хорин дүрбэдэхэ сессидэ хэлсэгдэхэ асуудалнууд тухай
25.10 15.00 каб.119

IV. БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ АППАРАДАЙ ХҮТЭЛБЭРИЛЭГШЭ В.Б.ЭРДЫНЕЕВЭЙ ДЭРГЭДЭ ҮНГЭРГЭГДЭХЭ ХҮДЭЛМЭРИЙН ЗҮБЛӨӨНҮҮД

24.10 13.30 Бага танхим
БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН АРАДАЙ ХУРАЛАЙ ХОРООНУУДА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Гүрэнэй байгуулалтын, нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн, хуули ёноной болон гүрэнэй албанай асуудалнуудай талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.С.Скоксирская)

«Буряад Республикада хуули эбдэлгэнүүдые нэргылэлгын байгуулга тухай» Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай» асуудалаар Буряад Республикын Арадай Хуралай Зүблэлэй зүблөөндэ бэлдэлгэ тухай

25.10 14.00 каб.323

Буряад Республикын Арадай Хуралай дэргэдэхи Нютагай өөһэдэн хүтэлбэрийн түлөөлэлгэтэ зургаануудай зүблэлэй зүблөөндэ бэлдэлгэ тухай

26.10 10.00 каб.323

«Пунгуулиин хуулида хабаатай Буряад Республикын зарим хуули ёноной актнуудта хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

27.10 14.00 каб.323

«Түймэрэй аюулгүйн эрилтэнүүд тухай техникэскэ регламент» федеральна хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» 606451-5 дугаарай федеральна хуулиин түлэб тухай
28.10 10.00 каб.323

Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.А.Павлов)

1. «Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ этилэй спиртын, архиин болон спирттэй продукциин үйлэдбэри болон эрьсые хуулиин талаар гуримшуулгын зарим асуудалнууд тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

2. «Гүрэнэй гү, али муниципальна мэдэлдэ байһан газарай участогуудые түлбэриггүйгөөр үмсэдэ дамжуулан үгэхэ тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
24.10 14.00, 15.00 каб.119

«Захын Хойто зүгэй аймагуудта болон тэдэндэ адлидхагдаһан газарнуудта ор-

Р.Н.БАЗАРОВАЙ фото

шодог муниципальна байгууламжануудай ажаһуугшадай ажаמידарал хангахын тула хэрэгтэй эд бараа зөөлгөлгые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
27.10 10.00 каб.119

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, нийтын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

«Буряад Республикада залуушуулай болон хүүгэдэй нэгэдэлнүүдые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай» Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай» асуудалаар дүхэриг шэрээдэ бэлдэхэ тухай
24.10 10.00 каб.212

«Буряад Республикын гүрэнэй шагналнууд тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
26.10 15.00 каб.212

Буряад Республикын Арадай Хуралай Социальна политикын талаар хороон (түрүүлэгшэнь А.Т.Стопичев)

«Буряад Республикын дэбисхэр дээрэ ажаһуудаг болон эзбэсэгтэ тулалдаануудай эрхэ байдалда зорилгонуудые бэлүүлхэн эрхэтэдые социальна тала хамгаалгын хэмжээнүүд тухай» 2002 оной октябриин 16-ай 94-III дугаарай Буряад Республикын Хуули тухай
24.10 10.00 каб.218

Буряад Республикын Арадай Хуралай Экономическа политикын, байгаалин нөөснүүдые ашаглалгын болон оршон тойронхине хамгаалгын талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Г.Ирильдеев)

«Буряад Республикын Хото барилгын дүрим тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

24.10 15.00 каб.209

«Буряад Республикада хүнгэн таксигаар ажаһуугшадые шэрэлгын хангалга эмхидхэхэ тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

25, 27.10 10.00 каб.209

«Буряад Республикын хууриин газарнуудта ургамалнуудые хамгаалха тухай» Буряад Республикын Хуулида хубилалтануудые оруулха тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай
27.10 14.00 каб.209

V. ОЛОНОЙ ҮМЭНЭ ШАГНАЛГА

Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хороон (түрүүлэгшэнь Ц.Д.Э.Доржиев)

«Республикын 2012 оной болон 2013-2014 онуудай түсэбтэ хугасаагай бюджет бэлүүлгэ тухай» Буряад Республикын хуулиин түлэб тухай

24.10 14.00 Ехэ танхим

VI. «ДҮХЭРИГ ШЭРЭЭ»

Буряад Республикын Арадай Хуралай Регионууд хоорондын холбоонуудай, яһатануудай асуудалнуудай, залуушуулай политикын, нийтын болон шажан мүргэлэй нэгэдэлнүүдэй талаар хороон (түрүүлэгшэнь В.Р.Булдаев)

«Буряад Республикада залуушуулай болон хүүгэдэй нэгэдэлнүүдые гүрэнэй талаһаа дэмжэхэ тухай» Буряад Республикын Хуули бэлүүлгын ябаса тухай
25.10 14.00 Бага танхим

VII. ЭРХЭТЭДЫЕ ХҮЛЭЭН АБАЛГА

Ц.Э.Доржиев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Бюджетэй, налогуудай болон сан жасын талаар хорооной түрүүлэгшэ
25.10 14.00-17.00 каб.235

В.Г.Ирильдеев – Буряад Республикын Арадай Хуралай Газарай асуудалнуудай, аграрна политикын болон эд хэрэглэлгын дэлгүүрэй талаар хорооной түрүүлэгшэ
26.10 14.00-17.00 каб.211

ПОЛОЖЕНИЕ

о III Межрегиональном конкурсе молодых исполнителей эстрадной песни «Серебряный лебедь»

1. Цели и задачи конкурса:

- популяризация бурятского эстрадного искусства в вокальном жанре;
- популяризация бурятского языка;
- создание условий для приобщения молодежи к бурятской культуре;
- поиск и поддержка молодых талантливых исполнителей эстрадного искусства;
- создание условий для творческого общения детей и молодежи разных регионов;
- привлечение внимания общественных организаций к проблемам молодежи и молодежного творчества.

2. Организаторы конкурса:

ПЦЭ «Ветер Востока», МОД ВАРК, ГУП ИД «Буряад үнэн» проводят III Межрегиональный конкурс молодых исполнителей эстрадной песни «Серебряный лебедь», с целью выявления талантливых молодых исполнителей, новых бурятских песен, авторов и их дальнейшее продюсирование.

3. Сроки и место проведения:

III Межрегиональный конкурс молодых исполнителей эстрадной песни «Серебряный лебедь» проводится с 15 ноября по 19 ноября 2011 года в г. Улан-Удэ Республики Бурятия.

4. Участники конкурса:

В конкурсе участвуют исполнители эстрадной песни Республики Бурятия, Иркутской и Читинской областей, Агинского и Усть-Ордынского Бурятских округов, а также ближних регионов.

5. Возраст участников:

В конкурсе принимают участие исполнители в двух возрастных категориях: от 14-20 лет, от 21-30 лет.

6. Программа конкурса:

15 ноября 2011 года 10:00 - 1 отборочный тур по адресу: г.Улан-Удэ ул. Смолина 24 А (актовый зал БГУ).

18 ноября 2011 года 14:00 – репетиция, 18:00 – 2 отборочный тур по адресу: г. Улан-Удэ ул. Смолина 24 А (актовый зал БГУ).

19 ноября 2011 года 15:00 – репетиция, 18:00 – финал и гала-концерт (театр оперы и балета).

7. Расходы участников:

Проезд, проживание и питание участников за счет командировавшей стороны. Регистрационный взнос на участие в конкурсе составляет: 1000 руб. (Одна тысяча руб.).

8. Порядок и условия проведения конкурса:

Участники представляют в организационный комитет следующие документы:

- фонограмма двух произведений CD-R «-»;
- анкета-заявка по соответствующей форме (формат А4);
- творческая биография участника (начало творческой деятельности, интересные факты из жизни участника, увлечения, и т.п.).

К заявке приложить ксерокопии паспорта или свидетельства о рождении участника, ИНН или страховое свидетельство. Номинация «Исполнение эстрадной песни»: 2 разнохарактерные песни исполняются на бурятском языке.

Конкурсные произведения исполняются под «минусовую» фонограмму. Обязательно наличие качественных фо-

нограмм на флешке и CD-диске. Все фонограммы должны быть подписаны с указанием Ф.И. участника, № трека. Обязательно наличие концертного сценического костюма.

9. Жюри:

В состав жюри конкурса входят деятели культуры и искусства Республики Бурятия, известные эстрадные исполнители, хореографы, композиторы. Жюри возглавляет председатель. Критерии оценок: «Исполнительское мастерство», «Подбор репертуара», «Сценическое мастерство, образ». На основании протокола вручаются соответствующие дипломы участникам конкурса. Жюри оценивает выступление участников по 10-бальной системе, согласно критериям выступления.

Жюри имеет право: делить места, присуждать не все места, присуждать специальные призы.

Решение жюри принимается простым большинством голосов, окончательно и пересмотру не подлежит.

10. Награждение победителей:

По итогам Межрегионального конкурса победителям присуждается номинация: Гран-при, Лауреаты 1, 2 и 3 степени в двух возрастных категориях и награждаются ценными подарками или денежной премией. Могут учреждаться призы общественных организаций и спонсоров.

11. Документация:

Заявки принимаются в день 1-го отборочного тура 15 ноября с 10:00 часов.

Справки по телефону: +79644029504.

Дондок УЛЗЫТУЕВАЙ түрэхөөр 75 жэлэй ойдо

УЯНГААР ЗЭДЭЛХЭН ҮДЭШЭ

Буряад Республикын Правительствын, Бүгэдэ Буряадай Үндэһэн соёлой эблэлэй үүсхэлээр Буряад хэлэнэй баярай үдэрнүүд эмхидхэгдэжэ үнгэргэгдэбэ. Тэрэ тоодо Дондок Улзытуевай түрэхөөр 75 жэлэй ойдо зорюулагдаһан уран шүлэгэй, уран үгын удхатай һайндэр Буряадай гүрэнэй университетэй актыва залда эмхидхэгдэбэ. Үндэһэтэнэй-гуманитарна институтдай багшанар, оюутад тэрэниие эмхидхэлэй үндэр хэмжээндэ үнгэргэлгэдэ ехэ оролдолго гаргаа.

Буряадай элитэ мэдээжэ поэт Дондок Улзытуевай «Ая гангын орон» гэхэн Буряад тала дайдаа магтан бэшэһэн уянгата шүлэгүүдые дурдагдаһан институтдай оюутад уран гоёр уншажа, уран үгын долгёор эндэ сугларагдаһадай сэдхэл хүдэлгөө. Энэ долгын дээрэ эхи абаһан, Дондок Улзытуевай уран зохёолдо зорюулагдаһан үдэшэ ехэ дулаахан оршондо үнгэрөө.

Удаань алдар солото поэдэй түрэхэн ахынь үхибүүд тайзан дээрэ гаража үгэ хэлээ. Хэд бэ гэхэдэ, Сүхэ Тогошиевич Светлана Тогошиевна хоёр болоно. Сүхэ Улзытуев акционернэ «Бурятхлебпром» бүлгэмдэ уран зураашаар, харин Светлана Банзаракцаева багшанарай колледждо хүдэлдэг байна. Тиихэдэ Дондок Улзытуевай бүлэ дүүн болохо Цыпилма Аюшеевна Ешеева, зээнсэр болохо Владик Новокрещенных энэ уулзалгада хабаадаа. Буряадай республиканска хореографическа училищын 5 классай шаби Владик Новокрещенных Шэбэртэ нютаг тухай шүлэг уран гоёр уншажа, эндэ сугларһан хүнүүдэй халуун альга ташалганда хүртөө.

Цыпилма Аюшеевна Ешеева үгэ хэлэхэдэ, ерээдүй поэдэй үхибүүн наһан тухай уярма дурсалгануудаар хубаалдаа. Нэрээ дурдуулжа ябаха номууды бэшээ гээшэ ааб даа, түрэл гаралын омогорхожо ябадагбди гэжэ тэрэ хэлээ.

Угсаата арадайнгаа бэлигтэй хүнүүдые мартангүй, иимэ уулзалганууды үнгэргэжэ байхыень Сүхэ Тогошиевич Улзытуев залуушуулда захяа.

Тэрэнэй удаа республикын бэлигтэй, мэдээжэ композитор Базар Цырендашиевич үгэ үгтөө. Дондок Улзытуевай шүлэгүүд дээрэ буряад арад зондоо мэдээжэ болоһон олохон дуунууды бэшэһэн, нилээд удаан нүхэсэһэн хоёр байха гэжэ абгынгаа нүхэр тухай Светлана Банзаракцаева хэлэнэ һэн.

«1936 оной декабриин 5-да Дондок түрэхэн юм. Би найма хараар тэрэнһээ аха хүнби. 60-70 онуудай үеэр Улаан-Үдэдэ дээдэ хургуули дүүргэһэн, дүүргэшьбегүй, буряадаар шүлэг болоод бусад уран зохёол бэшэдэг залуу хүбүүд, басагад ехэ олон болоо һэн. Дондок Улзытуев Даша Дамбаев гээд тоолохо болоо наа, олон. Дондок Улзытуев буряад совет поэзиин хүгжэлгэдэ айнахтар ехэ хубитаа оруулһан хүн гээшэ. Ород, буряад хэлэн дээрэ номуудынь хэблэгдээ, - гэжэ Базар Очирович Цырендашиевич һанан дурсаа. - Поэдүүд Евгений Евтушенко, Станислав Куняев гээд нүхэдынь шүлэгүүдынь ород хэлэндэ оршуулһан байха. Шүлэгүүдынь согсолборинууды суглуулжа, хэдэн боти ном болгожо гаргаха хэрэгтэй. Ябан ошон тэдэ шүлэгүүдэйнь номууд олдохогүй, хоморой шухаг боложо болохо. Тиимэһээ яаража, номуудынь дахин хэблэхэ хэрэгтэй». Уран зохёолшодой холбоон, Буряадай Правительство, Соёлой, Пулсалал болон эрдэмэй ухаанай министрствэнүүд нэгэдэжэ, энэ хэрэгтэ анхаралаа табихыень тэрэ хүсөө.

Дурасхаалай һайн үгэнүүдэй хэлэгдэһэнэй удаа конкурсууд үнгэргэгдөө. Поэдэй уран зохёол тухай бэшэгдэһэн туршалгануудаар Үндэһэтэнэй-гуманитарна институтдай оюутад Алла Дашиева, Валя Цыдыпова, Гунсыма Дондокова гэгшэд онсо шалгараа.

Уран шүлэгүүдэй удхаар зохёон найруулжа, һайн композици бэлдэгшэдэй дунда Бэшүүрэй аймагай Шэбэртын дунда хургуулинхид 1-дэхи, тиихэдэ Үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-хургуули 2-дохи, Буряадай гүрэнэй университетэй Математикын болон информатикын институт 3-дахи хуури эзлээ.

Уран уншалгаар багшанарай колледжын оюутан Мария Лыгденова, Үндэһэтэнэй-гуманитарна институтдай оюутан Зоригто Дамдинов, Ивалгын дунда хургуулин хурагша Алина Вампилова, БГУ-гай Математикын болон информатикын институтдай оюутан Настя Симбирцева гэгшэд шалгараа.

Хэшээлэй бэлэдхэлые түсэблэлгөөр Үндэһэтэнэй-гуманитарна институтдай оюутад бэрхэ байба гэжэ үнгэргэгдэһэн конкурс харуулаа. Тиигэжэ Булад Гармажапов - 1-дэхи, Арюухан Пригнаева - 2-дохи, Сарюна Бадмаева - 3-дахи хуурида гараа.

Дондок Улзытуевай дурасхаалда зорюулагдаһан удхатай, уянгатай шүлэгөө Шэбэртын дунда хургуулин хурагша Александр Дамбаев уншаа. Энэ шүлэг тэрэ өөрөө зохёогоо.

Буряадай оперо, баледэй театрай дуушан Ольга Аюрова энэ хэмжээ ябуулгада хабаадаа. Нютагайхидайнгаа омогорходог бэлиг түгэлдэр поэт Дондок Улзытуевай дурасхаалда зорюулжа, тэрэнэй үгэ дээрэ композитор Б.Цырендашиевич бэшэһэн дуунууды гүйсэдхөө. Шүлэгүүдыень хэзээдэшье уншажа, дуунуудыень дуулал байдаг алдарта поэт тухай дурасхаал арад зоной сэдхэлдэ хэтэдэ мүнхэл.

Эльвира ДАМБАЕВА,
манай корр.

Хотын шүдэ эмнэдэг 1-дэхи поликлиникын 50 жэлэй ойдо

ЭГЭЭЛ НАНГИН УЯЛГАМНАЙ

Мүнөө жэл, октябрийн 28-да, хотын шүдэ эмнэдэг 1-дэхи поликлиникэ 50 жэлэйнгэ оёе тэмдэглэхэнь. Энэ поликлиникэ манай хотын эгээл һайхан, түүхын хуушан шэнжэтэй, урданай, суута наймаашан - хуушэ байһан Труневой гэр соо оршодог. Ленинэй гудамжаар, мүнөө ябаган үйлэс болоһон, Улаан-Үдын Арбат гэжэ алдаршаһан үзэсхэлэн гоё һайхан байра хаягтай.

Стоматологи-медицинын эгээл дэлгэрэнгы мэргэжэлнүүдэй тоодо ородог. Шүдэнэй, аманай үбшөөр үбдөөгүй хүн байдаггүй, тон дэлгэрэнгы зоболонтой үбшэнүүд гээшэ. Стоматологой мэргэжэл бүхэдэлхэйн мэдээсэлэй ёһоор, дэлхэйн 4 эгээл аюултай профессинуудэй нэгэн болодог: 1.шахтернууд. 2. полицейскэнүүд. 3. журналистнууд. 4. стоматологууд.

Юуб гэбэл, хүндэ халдабарита үбшэнүүдтэ дайруулжа болохо ушарһаа болоно. Тээд мүнгэ салынгыень даншые ехэ бэшэ, һарадаа 7-15 мянган түхэриг, энэнь дүй дүршэлһөө стажһаа дулдыдадаг. Бизнесменүүдэй, ноёдой салын, пенситэй жэшээлээд үзэгты. Энэ аюултай хүндэ ажалда юун мүнгэн гээшэб?

Тимэһээ эндэ, үнэхөөрөө, хүн зондо дуратай, олоһон мэргэжэлэ хүндэлдэг, буян хээ гэжэ оролдодог сагаан дэлгэр ханаатай хүнүүд ажалладаг.

Минии 1980 ондо энэ поли-

клинкэдэ хүдэлхээ ерэхэдэ, ахамад врачар сэсэн бэрхэ, һонор хурса ухаатай, дээдэ шатын хирург-стоматолог, республика соо суутай доктор Иван Васильевич Шухоев хүдэлжэ байгаа. Энэ бэрхэ ударидагшын өдөө ургажа, республикын ахамад стоматолог боложо ошоходо, 1986 ондо баһа дээдэ шатын хирург-стоматолог, 2-дохи поликлиникын доктор Эрдэни Очирович Раднаев ерээ.

Энэ хүнэй һая хүдэлжэ захалһан байхада, эгээл хүндэ, хүшэр сагууд ушараа. Совет гүрэн хандаржа, мүнгэ салын үгыржэ, хомор боложо, булта ажалай бүлгэмүүд ехэнхидэ хандаржа захалаа. Тэрэ сагта Эрдэни Очирович ухаатай бэрхэ ударидагша байһанаа харуулжа, поликлиникээ арга боломжоороо муудуулангүй хүгжөөжэ, хүдэлжэ байһан зоноо аршалжа шадажа, энэ хүндэ хүшэр сагууды хороолтогүй гатаала.

Сагай нэгэ заа һайжархада, поликлиникынгээ гэр байрые заһажа, һольбэжэ, ехэ һайхан, дулаан, тад ондоо болгоо. Мэргэжэлтэд-врачуудаа, техникүүдээ ходо холо ойрын хото-городуудаар эльгээжэ байгаад, дээдэ шатын дүй дүршэлдэ хургадаг зантай. 25 жэлэй туршада хүдэлһэн габьяан угаа ехэ. Жэшээн, 2000 онуудаар поликлиникын гэр байра буляахаа байхадань, олон сүүдүүдээр тулал-

дажа, аршалжа шадаа.

Шэнэ-шэнэ зэр зэмсэгүүдээр, багажнуудаар, машина-оборудованинуудаар һайса хангаа. Коллектив - бүлгэм соогоо хүдэлмэришэ ажалдаа ханамжатай, дүй дүршэлөө дээшлүүлдэг зоноо дэмжэдэг, үргэдэг. Пайн хүдэлһэнэйнгэ түлөө Арадай Хуралай депутадаар һунгагдаа, Российн габьяата врач болоо. Мүнөө сагта стоматологи холо ондоо болоһон, урданайхи шэнги хүнүүдые зобоохоёо болижо, үбшэнгүй аргалдаг болоо.

Баруунай гүрэнүүдһээ шэнэ-шэнэ арга боломжонууд, шадабари, зэр зэмсэгүүд, эд эмүүд нэбтэрэн орожо, манай поликлиникын врачууд дэлхэй дээрэ хэдэг стоматологиин бүхэ эмнэлгэнүүдые хэжэ шададаг.

Ямаршые орёо шэнжэтэй шүдэнэй протезүүдые, элдэбин шэнэ, бээдэ хорогуй хэрэгсэл-материалууды татан, фарфор, керамика гэхэ мэтые хэрэглэжэ байгаад хэдэг болонхой.

Аяар 50 жэл соо хүн зоной зоболон усаджажа, буян хэжэ ябаһан поликлиникынгээ ажалшадые, ударидагша даргануудые булгыень амаршалаад, саашаа үшөө ехэ амжалта туйлажа, хүн зондоо, гүрэн түрэдөө олон жэл соо тунхатай ябахыень үрээхэ дуран хүрэнэ.

Цыбик ХОБРАКОВ,
Буряад Республикын
габьяата врач.

СЭТГҮҮЛНАЙ СЭДЬХЭЛ УЯРУУЛМА ШЭНЖЭТЭЙ

«Байгал» сэтгүүлэй 4-дэхи дугаар хэблэгдэжэ, уншагшадтаа хүрбэ. Тус дугаар бэшгэнээ юугээрээ илгаатайб гэхэдэ – ондо ондоо маягтайгаар бэшдэг авторнуудай зохёолнуудыг толилхоёо оролддог хадаа, энэ оролдогоёо бэлүүлхэ хэдэлгэ гаргаабди. Ээлжээтэ дугаартамнай түрүүшынгээ зохёол бэшэжэ асархан автор – Баир Менжиковэй «Гамаршад» гэхэн

рассказаар нээгдэнэ. Түрэл хэлэн дээрээ рассказ, туужа бэшдэг авторнуудай хомордожо байхан үедэ энэ зохёол бэшээд, зохёолоо үшөө өөрынгөө уран зурагаар ишмэлгээд автарай асарханиинь, урма зориг түрүүлсэ, буряад уран зохёолдомнай шэнэ зохёолшо нэмбэ алтай гэхэн баяртай найдал түрүүлнэ.

Тус рассказ юугээрээ сэтгэйб гэхэдэ – түрэл дайдынгаа ара хангайе, ой модые зураглан харуулхадаа, байгаали хүн хоёр хүйһөөрөө холбоотой эхэ үхибүүн хоёртол, ара хангайн үгэһэн хэшгэ сэгнэжэ, эхэ эсэгдээ мэтээр байгаалидаа хандажа ябахые урыална. Орд литературыда Михаил Пришвин, Константин Паустовский гэгшэд байгаалида зориулһан зохёолнуудаараа суурхадга байгаа ха юм даа. Манай буряад литературыда Балдан Санжин, Даши-Дымбрэл Дугаров, Зэгбэ Гомбожабай гэгшэдые дурдахаар.

Дугаровай ойн баярта зориулжа И.Калашниковай новеллэнүүдые, Д-Д.Дымбрыловэй рассказыудые толилбобди. Монголой мэдээжэ уран зохёолшо Сэнгын Эрдэнын «Малай хүлнүүдэй тоохон» ба мүнөө үе сагай башкир уран зохёолшо Гүльсира Гизатуллинагай «Бар хүсэтэй баатар эхэнэр» гэхэн рассказыудые уншахат. И.Калашниковай новеллэнүүдые, С.Эрдэнын, Г.Гизатуллинагай рассказыудые манай мэдээжэ уран зохёолшо, оршуулагша Гарма-Доди Дамбаев оршуулһан байна. Сагһаа урид наһа бараһан Буряадай элитэ уран зохёолшо, «Байгал» сэтгүүлэй редактораар олон жэлдэ ажаллажа байһан Сергей Сультимович Цырендоржиевай хүүлшын зохёол болохо «Милициин майор Батомункуев» гэхэн

туужын түгэхэл энэ дугаарта уншахат. Мүн уран зохёолшо Жамсо Тумуновой буряад литературы алтан жасада ороһон «Алтан бороо» гэхэн романай үргэлжэлэл эндэ толилогдоо. Тус дугаар соо ороһон шүлэгүүд болон шүлэглэмэл зохёолнууд тухай дурдабал – мэдээжэ поэдүүд-Матвей Чойбоновой, Даши-Дондон Очировой - шүлэгүүдые толилбобди. Эхилэн бэшэжэ байгаа поэдүүд сооһоо Жаргал Олзобоева гэжэ шэнэ автор мүнөө үедэ шүлэгүүдые олоор бэшэжэ, түрүүшынгээ ном хэблүүлээд байна. Буряадай элитэ поэт Цырендулма Дондогойн «Наян Наваа», эхилэн бэшэжэ байгаа поэт Бадмажаб Ульзугуевай «Наһанай хүрдэ» гэхэн поэмэнүүд энэ дугаарыемнай шэмэглэбэ. 2-3-дахы дугаарнууд-

таа «Мянган жэлэй дуун» гэхэн Ц.Доржинай «Наян Наваа» гэхэн арадай дуунуудай түүхэ баримталха хэдэлгэ гаргаһан статья толилһон байнабди. Ц.Дондогойн «Наян Наваа» гэхэн поэмэ энэ статьяда нэмэлтэ болгожо толилообди. «Очерк, публицистик» гэхэн гаршаг доро манай эдэбхитэй автор Цыдендоржи Жамсарановай «Хардагдһан хуби заяан» гэхэн очерктой танилсахат. Арад зон соогоо Сүлтим бөө гэжэ алдаршаһан эмшэ, үзэлшэ суута Сүлтим бөөгэй 1930 оноор ушарһан хашалган хамалганай үедэ түрмэ, сүлэлгэндэ ябажа, хардуулха зобохые үзөөд, буудуулжа алуулһан, хүүлдэнь нангин нэрын сагааруулагдаһан тухай, мүн тэрэнэй басаганай болон ашанарайн

хуби заяан тухай бэшэхэдэ, манай түүхэдэ нимэ гай тодорто ушар үзэгдэхэдөө, нэгэ бүлын ажабайдалда ямар сэхээр нүлөөлжэ, хүн зонной хуби заяа төөрюулжэ, хэды эхэ гай гасалан, зоболон асараашье хаань, арад зоннай урма зориггоо хухаржа, хүр хүлдөө даруулаад байгаагүй, ажал хэжэ, айл аймаг боложо, ури хүүгэлээ шадхаха зэргээрээ үндылгэжэ, ажана тайбан амидаржа байгаа гэжэ тон бэрхээр энэ очерк соогоо автор харуулжа шадда. «Шэнжэлэл, шүүмжэлэл» гэхэн гаршагта үсөөнөөр статьянууд, шэнжэлэлгэнүүд үгтэдэг. Энэмнай манай сэтгүүлэй хүсэ зорилгоһоо дулдыдадаг бэшэ, литература болон зохёолнуудые шэнжэлдэг критигүүдэй, литераторнуудай үсөөнөөр шэнжэлэл, шүүмжэлэл хэһэн материалнуудые бэшэдэгһээ болоно. Энэ дугаартаа хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат Туяна Владимировна Самбяловагай «Буряад поэдүүдэй багахан поэмэ болохо шүлэгүүд соохи дүрэ-символ» гэхэн статья толилбобди. Дугаар бүхэндөө уран зураашанай зурагуудтай таанадаа танилсуулдаг гэгшэбди. Энэ дугаараймнай айлшан – уран зураашан, бурха бүтээхэ дээрһээ адистай, талаан бэлигтэй хубүүдэймнай нэгэн болохо Максим Цоктоевич Гомбоевой уран бүтээлнүүдтэй танилсахат.

МАЛАЙ ХҮЛНҮҮДЭЙ ТООНОН

Сэнгын Эрдэнэ

Наймадахи харын тэндэ ноогоной үзүүрнүүдэй үлэ мэдэ шарлан модошорходо, хүхэ номин тэнгэри сэнхыжэ, сэлгээ нэрююхэнээр хэбшээлнэ. Байгаали юртэмсын алтан намарай хэшгэ дэлгэржэ, айл болон хотон айлнууд айрһа хурһанууды хатаажа, аарса айрагаа торхолжо, элдэһэн арһануудаа утажа эхилэнхэй. Үмэнэ зүгэй улаан шаргал элһэн соогуур ургадаг үбһэ ноогоонуудай үзүүрнүүд утаарин утаан мананда хушуулна. Хангай губиин алдар сууда гараһан Борогшоной хүндын адагтахи борохон майхан гэрэй гуша гараһан наһатай эхэнэр набтархан зууга дээрэхи шэрэм тогоонһоо хурга зузаан үрмэ дүмүүхэнээр хаман абажа, шара модон табатаг хээд, сагаан шаргал хурууд болгохоёо хоёр газар хубааба. Тиигээд тэдэнэ наранда хатааха гэжэ газа гаргаба. Хурган дэгэлэй дороһоо нэгэниинь хааритай хүлөө, нүгөөдэн хахад сээжэе бултайлһан, балшар багашаг хубүүд хойморой орон дээрэ хэбтэнэд. Майхан гэрэй зүүн талада байһан тэдэнэй эхын орон нимгэн хушалтаар хушаатай. Тэрэ ороной мухалайн үзүүрэй доро үбгэ эсэгын дархалһан үхэг, гэрэй баруун талын дээрэ угалзатай гунгарбаа болон хубсаһа хунараа хадгалдаг ханза хоёр табяатай. Тэдэнһээ тээ доохонуур үүдэнэй баруун талын ханын толгойдо хазар ногтонууд үлгөгтэй. Тэдэнэй сэхэ доро эмээл хэбтэнэ. Тэрэ майхан гэрэй эзэн эхэнэр хүнэгөө абаад, газаашаа гараба. Үглөөнэй наам хүлээһэн үнээд болон тугалнууд эзэн эхэнэрэ харахадаа, мөөрэлдэн, үүгэнэлдэн байжа угтабад. Зүүн нуурай галуун, нугаһад дүрбэн ганганалданад. Талын тунгалаг үнэрөөр агаар анхилна. Бага, эхэ майхан гэрэй хүршэ айлнуудай бабаналданад, үнээдэй үүгэнээн, хони мал туужа ябагшын абяанууд хүлэмхихэн хоо-

лойтой болоһон хүгшэн эжые хануулна. Хоёр хубүүтэй эхэ сэдьхэлээ доһолуулжа, хүлэй хэдэн үдэр... хаядаа болохо уулзалгые хүни үдэрые алгангүйгөөр хүлээнэ. Наймадахи харын эхиндэ гүрэндэ мал тушаажа абадаг зон баруун түгһөө эрэхэ байгаа. Тинмэһээ тэрэ эхэнэр Борогшоной хүндын урдахы уулын араар, хойто уулын хормойгоор хэдэн үдэр харууһалба. Энэ үдэр гэрһээ гарангүй, нээлтгэй үүдээрэ харахадань, үхэр малнуудай мөөрэлдэһэн зүгтэ хэдэн хүрэг хонид болон үхэрнүүд сайралдан багсайралдана. Үхэр мал туугшадай майхануудые ашаһан тэргэнүүдэй болдо солдонуудта дондоролдоон элихэнээр харагдана. Эдэ бүгэдые нээлтгэй үүдээрэ хаража хууһан эхэнэрэй хасар дээрэхи бүдэнүүд шэнгэржэ үсөөрхэдэл гээд, үйд-хараар бүрхөөгдэһэн нүдэдынь үглөөнэй шүүдэрэй хатагшадал сэлмээдхибэ. Тин тэрэ гүйдлөөрөө ябажа, хэдэн үнээгээ дутуу ядуу хаагаад, хүүгэдэйнгээ нюур гарнуудые угаажэ, сэбэр хубсаһа үмэдхээд, гэр соохи бараануудаа эмхи гуримдань оруулжа, үглөөнэй хоол бэлдэбэ. Тиигээд тэрэ гэртэ орохо, гараха хоорондоо, үхэр мал туубаригшадай эрһэн зүг тээшэ шэртээд абана. Удангүй хазар мориной нэгэ хүн үхэр малнуудые туубаригшадһаа таһаржа, Тинцалай майхан гэр тээшэ шэглэбэ. Гэрэй эзэн эхэнэр хоёр хубүүдээ газагуур наадахынь гэрһээ гаргаад, гэрэйнгээ хаян нэхэжэ, ханын нүдөөр шэртэшэбэ. Ногоон тэрлигэйнгэ нэгэ ханшыһаа гараа гаргажа хугабша дороо тобшолоод, сагаан самсынгаа хамсые шамаһан, хула моритой тэрэ хүн дүтэлхэдөө, Балбар болошо. Тинцал тэрэниие танисаараа, хэмгүй эхээр баярлаһандаа өөрөөшье мэдэнгүй, угтаха гэжэ газаа гарашоод байба.

Рассказ

- Энэ жэл ажал хэрэгни урагшатай ябана, аймагай гүрэндэ тушааһан малнуудые туубаригшадай даргын үргые даажа ябанаб. Пайшаалгын магтаалда хүртэхэ гээшэ ханаанай бэшэ, харин оролдосо эрмэлзэл ха юм даа. Энэ жэл гүрэндэ тушаан оруулха малнууднай таргалжа ябанад. Хотынхидай хотоодые өөхөөр таглахын түлөө хүдэлмэри хэжэ, тэрлиг самса хоёроо хара хүлһөөрөө нэбтэрүүлнэ гээшэб. Азатай, талаантай, үлзэтэй жаргалтай, ажал хүдэлмэрийн амжалтатай ябалга абын хубүүнэй аза бшуу. Табан жэл мал туухадаа, гажэ буруу ябадал хээгүй намайе угтажа золгодог, үдэшэжэ мордохуулдаг шам шэнги хүтэй байһандаа, зосоом жаргалай наран бадаржа баяртай ябана гээшэб, - гэбэ Балбар. Хэдэн тагша архи ууһанһаа тэрэнэй нюур хүлэрбэ, нүдэдынь бөөһэтэн манарба. Тинцалай хүхэ тэрлиг гулдгаар бөөһын яб барижа, бүришье гоё һайхан болгоно, хилэн хара үһнэһөөнь танил үнэр анхилна. Архиин инаглал хоёрой халуун охин холисолдожо, Балбарай худаһанууд соогуур багтажа ядан урдажа эхилнэ. - Тинцални, үбгэншини малай хүлнүүдэй тоохондо дарагдажа ябаһаар наһа бараагүйнь болоо. Хани нүхэрөө хойто хадын үбэртэ хэтэ наһаарнь унтуулһан шамда сэдьхэлэйш харанхые гэгээтэй болгохо нүхэр хэрэгтэй ха юм. Тинмэ гү, Тинцал? - Тинмэл даа, тинмэ. Теэд тэрэ хүншин гэхэдэ... - гэжэ Тинцал дутуу хэлээд, дуугай болошобо. - Тинмэ, тэрэ хүншни би бэшэ гүб, - гээд, Балбар энэһээр бодожэ, Тинцалай гар шүүрэн барижа, тэрэниие тэбэрхихээр забдаба. - Гэгээн сагаан үдэр байнал! Янаш иихэдэ, үхибүүд ербэ, - гээд, Тинцал тэрэнэй тэбэрхихэ мултарба. Худалаар энэһээр, гэрэй эзэн эхэнэрэй орондо ошоожэ, гарнуудаа дэрлэжэ, өөдөө хараад, Балбар

рай хэбтэшэхэдэнь, тэрэнэй үргэн сээжэнь оболзошобо. Хоёр хубүүд эжынгээ орон дээрэ танигдагүй хүнэй хэбтэхые һонирхожо, бэе бээдэ нялдашоод, хасабын забһарханаар харанад. Балбар орон дээрэ үндыжэ, сабхиингаа түрийн дээхэнүүр һуулижа, хоёр улаан арбатануудые гаргаад: - Хубүүд, наашаа ерэгты, энээгээр шэхэр абажа эдигты, - гэбэ. Эдэ үгэнүүдтэ урхадуулһан юумэндэл, хоёр хубүүд шүлһөө залгиһаар, Балбарта ерээд, хубитадаа хүртэхэ гэжэ альгаа тодобод. Балбарай нэгэ-нэгэ саарһан мүнгэ үгэхэдэ, тэдэнэр ехэл баяртай юумэд газаашаа гарабад. Балбар галуун хүзүүтэ соохи архи дууһан уугаад, Тинцалай үдэһын наамдаа гарахада, хубсаһаа тайлажа, оро дэбисхэрыень эзэмдэбэ. Үглөөгүүр Тинцалай хэжэ үгэлэн эдэ эдижэ, ондоо галуун хүзүүтэһээ архи уугаад: - Тинцал, үглөөгүүр бидэ хэдэн модо саашаа ябахамнай. Газар газарайхидтай гараа барилсажа, ганзага ниилүүлхэдэ муу юумэн үгы. Хүнүүд ши бидэ хоёрой дүтын холбоотойе мэдэнэд. Ганса хүн айл болохогүй, ганса сусалгал болохогүй гэжэ үгэ тон зүб. Ши, заабол намда ошоорой, - гэбэ. Нэгэ хоногой үнгэрһэн хойно Тинцал үглөөнэй наамаа дүүргэжэ, хүлэ тушаагаад, хоёр хубүүдээ ундаулуһанай хүлээр: «Гэрһээ би холо ошооройгы. Би сагтаа ерэхэб», - гэжэ хэлээд, зунай наранда ангаһан торгон дэгэлээ үмдэжэ, нэгэдэлэйнгээ адууһаа хүгшэн хүриниие эмээллэн мордобо. Г-Д.ДАМБАЕВ буряадшалба. Энэ хуудаһа Надежда ГАРМАЕВА хэблээд бэлдэбэ. (Үргэлжэлэһын хожом гараха).

Ёһо заншал

Арад зоноймнай ажсабайдалда дайралдадаг ёһо журам хадаа хэр үнинһөө үбгэ эсэгэнэрэймнай сахижа ябаһан үдэр бүрийн байдалай дүрим гэши.

Алише арад зоноймнай сахидаг журам адлихан: аба ээсыгээ, аха захатанаа, орон нотагаа хүндэлхэн удхатай. Манай үбгэ эсэгэнэрэймнай сахижа ябаһан гурим ямар удхатай гэшиб, ямар ехэ зүбөөр заагдаһан гэшиб гэжэ.

«Хүн ёһоо дахадаг, нохой яһа дахадаг», «Үбгэдэй үгыг журам болгожо яба, хуушанай үгыг хуули болгожо яба», «Уһыень уубал, ёһыень даха», «Шубуунай үндэгэн хүүдэрээ хургадаггүй».

Үнгэрһэн эжлэдэ Дорнодой аймагаар ябахандаа, тэндэ суглуулһан монголой буряадуудай ёһо заншалнуудыг дурадаханам.

Лубсан Аюшевэй зураг.

райнгаа талаагаар барихагүй;
- айлай сай уужа байхада, ерэн айлшаниие ехэ азатай хүн ербэ гэжэ тоолоно;
- сай аягалхадаа, дүүрэн халитар, аягалхагүй;
- сайгаараа аягаа угаахые сээрлэдэг.

НЭРЫН СЭЭР:
- үри хүүхэдэ эсэгэ эхын нэрээр нэрлэдэггүй;
- нагасын нэрэ үгэдэггүй;
- бурхан шажанай, лама хүнэй нэрэ үгэхэгүй, доромжолһон удхатай;
- Чингис богдын нэрэ хүндэ нэрэ гэдэг, хүүгэдтэ үгэхэгүй;
- аха хүниие нэрээрнь хэлэхэгүй, аха... гээд нэрлэхэ... эгшэ...

- аша, зээдэ наһа дүүрһэн хүнэй нэрэ үгэхэгүй, хүн бүхэн өөрын хуби заяатай, өөрын харгытай... "Наһатай нүгшэсэн хүнэй хүүрыень хүндэһэн шэнги..." гэжэ хэлэдэг.

МАЛГАЙН СЭЭР:
- малгайгаа гээбэл, оложо абахаяа сээрлэнэ. "Нэгтэ хүлтэй "болоһон малгай гээгдэбэл," зоболонгыем абаад холодобо" гэжэ хана;
- малгайгаа хэлтэги, харюу үмдэхые сээрлэ;
- малгайгаа андалдажа үмдэхые сээрлэ;
- хүнэй малгай хурангүй бү үмдэ;
- газарһаа малгай олоо хаа, малгай бү аба;
- айлда ороходоо, малгайтай орохо;
- хүндэ малгай бэлэг үгэхэгүй, уруугаа хараһан хубсаһан, буян хэшэг асархагүй.

Бадма-Ханда ПУРБУЕВА,
Улаан-Удын 3-дахи лингвистическэ гимназийн буряад хэлэнэй багша, «Буряад хэлэнэй эрхим багша» гэнэн конкурседо илагшадай нэгэн.

ДОРНОДОЙ БУРЯАДУУДАЙ СЭЭР ТУХАЙ ОЙЛГОСО

Даибалбар нотаг. Эмээ. 79 настай.

ҮГЭХЭ, АБАХЫН СЭЭР:

- хүндэ зүүн гараараа юумэ үгэхэ, абахые сээрлэхэ, монголнууд зүүн гарые буян хэшэгэй, баруун гарые үглигын гар гэдэг;

- хадам эжидэе хооһон аяга, шанага үгэхэдэ сээртэй гэжэ тоолохо;

- хүнэй амһарта хооһоор бусаахагүй, заабол оёортонь хампиад печени хээд бусааха;

- һэтэрхэй аяга соо сай, сүү хэжэ, үгэжэ болохогүй.

АЛЫН СЭЭР:

- альгаяа бүхы хүндэ үзүүлхые сээрлэ, гарай альган дээрэ хүнэй хуби заяан хуу хээлээтэй гэдэг;

- альган дээрэ үзэг бэшэг бү бэшэ, сээртэй;

- альгаа ташаада, шүдхэрые дуудана гэдэг;

- аха дүү хоёр альгаа ниилүүлжэ наадахагүй, эбээ таһарха.

Улаан-Баатар. Г.Батоцырен - дуунай багша.

ДУУНАЙ СЭЭР:

- хэршые ехэ жаргалтай хаа, орондоо бү дуула, хэршые ехэ зоболонтой байбал орондоо хэбтээд бү уйла;

- үглөөгүүр эртэ бү дуула гэдэг, наһан богони болохо;

- харанхы хүни хүдөө хээрэ дуу бү дуула;

Дорнод аймаг. Баянуула Тойсомой Галсан.

БҮНЭ БҮНЭЛХЫН СЭЭР:

- бүһөө шэрэжэ ябаханда сээр, бүһэ дээрэ бү гэшхэ;

- эхэнэр хүн эрэ хүнэй бүһэ бүһэлжэ болохогүй;

- бүһэ бүһэлхэдөө, зангидажа уяхагүй, бэһеэ хабшуулха.

ҮНЭ АБАХА СЭЭР:

- үнэ абахандаа, хоёр хүнэй үнэ ниилүүлхэгүй гэдэг, ниилэбэл, эрлигын үүдэндэ уулзаха;

- үнэ абахандаа, ахамад хүнэй үнэн дээрэ гэшхэхэгүй;

- зээ хүн нагасындаа ошожо үнэ абхуулхагүй;

- эсэгынгээ үнэ абахагүй - нүгэл, эсэгын өөрөө үһээ эхилээд, хайша хүргэхэ;

- шэнын нэгэндэ, шэнын табанда, арбан табанда үнэ абаха сээртэй;

- үһээ хаа хамаагүй хаяхагүй, халхинда хидхүүлжэ болохогүй. Муу ёртой, наһан буянда муу гэжэ тоологдодог.

Даибалбар нотаг. Дорнод аймаг. Лубсанцырен багша.

ЗОЛОТЫЕ ЧЕТКИ

Словарь с комментариями

Любовь
НАМЖИЛОН

(Үргэлжлэл. Эхининь августын 11-эй, 18-ай, 25-ай, сентябрийн 1-эй, 8-ай, 15-ай, 22-ой, 29-эй, октябрийн 6-ай, 13-ай, 20-ой дугаарнуудта).

* *Четыре стороны света. В буддийской литературе придается большое значение четырем сторонам света. Вот к примеру, если человек собирается в дальний путь или на ответственное дело, прежде всего, он должен знать, на какой стороне ждет его удача.*

Восток - это сторона, откуда солнце восходит на небосклон на свою «постоянную работу». Это сторона света находится под покровительством бога Акиобхы. На этой стороне человек представляет своих родителей. Юг - это сторона света, откуда к нам пришло Учение Будды. Буряты и монголы ставят свои юрты дверью на юг в знак доброты.

лательности по отношению к новой вере. Юг - сфера влияния бога Ратнасамбхавы. На южной стороне человек должен представлять и почитать своих учителей. Запад - местонахождение рая Сукхавати, во главе с богом Амитабуи. У человека на этой стороне находятся его домашние (муж, жена, дети).

Север - место будущего распространения и процветания Учения Будды. Здесь покровительствует бог Амогасиддхи. Человек на этой стороне должен представить друзей и знакомых. Кроме этих основ четырех сторон света есть еще две сферы - это верхняя и нижняя сферы. Верхняя сфера занята богами, буддхисаттвами, монахами, а на нижней сфере обитают чернорабочие и слуги.

Дооромбо - Буддын философ эгэн үндэр хоёр ша-

тын нэгэниинь. Нүгөөдэнь «фаарамба» болоно. Эгээл ехэ эрдэмтэй ламанар эдэ зэргэнүүдтэ хүртэдэг. Дооромбын нэрэ зэргые Пасада, Лавранда болоод Амдогой дасанда хамгаалжа болохо юм. Зүгөөр наарамбын нэрэ зэргэ гансал Пасада үгтэдэг. Энээн дээрэһээ «фаарамба» «дооромбоһоон» нэгэ бага дээдэ шанарай эрдэм гэжэ тоологдодог.

* *Это одна из двух высших ученых степеней у лам. В целом принципиальной разницы между этими двумя степенями нет, хотя «лхарамба» ценится больше хотя бы потому что, ее можно получить только в Лхасе, тогда как «дооромбо» присваивается кроме Лхасы, в монастырях Амдо и Лаврана.*

Долоон гараг - түбэд хэлэндэ «бимба» гэдэг. Үдэрэй

һуудал - газар. Энэ үдэр харгы замда гарангүй, гэртэхи, газар ахи ажалаа хэжэ үнгэргөө хаа - найн. Энэ үдэр үбдөө, ханяагаа хаа - түргэн эмшэлхэ гэжэ оролдохо ёһотой, юундэб гэхэдэ, үбшэн удааржа болохо. Энэ үдэр хүн наһа бараа хаа, дахуултай байжа магад.

Хүбүүн үри түрөө хаа - дунда зэргын, юрын хүн болохо, басаган үри түрөө хаа - богони наһатай байжа болохо. Ута наһанай ном байд-байд гээд уншуулжа байха.

* *Суббота - по-тибетски «бимба». День находится во власти элемента «земля». В этот день лучше не отправляться в путь-дорогу, а заниматься хозяйственными делами, как в доме, так и на улице. Если в этот день заболит, то излечение придет не скоро. Если кто умрет, то за ним может потянуться цепочка,*

т.е. может умереть еще кто-то. Если родится мальчик, то проживет обыкновенную жизнь, а если девочка - то ее ожидает короткая жизнь, которую, впрочем, можно продлить частым заказыванием супр долголетия.

Джэгрэмбэ - энэ ламанарай хургуулийн яһала үндэр, дүрбэдэхи шатань болоно. Эндэ хубарагууд зурхайн ном найнаар шудалжа, зурхай зуража шаддаг болодог.

* *Джигремба - заимствованное с тибетского языка слово обозначает четвертую ступень учения лам. Здесь полностью изучаются книги по астрологии, приобретаются практические навыки овладения методикой вычисления судьбы по цифрам.*

(Үргэлжлэлэнь хожом гараха).

Октябрийн 30 - Политическэ хамалганһаа хохидоһон зоной үдэр

(Түгэсхэл. Эхинийн урдахи дугаарта).

Үбэлзэхэ гэр гэжэ байхагүй. Убур гэжэ газарта хаалин фермэ болон хонин хүрэг бии нэн. Эжымни иишэ ажалда эльгээгдээ. Бидэ нэгэ айлайда байрлабабди. Гэрын уйтан. Гэрэй эзэнэй хүбүүн минии наһанай, сугтаа хургуулидаа ошодог бэлэйбди. Гэрэй үүдэнэй хажуудахи углуугай нарай тугалай хэбтэдэг түхээрлгын орой дээрэ унтахабди: эжы, би, дүүмни. Гэрэй эзэд баһал нэгэ шэрээ дээрэ багтаха. Стол гэжэ үгы, хандай бии.

Бутидцу

Аржаб

Бутидцу Жамса нүхэртээ, ашанартаяа

МАНАЙ БҮЛЫН НАМТАР ҺАА

Бүхэли үдэртөө түлигдэдэг пешэн дээрэ бүхэли үдэртөө ороһон бусалжа байха. Тэрэнээ тарагтай гү, али аарсатай эдихэш. Үдэшэ багахан хэршэмэг мяха нэмэжэ, ороһотой шүлэ уушаш. Бутидцуу, дунда эгэшмни, колхозой бригадада хүдэлхэ.

Холо бэшэхэнэ бэе бээтэй холбоотой гурбан нуурханууд байгаа. Уһан соонь хөөлэнтий болон жэжэ ялаагана заһанууд элбэг. Аржаб уран гартай хадаа, хажуули хэжэ, загаһашалхабди. 5-6, заримдаа бүри олоншье хөөлэнтий барихабди. Эжымнай баяртай. Амтатай гэгшын шүлэ шанаха. Гадна хургуулин даабаряр зунай сагта үшөө үрхэ агнажа, мяхыень эдээд, арһыень тушаагша хэмди. Мяханай хоморой сагта гоёл байгша хэн.

Үерэй хүүлээр хургуулидаа хүржэ ошоһон холо болоо. Сентябрь наһада наранай гарамсаар нюсэгэн хүлтэй бидэ хургуули руугаа гүйхэш. Хүйтэн шүүдэр дээгүүр, заримдаа хюруугайшье унахай байхада, гуталгүй ябахабди. Хүлшни хүлдэһэн алдаха. Мүнөө энээн тухайгаа наһахадаа, яагаа үблэдэггүй байгаа гэшээбди гэжэ гайхадабди.

1940 ондо эжымнай хониной отара тушаан абаад, оройдоол гурбан үдэр хүдэлһэнэйнгөө хүүлээр уушхаараа хүйтэ абаад, үшөө гурбан хоногой үнгэрхэдэ, наһа барашоо. Галайнгаа хажууда бархиржа хууһан намда хэншьеб эжымни ори ганса эм байһан нула шүлэ үгөөд: «Энээнине уу, бү бархир», - гэбэ. Гашуудалаймни нулимсанууд нула шүлэтэй аяга руу дуһана... Бригада дээрэ ажалтай Бутидцуу эгэшэдэм дуулгаа ёһотой, харин Улаан-Үдэдэ хүдэлдэг ехэ эгэшэдэм хэн дуулгахаб? Цырема дүүгэй үргэмэл эсэгэ Эрдынеев Бата хүдөө табиша хэрэгтэ туһална. Харин түрэлхи гаралхиднай «арадай дайсанай» гэр бүлэтэй холбоорисолдохоео айһан байгаа ха.

Удаань бидэ колхозой түрүүлэгшэдэ ошожо, хониды һөөргөн тушаан абахыень дурадхахадамнай, тэрэ эжымнай наһа бараһыне дуулаагүй байһан дээрэнэ хараал шэрээл табяа: «Паял отара абанан аад, һөөргөн бусаахаа ханаа гүт?» Тиэхэдэн би бээе барижа ядаад: «Таанад эжыем алаат!» - гэжэ хүхиржэрхөөб. Түрүүлэгшэ хараахаа болёод, хажуудахи хүнүүдтээ аалиханаар хэдэн үгэ андалдаа. «Бидэние Улаан-Үдэ эгэшэдэмэй эльгээгты», - гэжэ бархирнаб...

1940 оной февральин эхээр колхозой полуторкаар Улаан-Үдэ ерээбди. Удын саада тээ, мүнөө эндэ 20-дохи квартал оршодог,

үбһэнэй бааза байгша хэн. Тэндэ манай хуряахай Гомбоев Дамби Дашимолонович хүдэлдэг, харин Цыпилма эгэшэмнай мебелин комбинатда ажалладаг байгаа. Гэр байрань гэхэдэ, өһөдөө малтажа түхээрһэн газар гэр. Эжыгээ хүдөөлөөд ерһэн бидэндэ хубсаһа хунаршье, мүнгэ танганшье, юушье үгы. Теэд хуряахаймнай бидэние үншэдэй гэртэ тушаангүй, гурбуульемнай багтаагаа. Аржаб бидэ хоёры Мяскомбинатдай хургуулида оруулаа. Ород хэлэгүй дээрһээ түрүүлэгшээр нилээд ядалдаашье наа, тэрэние яһала түргэн шудалаабди. Дайнай урдахи жэлнүүдтэ хилээмэн хомор байһан. Аржаб бидэ хоёр хилээмэ худалдан абаха ажалтай хэмди. Нэгэтэ би оошорто зогсоһон наһатай эхэнэртэ: «Я за тобой», - гэжэ хэлээд, найса хараалгаа бэлэйб. Тиэхэдэ «ты» «вы» хоёрой хоорондох илгаа ойлгохогүй ябааб. Иимэрхүү шарнуудта орожо байгаад, иигэн тиигэн ород хэлтэй болоо хүм.

Хабар болоходо, хуряахайемнай Сэлэнгын аймагай Билотай хуурин эльгээбэ. Сэлэн-Дүүмни станци шадар үбһэнэй бааза нээгдээ. Тэндэ бидэ огород таридаг, үнээ баридаг болообди.

1941 ондо дайнай эхилхэдэ, бүхы эршүүл фронт мордоо. «Арадай дайсадай» үншэдһөө гадна дайнай үншэд бии боложо эхилээ... Гансал ажалтай ашаар хоолойгоо тэжээш. Колхозой хартаабхын поли дахин малтажа, дутуу хуряагдаһан хартаабханууды олохош, хоолосууды суглуулаа аабзабди.

Дамби Дашимолонович хуряахаймнай фронт руу самолёт бүтээжэ эльгээхын тула мүнгэ зөөри суглуулна. Өөрынгөө жэлэй салин үгэжэ, мүнггүй нууха баатай болообди. Сталинһаа баярай бэйшг абаа. Цыпилма эгэшэм сэрэгшэдтэ бээлэй, тамхинай алшуур оёно. Тамхи таринабди. Энэ ургамалда ехэ уһан хэрэгтэй. Үглөөнэй 4-5 сагта бодоод лэ, найса уһа зөөхэш даа.

1943 он. Хуряахайе Зэдын аймагта үбһэ тушаан абалгын хүдэлмэри эрхилхыень эльгээгээ. Колхозуудһаа ерһэн үбһыне фронт руу ябуулна. Тэндэ морид баһа дайралдана ха юм. Аржаб Иван гэжэ нэршэнхэй, 14-тэй, түмэр харгыда хүдэлжэ эхилээ. Тэндэн хилээмэнэй карточкын хэмжээн ехэшгэ. Зүгөөр ажалын нилээд хүндэ, бэе дээрээ релсэнууды шэрэхэ.

Нэгэтэ Иван ажалдаа хойношоо. Тэрэ үедэ табан лэ минутаар гээдэбэл, түрмэдэ хаядаг байһан. Иванине гурбан жэлээр Колыма эльгээгдэһэн аад,

тэндэ арба гаран жэл заруулаа. Магад, «арадай дайсанай» хүбүүн байһанин нүлөөлжэ болоо. Колымаһаа бусаад, наһанайнгаа нүхэры алдаһан эхэнэртэй нилэжэ, хоёр хүүгэдыень үргэлсөө, өөрын дүрбэн үхибүүтэй болоо юм. Нэгэтэ телевизорээр Колыма тухай дамжуулга хараад: «Юу-нэйшье түлөө би аяар арбан жэл тэндэ туляаиб?» - гэз хэн. 1982 ондо түрүүшын паспорттай болоходоо, нүдэнийн уһагаа бэлэй. Теэд пропскайтэй боложо үрдингүй, инсульһаа наһа барашоо. Мүнөө бидэ хүүгэдтэйн, аша гушанартайн бэе бээдэе ябалсадабди.

Бутидцуумнай Шура гэжэ нэртэй болоһон юм. Дайнһаа бусаһан фронтовик Гуржапов Жамсо Дашевичта хадамда гараа. Гэдэ Новоселенгинскдэ ажаһуудаг байгаа, эгэшэм оёдошоноор хүдлөө. Эгэшэ хуряахай хоёрни мүнөө наһан болонхой. Володя хүбүүнийн хүүгэдэй уран бэйлгэй хургуули хүтэлбэрлэдэг, наһанайн нүхэр Дарима олон жэлдэ буряад хэлэнэй багшаар хүдлөө. Табан хүүгэдтэй, олон аша гушанартай.

Цырема дүү басагамни Энгельсина болонхой. Фронтовик Цыренжапов Санжитай айл болоһон. Геля үргэмэл эхэ эсэгээ найханаар хаража мордохуулан, наһанайнгаа нүхэрһөө гээгдэһэн. Хүбүү басаган хоёртой. Мүнөө Энгельсина Ирина басаганайнгаа гэр бүлэтэй ажаһуудаг.

Зүгөөр Гомбоевтон Баир хүбүүтэй болон Галя басагатай болоо. Бидэние үндылгэхэ үедөө өөһэдэн үригүй байһан юм. Байрын летчик, Гальянь бүхы наһаараа аэропортдо хүдэлһэн намтартай. Тэрэнэй басаган Оюна эхынгээ хэрэг үргэлжэлүүлнэ. Гомбоевтон ехэ буянтай зон байһан гэжэ тэмдэглэлтэй: ганса үлэһэн түрэлэйнгөө, бэшэшье үбгэд хүгшэдые үргэлсэһэн. Тэрэ үедэ пенси гэжэ байгаагүй, тиимэһээ ори ганса үлэһэн хүгшэдэй ажа-мидархан бэрхэтэй нааб даа. Жэшэнь, Нанжит хүгшэн эжын наһанайн нүхэр арадай дайсан гэжэ гэмнэгдээд, нэрэ нурагуй үгы болоһон. Удаань Цогто хүбүүнийн дайнһаа бусахада, Нанжит хүгшэн эжые өөртөө абанан. Тиэхэдэ Гармацуу ахайе ханагшаб. Наһанайн нүхэр Ринчинов Нима 1937 ондо тушаагдаад, мэндэ амар бусаагүй. Нэн түрүүн Дэрэстэйдэ ехэ басаганайнгаа гэр бүлэдэ ажаһуудаг байһан. Зүгөөр басаганайн наһа бараһахада, Сунграпов Баваасан хурьгэнийн хоёрдохиео намга абаад, түрэн басагаһа болон хадам эхээ хаяжархихан. Тиигээд

Д.З. Жалсаравай гэр бүлэ

лэ Гармацуу ахайе Гомбоевтон байрлуулан түүхэтэй. Мүн Красноярска хизаарһаа сүлэлгэһөө эжымни аха ерээд, баһал Гомбоевтондойдо ажаһууһан юм.

Дамби Дашимолонович Гомбоев балшар наһандаа эхэнэ гээгдэһэн. Хойто эхын хүмүүжүүлгэ гараһан. Тиимэһээ үншэн хүнүүдые тон ехээр хайрладаг байһан. Хахархай удархай хубсаһатай хэн нэгэни харажархихал, өөрынгөө хубсаһа бэлгэлжэрхихэ. Үшөө Эдэ станци дээрэ ажаһууха үеһөө хүгшэдүүлэй хэлэһы ханадабди: «Үмдээ бү үгэ! Хүсэ шадалаа үгэһэнтэй жэшээтэй ха юм. Тиимэһээл шире үри хүүгэдтэй болоногүйш!». Энэнь хэр зүйтэй байгаа юм - мэдэнгүйб. Зүгөөр арбан жэлэй туршада суг хуугаад, үнэхөөрөөшье, хүүгэдтэй болодогүй байгаа. Заримдаа бурхан бидэний, үншэдэй, тала хараа гэшээ гү гэжэ ханагшаб.

1944 ондо партиин аймагай хороон Дамби Дашимолоновиче Зэдын аймагай Фрунзын нэрэмжэтэ колхозой түрүүлэгшээр эльгээгээ. Энэмнай Цагаан-Усан болоно, анханай хасаг сэлээн. Мүнөө тэндэ хилын харуулай застава бии юм. Дайнай үедэ сэлээн ехээр хандараа. Оройгүй гэрнүүд, хорой хото гэжэ үгы - бултгыень галда түлээ. Хүн зон үлэнхэ хоһон. Эршүүл үсөөн. Зариманин хамалган хашалганһаа хохидоо, нүгөөдүүлүн дайнда мордоо. Иимэ ороо байдалтай колхозые Д.Гомбоев даажа абаал даа. Үдэр хүнигүй ажаллажа, хоршыжо турашоо. Тиигээр байтарнь дайн дүүрээ. Хилээмэнэй карточканыуд болуулагдаашьегүй наа, ажабайдал бага багаар нэрэгжэ эхилээ бэлэй...

Мүнөө өөр тухайгаа нэгэ бага бэшэхэ ээлжээн ерээб. Мүнөө би дүү Гелятээ үлэнхэй ябанаб, бэшэмнай наһа баранхай. Хилын харуулан, Зүүн фронтдо дайнда хабаадагша Дамба Зодбич Жалсаравта хадамда гараһан хүм. Дамбын Наушки станци дээрэ хилын харуулан байхадань, би Гомбоевтонтой Цагаан-Усанда ажаһууһанби. Дамба хүнүүдэй

Гомбоевтон Нанжад хүгшэнтэй

дансанууды шалгажа байһаар, намтай танилсаа. «Дамба хилэ дээрэ Валие тушаажа абаа», - гэжэ гэр бүлымнай нүхэр, уран зоһоолшон Африкан Бальбуров наадажа хэлэгшэ бэлэй. Бидэ Дамбатай 56 жэл суг хуугаабди. Гурбан хүүгэдэйнгээ нэгые, Викторые, 19-тэйдэнь хүдөөлһэмди. Анатолийн хүбүүмнай хоёр хүбүүтэй, Рада басагамнай гурбан хүбүүтэй. Мүнөө би олон аша гушанартайб. 30-аад онуудта хоһоруулан, эндэ тэндэ сүлэгдэһэн, буудаж алуулан эхэ эсэгэһэмнай юун үлөөб? Минии ханахада, угай шэнжэ, дурасхаал хэтын хэтэдэ үлэнхэй. Хүндэ хүшэрые дабажа гараабди. Эгэшингээ болон хуряахай Гомбоев Дамби Дашимолоновичой найгаар амиды үлөөбди. Тиин нэрээ хухарангүй, зоной жиирээр ажабайдалаа үнгэргөөбди. Хүнөө дутахагүй хүүгэды хүмүүжүүлээбди.

Валентина ЖАЛСАРАЕВА,
дайнай болон ажалай ветеран,
Бурядай телевидениин түрүүшын
диктор, СССР-эй Телевидени
болон Радиогой отличник,
Бурядай арадай поэт Дамба
ЖАЛСАРАЕВАЙ наһанай нүхэр.

Дыжит МАРХАДАЕВА
оршуулба.

ЗЭДЫН АЙМАГАЙ ТҮРҮҮШЫН НУРГУУЛИ

Сартуул-Гэгээтэйнгээ эрдэм гэгээрэлэй гуламтын мүндэлһөөр 125 жэлэй ойн баярые налын үдэрнүүдтэ Гэгээтэйн дунда хургуули тэмдэглэхээс байна. Энэнтэй даширамдуулан, тус хургуулин директор П.Д.НОРБОЕВТОЙ уулзажа хөөрөлдөбди.

- Пүрбэ Доржиевич, түрэл хургуули тухайгаа хөөржэ үгыт.

- Манай найман жэлэй болоод мүнөөнэй хургуулин намтарга түрэл хургуулингаа бүхы ажал, али олон хэмжээ ябуулгануудые үнгэргэлгэдэ ходоодо урагшаа ханаатай, ехэ юумэ хээн, гүрэн түрынгөө элдэб шагналда хүртэһэн багшанар олон.

Тиихэдэ мүнөө үедэ найнаар хүдэлжэ байһанайнгаа түлөө Хадагаева Римма Гомбоевна «Почетный работник общего образования РФ» гэхэн нэрэ зэргэдэ, Балданова Татьяна Бумудоржиевна «Эрдэм хуралсал» гэхэн национальна проект бэшэлгэдэ хабаадалсажа, «Россиин Федерациин конкурсдо илагша» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй.

Мүнөө үедэ «Манай хургуули» гэхэн президентын үүсхэлээр хэгдэһэн «Стандарт», «Здоровье», «Инфраструктура», «Кадры», «Талантливые дети» гэхэн табан шэглэлтэй проект ерэнхэй. Энэ проектын ёһоор хүдэлхын түлөө нэн түрүүн багшанарай ажаллаха байдалые хайжаруулха шухала.

- Дээрһээ ерэн шэнэдхэхэ, хубилгаха гэхэн заабаринуудые ямар аргаар шиидхэнхэ?

- Аймаг соомнай хүггэдэй интернаттай хоер лэ хургуули байгаа гэхбэл: Белоозерскын, манай Гэгээтэйн хургуули.

1975 онһоо Гэгээтэйнэ холо бэшэ оршодог Бага Нарин, Цагаатай, Булаг гэхэ мэтэ нютагуудай үхибүүд интернадаимнай хоер дабхар гэртэ байрлажа, хуража, дунда хургуулиа дүүргэдэг байһан хаань, мүнөө үедэ хурагшадтай тоо үсөөрэнхэй.

Интернада болуулжа, хоер дабхар гэртэнэ басагадые эдихэ юумэ шанажа хургаха, оедолдо хургаха, үхибүүдые хатарга хургаха, жаахан үхибүүдые хургуулида оролгодонь бэлдэлгээр хэшээлнүүдые үнгэргэхэ кабинетүүдые, үшөө тиихэдэ «Клуб молодой семьи» гэхэн кабинет байгуулаабди.

Мүнөө үедэ басагаднай хэшээлдээ юумэ оежо хурахаа гадна эдихэ юумэ шанадаг кабинетэ баһал хэшээлэйнгээ үедэ торт, элдэб амтан эдэе хэжэ хурадаг, намарай сагта хургуулингаа огородһоо хуряагдан үгэрсэ, хапууста дарадаг, элдэб һөөгүүдэйнгээ жэмэсээр варени шанадаг, заримдаа хэшээлһээ гадуур үдын һүүлээр түргэн гутадаг овошоо борлуулдаг байха юм. Энээнэй урда эдэ хэшээлнүүдые Бадмаева Людмила Дашанимаевна гэжэ хүн үнгэргэдэг байһан. Тэрэ жэлһээ жэлдэ энэ талаар аймагайнгаа конкурсдо хурагшадтаяа хабаадалсажа, үргэлжэ түрүүшын хуури эзэлдэг хургуулидаа ехээн юумэ хээн хүн. Мүнөө тэрэ наһанайнгаа амаралтада гаранхай. Саашань хэлэхэдэ,

мастерской соогоо хүбүүднай программьнгаа ёһоор Мэлс Дамдинович Шенхоров багшынгаа ударидалга доро дархалжа хурана.

Тэрэ хими зааха багшын мэргэжэлтэй байгаад, угһаа уран бэлигтэй, али тэгшэ бэрхэ, уран хүн хадаа гансал энэ талаар хэшээлнүүдые хэдэг юм. Пургуулингаа заһабарилха юумэнэй байбал заһабарилдаг, зарим газартань шэнэлжэл байдаг. Үшөө тиихэдэ зураха ажалай гарашабал, хурагшадтаяа сугтаа, заримдаа өөрөөшье бэшэдэг, зурадаг хүн юм. Мэлс Дамдиновичнай Буряадаймнай мэдээжэ уран зураашан Чингис Шенхоровтой аха дүү хоёрой хүбүүн болоно. Гансал уран зурагаа зураад ябабал, Мэлс Дамдинович ахаань өөрөгүй ехэ уран зураашанье болоод ябаха байгаа нэн ха гэжэ заримдаа бододогби.

- «Залуу бүлын клуб» гэхэн бүридэлэйнгөө ажал ябуулга тухай хөөржэ...

- 2009 ондо «Клуб молодой семьи» гэхэн социальна проектээр республикын конкурс соносхогдоходо, хари хэлэнэймнай багша Балданова Татьяна Бумудоржиевна проект бэшэжэ, 2-дохи хуури эзэлдэ, 100.000 түхэригөөр шагнагдажа, тэрэ мүнгөөрнь тенниснэ стол, диван, стол, стул, телевизор, хүгжэмэй центр, компьютер абажа, «Залуу бүлын клуб» гэхэн кабинеттэ табья хэмди.

Тэрэ кабинетмнай гэхэ юм гү, али таһалгадамнай хая айл болоһон залуушуул эржэ, ажаһуудалай талаар наһал бодолоо хубаалдадаг, наһаараа аха, эгэшэ ямар нэгэн хүниие урижа, заабари-хургаальень шагнадаг, хүгжэм шагнангаа сайладаг юм.

Гэхэ зуура, нютагаймнай хүн зоной ажабайдалай бүхы хэрэг, хэмжээ ябуулганууд хургуулидамнай хэгдэдэг болоһоор үнинэй. Сагай муудахада, клубнай баһал мүнгэнэй үгыһөө хүдэлхэ аргагүй болоо. Тиимэһээ бидэ, багшанар, клуб, хүдөөгэйнгөө захиргаантай хамтаржа, Шэнэ жэл, Сагаалганһаа эхилдэд, бүхы хайндэрнүүдэй хэмжээ ябуулгануудые хургуулидаа үнгэргэнэ гээшэбди. Хүдөөгэй библиотекэшье манай хургуулида нүүжэ ерэнхэй.

Жэшээлхэдэ, Дээдэ-Үшөөтэйдэ «Спортивна түб» гэхэн социо-культурна 12 түб бии болонхой. Гэбэшье иимэ түб манай Гэгээтэйдэ бүри 2005 онһоо хүдэлжэ эхилхэн байха юм. Энээнэй урдашы энэ ажал хэгдэдэг лэ байгаа. Тиигэжэ бидэ 2008 ондо аймагтамнай соносхогдоһон «Хургуули - нютагай социо-культурна түб» гэхэн проектын конкурсдо хабаадалсажа, 2-дохи хуури эзэлдэд, 60.000 түхэригөөр шагнагдан байнабди.

- Танай хургуулида түрүү хууринуудые эзэлхэн дагинанар олон гэжэ мэдээжэ болонхой. Энээн тухайгаа...

- Пургуулиимнай дэргэдэ «Баяр» гэжэ хатар болон дуу-

най ансамбль 1994 ондо байгуулагдажа, тэрэ гэхээр Дулзенова Аюна Содномовнагай хүтэлбэри доро тэрэ ажалаа ябуулжал байдаг. Гэхэ зуура, манай хургуулиие дүүргээд, хореографой мэргэжэлтэй болоһон Батодоржиева Марина Самбуевна 2008 оной гаратар ансамблие хүтэлбэрилдэг байһан. Ансамбльда ябагшад республикын «Дангина-Гэсэр», «Наранай туяа», «Сагаан нара» гэхэн конкурснуудай лауреадуудыё болонхой. Тиихэдэ «Арадай ансамбль» гэхэн нэрэ зэргые 2001 ондо ололгодонь нэн түрүүн Люба Дымпилова «1999 оной дангина» гэхэн нэрэдэ хүртэжэ, өөрынгөө хубитыё оруулһан.

Түрүү зэргэдэ гараһан дангинараа аймагайнгаа бусад хургуулинуудай дангинартай сасуулбал, нээрээшье, республика соогоо «Гран-при» абаһан басагад үсөөн. Манай хургуулиһаа 1-дэхи шатын дипломдо 3 хүн хүртөө гэхбэл, Сагаан нарын «2000 оной дангина» болоһон, удаань «2001 оной дангина» гэхэн регион хоорондын конкурсдо илажа, «Гран-при» абаһан Хадагаева Рита, республикын «2000 оной эдир дангина» гэхэн конкурсдын лауреат Намсараева Вика, «2002 оной эдир дангина» гэхэн нэрэдэ хүртэһэн, удаань 2009 ондо дахинаа регион хоорондохой «Дангина» гэхэн конкурсдо «Гран-при» абаһан Цырендоржиева Инна. Гэхэ зуура, Гэгээтэимнай захиргаанай гулваа Цыренов Валерий Ринчиндоржиевич Монгол орон ошожо, ансамблиингаа хүнүүдтэ оегдохо хубсаһанай хорго, торго асарха, мүнгөөр туһалха хүнүүдые бэдэржэ олохо талаар ходо туһалһан, мүнөөшье туһална.

- Хургуулиинтнай дэргэдэ хизаар ороноо шэнжэлэлгын музей бии.

- Цыбикова Екатерина Доржиевна багшамнай бүри 1980-яад оноор Гэгээтэй нютагтаа музей бии болгохо хүсэлтэй хурагшадтаяа сугтаа сартуул зонингоо эртэ урда саһаа ажаһуудалдаа хэрэглэжэ ябаһан гэртэй эд бараа, амһарта, дэгэл, тэрлиг, хубсаһа хунар зонһоо суглуулхаа гадна ШКМ-дэ хуралсаһан үбгэдэ, хүгшэдэй үнгэрһэн тэрэ үе сагта яажа хураһан тухайгаа, тэрэ үеынгөө багшанар тухай хөөрһэн хөөрөөе, дайнай болон ажалай ветеранууд тухай материалнуудые, фото-зурагуудыень суглуулһан юм.

Гэхэ зуура, 2009 ондо Улаан-Үдэдэ боложо үнгэрһэн эдир мээсөөдүүдэй республикын следто хабаадалсаһан Вампилова Вика 2-дохи хуури эзэлхэн байгаа. Тиихэдэ 2010 ондо аймагтамнай байһан музейнүүдэй хоорондо соносхогдоһон аймагай конкурсдо манай музей баһал илагшадтай тоодо оролсожо, 2-дохи шатын дипломоор шагнагдан юм.

2009 ондо Балданова Татьяна Бумудоржиевна багшынгаа хүтэлбэри доро хурагшаднай «Түрэл нютагайм түүхэ» («Летописи родного края») гэхэн

ЭДИР НАНАЙМ ЭРТЫН НАРАНДАЛ

Мүрэн Г. Раднаевагай

Хүгжэмьнь Б. Наранбаатарай

Лусад хаанай шүрэн эбэрһээ
Лугшан гараһан горхондоо
Бүргэд хүбүүдтээ дали
үршөөхэдөө,
Баян Баабайн юреөл
шэнгил.

Гэгээтэйн хургуули-и-и-и...
Холын харгыда захижа
мөрдуулжадаа,
Хонгор-Хаан эсэгэмни
шэнгил.
Дабталга.
Хүүгэдээ хүлэежэ,
наһаагаа зобоходоо,
Хатан уула эжымни шэнгил.
Дабталга.

Хургуулин коллектив

аймагайнгаа конкурсдо хабаадалсажа, түрүү хуури эзэлхэншыё байха.

- Пүрбэ Доржиевич, хэшээлдээ хургуулингаа огородой ургасые хурагшаднай даһалжа дарадаг, борлуулдаг гэжэ дээрэ хэлэнэ нэнта. Огород тухайгаа тобшоховоор хөөржэ үгыт...

- Батомункуева Дари-Сүрэн Жамьяновна олон жэлэй туршада интернадые даагшаар хүдэлжэ байхадаа, гэр байрын гуримтай, сэбэр, үхибүүдые журам хайнтай байлгахынгаа хажуугаар хургуулингаа дэргэдэхи огородые даагшар ажалладаг байгаа. Тиигэжэ 2010 ондошыё, энээнһээшье урда хурагшадтаяа «Пуралсал-туршалгын эрхим участок» гэхэн аймагай конкурсдо хабаадалсажа, үргэлжэ иладаг, Хүндэлэлэй грамота болон мүнгэн шангаар шагнагдадаг байһан.

Мүнөө үедэ энэ ажалдань залуу хүн-Дондокова Татьяна Цыремпиловна орожо, хурагшадтаяа «Пуралсал-туршалгын эрхим участок» гэхэн муниципальна конкурсдо илажа, удаань республикынгаа «Юннат-2011» гэхэн выставкэдэ хабаадалсажа, 3-дахи хуури эзэлжэ, Хүндэлэлэй грамота болон мүнгэн шанда хүртэһэн байха юм.

Жэлһээ жэлдэ 20-30-аад мээшээг хартаабха гаряад, 90 гаран мээшээг хуряажа абадагбди. Тиигэжэ энэ хартаабха-яа 139 хүнүүд дахилтынгаа зунай амаралтын ертэр эдэд, үшөө тэндэһээмнай тариха үрһэнэй хартаабха үлэдэг байха юм. Ондoo тээһээ үрһэнэй хартаабха бэдэрхэ ушар болодоггүй.

- Теэд энэ хүндэ байдалһаа яажа гарана гэшээбта?

- Паял бии болоһон «Россельхозбанк» гээшээһээ өөрынгөө нэрэ дээрэ 44 мянган түхэригэй кредиттэ орожо,

хони, үхэрнүүдые худалдажа абаһан байгаа. Мүнөө үедэ тэдэ малһаамнай 10 үхэр, 40-өөд хонид үлэнхэй. Намарай хүйтэнэй эхилхэдэ, тэндэһээн нэгэ үхэрөө үүсэлжэ, хургуулингаа үхибүүдые эдээлүүлдэгбди. Гэхэ зуура, хургуулидамнай хабаатай элдэб хэрэгүүдэй гарахада, хонороо хэрэгээ бүтээхэшье ушар болодог.

Эдэ үхэр малыемнай Чагдууров Александр гэжэ залуу хүн гэр бүлөөрөө нүүжэ ошонхой хаража байдаг. Гэхэ зуура, ажахын талаар директорэй орлогшо гэхэн тушаалда хүдэлдэг инженер-механик мэргэжэлтэй Бадмажапов Александр Дабаевич гэжэ хүмнай хургуулингаа трактораар хабарай сагта газраа хахалжа, намарай сагта хургуулингаа ажахын үхэр малда үбһэ хуһһаа бэлдэдэг.

- Пүрбэ Доржиевич, хургуулинтай кабинет бүхэндөө гэхээр мүнөө уёшь мебель, хуралсалай элдэб түхээрлэгнүүдээр хангаданхай байна...

- Директор, багшанарһаа эхилдэд лэ, харуулһан, шорой хамагшан хүртээрөө бултадаа жэлһээ жэлдэ аймагайнгаа зунай Сурхарбаанай хайндэртэ бууза хэжэ, тэрэнэй хайндэрэй үедэ шанажа, халуухан ногоон сайтайгаар худалладаг гэшээбди. Жэшээлхэдэ, энэ зун 62 мянганда бууза худалдаабди. Гэхэ зуура, 8 жэлэй туршада энэ ажалаараа олоһон мүнгөөрөө хургуулидаа компьютернуудые, элдэб мебель, цифровой фотоаппарат, ксерокс, холодильник гэхэ мэтые худалдажа абаһан байнабди. Үшөө тиихэдэ энэл ажалаараа олоһон 109 мянган түхэригөөрөө хургуули соогоо туалет хүүлээбди.

Галина РАДНАЕВА,
Буряадай арадай поэт.
(Түгээхэлын 23-дахи нюурта).

Агаһаа мэдээсэнэ:

ДОГОЙН НУРГУУЛИДА ДАШИРАБДАН БАТОЖАБАЙН НЭРЭ ҮГТЭБЭ

Ж. ЛУБСАНДАШИЕВАЙ фото

В.Р.Рабданов, Л.Б.Батожабай, Ц.Б.Цынгуйева (зүүн гарһаа)

Намжаахан намарай наартай-хан үглөөгүүр Агын тойрогой Догой нотагта хүн зон олоороо хургуули тээшэ алхалдаба.

Догойн хүдөөгэй үндэһэн лицей-хургуулида агууехэ уран зохёолшо Даширабдан Батожабайн нэрэ үгтэһэн ушараар дэмбэрлэтэ хайхан һайндэр эхилхэнэ ха юм.

Догой нууриной гулваа Цыпылма Батоболотовна Цынгуйева һайндэрые эхилхэдэ, "Догой нютагаймнай суута хүбүүн, алдарта уранзохёолшо, драматург, киноценарист Даширабдан Батожабайн нэрэ хургуулидамнай үгтэһэндэнь баярланабди, омогорхонобди, та бүгэдэниие һайндэрөөр амаршалнабди", - гээд сугларагшадые үнэн зүрхэнһөө амаршалаад, үрелэй һайн хайхан үгэнүүдые хэлэбэ.

Пурагшадай драматическа "Ошон" гэжэ театрай хүбүүд, басагад торьдиһогүй тоб байса, уран гоёор шүлэглэмэл амаршалга зориулаад, хүхэ сэнхир хадагуудые айлшадтаа барюулба.

-Зуун жэлэй баян түүхэтэй Догойн хургуули суута Даширабдан Батожабайн нэрэмжэтэ болохол ёһоороо болобо гэшэ. Энэ һайндэрээр Догой нютагай арад зоние, хургуулин багшанар ба пурагшадые амаршалнаб. Нютаг нугаяа дэлхэй дүүрэн суурхуула бэлигтэй хүбүүд, басагад Догойдо урган бодохо, хүгжэн хүмүүжэхэ байха гэжэ этигэн найданаб,-гээд

Могойтын районой гулваа Юрий Батоыренович Шагдаров хэлэбэ.

-Агын талын суута хүбүүн, алдарта уран зохёолшо Даширабдан Одбоевич Батожабай бүхэ буряадуудай омогорхол, алдарта нэрыень абажа ябаха гэшэ хүндэтэй ба харюусалгатай хэрэг. Догойн хургуулин пурагшадай хонгёохон амаршалга шагнаад, бэрхэнүүд үхибүүд хүмүүжэжэ байна гэжэ ойлгонобди. Үхибүүд, үндэр нэрыень һайханаар абажа ябаарайгты,-гээд Агын тойрогой соёлой таһагай дарга РыгзенЦыренович Цыдендоржиев захиба.

-Догойнхид, суута Батожабайн түрэнһэн тоонто нютагайбди гэжэ омогорхожо ябагты. Шэмхэ юумээр хүниие баярлуулжа болохо, бэе бэе хүндэлжэ, ухаантай, удхатай, үндэр зятай ябахатнай болтогой,-гээд Буряадай Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ Матвей Рабданович Чойбонов үрээбэ.

Даширабдан Одбоевич Батожабайн наһанай нүхэр Лхамасуу БатуевнаБатожабай иигэжэ хэлэбэ:

-Догой нютагта урагшаа ханаатай, сэсэн ухаатай, ажалша бэрхэ хүнүүд ажаһуудаг юм гэжэ мэдэхэб. Догойн хургуулин Даширабдан Одбоевичой нэрэмжэтэ болоһондонь, тон ехээр баярлажа байнаб. Догой нютагаархинда амгалан байдал, зол жаргал, элүүр энхые хүсэһэнб, булганда баярые хүргэнэб.

Догойн хургуулин директор Сергей Аюрович Аюров булганиие һайндэрээр амаршалаад, "манай хургуулин пурагшад, багшанар алдарта уран зохёолшын нэрые хүндэтэйгөөр дээрэ үргэжэ ябахабди" гэжэ найдуулба.

Айлшад хургуули соо орожо, үзэмжэдэ табигдаһан үзэсхэлэнтэй танилсаба. Уран зохёолшын номуудай выставкэ һонирхон харабабди, Даширабдан Одбоевичой дайнда ябахандаа буулгуулан, артист ябахандаа буулгуулан хоморой фото-зурагуудые хужарлан харабабди. Энэ выставкэДогойн хургуулин музейе даагша Дулмажаб Цыдыповна Цынгуйева зохёон байгуулжа, олоной анхаралда дэлгэжэ, өөрөө һонирхолтойгоор хөөржэ бидэндэ үгэбэ.

Пайндэр Догойн Соёлой байшан соо үргэлжэлбэ. Хүн зон олоороо сугларанхай, сүлөө нуури үгы гэжэ хэлэе һаа, алдуу болохогүй. Буряадай гүрэнэй Буряад драмын театрай музейе даагша, Буряадай ба Россин соёлой габыята ажал ябуулагша Валентина Дамдиновна Бабуева Д.О.Батожабайн түрэнһөөр 90 жэлэй ойдо зориулжа, "Магия таланта и личности" гэжэ ном хэблүүлһэн, тэрэ номтой танилсалга болобо. В.Д.Бабуева зүжэгүүд тухай, наадаһан артистууд тухай, ном соо байһан фото-зурагууд тухай хөөржэ үгэбэ. Сугларагшад тон анхаралтай шагнабад.

Тойрогой хургуулинуудай буряад хэлэнэй багшанар Д.О.Батожабайн уран зохёолоор ямар шэнжэлгэ хэжэ байһан тухайгаа, үхибүүдтэ буряад уран зохёол яагаад заагаа һаа таарамжатай гэшэб гэхэ мэтэ асуудалнуудаар элидхэлнүүдые хэбэ. Элидхэлнүүд саг соогоо эхилээд, һонирхол дүүрэн хэшээл шагнажа, мэдэхгүй юумэе мэдэхэшые болоббди. Багшанар элидхэлнүүд соогоо Даширабдан Батожабайн "Төөригдэһэн хуби заяан", "Багшани хэн бэ?" зохёолнууд пурагшадай анхарал татадаг, һонирхол гүрүүлдэг, хүмүүжүүлхы удхатай гэжэ тэмдэглэнэ.

Уран зохёолшо оюун бэлигэнгээ дээжые буряад арадтаа орхёод ошоошые һаань, тэрэнэй уран хурса зохёолнууд бидэнтэй суг хамта, хэдышые жэл үнгэрэг, уран зохёолшо холын одо мүшэн шэнги яларжа байха гэжэ онсолон хэлэбэ.

Агууехэ Эсэгын дайный жэлнүүдтэ Агын округой комсомолой окружкойой секретарь ябаһан, үндэр наһатай ажалай ветеран Димид Бубеевна Чимитова иигэжэ хөөрэбэ:

-Даширабдантай Агын хургуулида суг пураһан байхабди. Хүхюун дорюун зантай, шоглохо дуратай хүн һэн. Эдир багаһаа хүндэ туһалхые оролдодог, хүниие хайрлаха сэдхэлтэй хүн юм һэн. Суутай уран зохёолшо болоод ябахандаа, анханай абари зангаа алдаагүй һэн. Уулзадаг, хөөрэлдэдэг, һонинноо хубаалдадаг бэлэйбди. Даширабдантай түрэлэй болохо, уг удамайнь хүбүүн Пүрбэ хүрэгэнэйдөө һайханаар үргүүлжэ байнаб даа. Догойн хургуули Даширабданай нэрэмжэтэ болоо гэжэ дуулаад, тон ехээр баярланаб.

Могойтын районой Ветерануудай соведэй түрүүлэгшэ Владимир Рабданович Рабданов сугларагшадые һайндэрээр амаршалаад, Даширабдан Батожабай тухай дурсалгануудаа хубаалдаба. Догойн хургуулида Даширабдан Батожабайн нэрэ үгэхын тула гүрэн түрын зургаануудта зууршалга, үнэмшэлгэ бэшэхэ,элдэб документнүүдые бэлдэхэ гэхэ мэтэ элдэб ябуулга, асуудалнууд гараһан байна. Энэ хэрэгтэ Догой нютагай үндэр наһатай хүн зон эдэбхи үүсхэл гаргаһан, манай хэжэ байһан ажал ябуулга дэмжэһэн, али болохоор туһалһан,хамһалһан байна. Энэ хэрэгтэ эдэбхитэй хабаадаһан

хүнүүдтэ, дэмжэһэн зондо баярые хүргэнэб,-гээд Владимир Рабданович Рабданов хөөрөөгөө дүүргэбэ. Уран зохёолшын наһанай нүхэр Лхамасуу Батуевна, басаганинь Сэсэгма Даширабдановна гэгшэд Догойн арад зондо баярые хүргөөд, олон хүнүүдтэ бэлэгүүдые барюулба. Догой нютагаархин алдарта хүбүүнэйнгээ наһанай нүхэр Лхамасуу Батуевна бэридээ хүжэ дотортой сээжэн дэгэл, улаан залаатай шэбэгшэтэй булган малгай үмэдхэл үмдэхүүлбэ. Буряад ёһо заншалда үмэдхэл үмдэхүүлхэ гэшэ хүндын тэмдэг, тон ехэ шагнал, юунһээшые ехэ бэлэг гэшэ гэжэ мэдэнэбди. Лхамасуу Батуевна Догойн нютагаархинаар суг хамта Даширабдан Одбоевичой түрэнһөөр 90 жэлэй ой тэмдэглэжэ, нютагай зоной баяр баясхаланда хүртэжэ, догойнхидой сэдхэлэй гүн сооһоо хэлэһэн хайхан үгэнүүдтэ баясажа, арад зоной энэрэл хайрада хүртэжэ байхадаа, буянтайл хүн байна даа гэжэ мэдэрхээр. Догойн Соёлой байшанай тайзан дээрэ уран хайханай бүлгэмэй удха түгэлдэр концерт хаража хүхибэбди, хүүгэдэй драматическа "Ошон" театрай гэшүүдэй наада хаража хужарлабабди, Догойн арадай театрай артистуудай "Төөригдэһэн хуби заяанһаа" Аламжа Жалма хоёрой зоболонто заяа хуби тухай хэлэг хаража, гунигта абтабабди.

Догой нютагта дуулахашые, хатархашые, зүжэглэн наадахашые бэлиг талаантай, шадамар бэрхэ-хэн хүбүүд, басагад урган бодожо байна гэжэ ойлгожо абабабди.

Һайндэрэй урдахана, үглөөнэй улаан наранаар Даширабдан Одбоевичой тоонто Нуурта хүндые ошоожо, улаан шарахан сайн дээжэ, хатуу хара архин дээжэ, сагаан эдээнэй дээжэ үргэжэ байхадамнай, хээрын халхин гэнтэ нэгэ шэмэрүүнээршые, гэнтэ дулааханааршые үлээжэ, тэнгэриш шарай нэгэ хүйтэржэ, нэгэ халхилжа, саһан орохоёо байһандал уларилай хубилжа байхадань, Агын тала мэтэ талмагар тэниун байжа байтараа, эришгэнэһэн хүйтэн халхьяр бордоһолдог шуурган мэтэ ордотой зан абаритай хүн байһан хадань, агууехэ уран зохёолшо түрэл хургуулида нэрыень үгтэһэндэнь баясажа баярлажа, хүхижэ хөөгэнэжэ, адаглан хаража, бидэһэй дунда алхалжа ябаһандал үзэгдөө бэлэй.

Намжилма БАЛЪЖИНИМАЕВА.

ДУУШАН ДҮҮХЭЙ СЭСЭГМААДА

Аялга дуунай жэзүүр дээр
Аян замдаа ехэл яаран,
Элинсэгүүдэ мүнөөдэр
Эрьен ерзэш сэдхэл дүүрэн.
Угсаата зоноороо уулзахаа
Удаашаржа болоол хаши.
Маанадаараа золгохоо
Маша баяртай буугаал хаши.
Оюун бэлигэй Одон доор
Олон түбише тойрон гарааш.
Халюун талаяа энээн зуур
Хариин зондош өөрын болгоош.
Холын гүрэнэй тайзан дээрши
Ходол шини хоолой һайхан.
Дүтын манай хүдөө хээрши
Баһал шини бэлиг - гайхал!
Гуниг дүүрэн «Бэри сэсэгээ»
Гулган гулган гаргахадань,
Уһатаад мэнэл нюдэнэй сүсэгы
Уяран сэдхэл бүрхэшэдэг.
Наратын замые

абьяастайгаар дабуулхадань,
Наран – дуран
онсо хурсаар яларшадаг.
Наян - Наваагаа
намдууханаар ябуулхадань,
Аяар холын
үльгэр түүхэ нэргэшэдэг.
Шэнэхээнэйнгээ
уран аялга зэдэлүүлхэдэши,
Шэнэ хээгээр
эхэ дайдаш ногооршодог.
Баян хаанай обоо дээгүүр
Бүрхэг тэнгэри сэлмэшэдэг.
Эмин голэй эрье шадар
Эдир наһани эриш абаа.
Эрдэни уулын хормой худар
Энэ бэши дүршэл олоо.
Оноын аршаан амсан хүртэжэ,
Хоолой одоо шангал хаши.
Майлын оройгоор хүнише манажа,
Дуунай абьяаста шунаал хаши.

Элинсэгүүдэйш тоонто -
Ага нютаг
Эжэл шамаяа энхэрэн хүлээдэг.
Уужам Урта баян суутай -
Угайш солын урыал дуутай.
Тариин нуурай номхон нуруу
Таатай дууеш шагнан байхал.
Дээдэ-Бооржын мүнгэн хюруу
Дэлгэр сэдхэлшын хайраад
абахал.
Адуун Шулуун маная сараад,
Алдар сольш хүлээн һуудаг.
Алхана уула налай татаад,
Аягыни дээжэ өгшөөн байдаг.
Хада майла, тала дайда,
Хүбиш тайга, гол горход - тулгашни.
Дуулаха хэшэ, энхэ байдал,
Дүүрэн жаргал - далгашни.
Эжы абыни буян ехэ,
Эхин харгыни эсэ үды.
Угайш үндэһэн угаа бүхэ -

Урагшаа шармайн ябахал мэдэ.
Буряад дуунай эжолоо баряад,
Буурал замбяа тойрон гара.
Һайхан тээшэ эрид зорёод,
Һанаһан орёлдоо түргэн хүрэ.

Батожаргал ГАРМАЖАПОВ.

Һанаа зобоомо асуудал

ХОБ ЖЭБЭЙ ХОХИДОЛТО ХОЙШОЛОН

Хоб жэбээ, ой бэшэ, һони һормойгоо хөөрэлдэхэмнай гү? Пэй, шэхэнүүдтнай нэгэ доро дэрбылдэшэбэл. Зүб даа. Бишье һони дуулаха ехэ дуратайгшаб. Тэрэ тиигээ, энэ иигээ гэжэ байгаад, уһан дээрэ үрмэ тогтоожорхин алдажа байжа, зада хэлсээ саашань! Хаа-яа һанаанһаа абажархихада, өөрһөө нэмээгээд шалижархихада, яаба гээшэб. Понинтнай бүри һонин болоод, саашаа дамжашахал. Тиихэдэ хэлсүүлһэн хүниие халта «үнгөөдшье» гаража болохо, магад, бодохоор бэшээр «дэбһэжэрхихэ».

Хоб жэб хүнэй хуби заяашье буруу тээшэнь һүргэжэрхихэ аргатай

Амаа ангайхынгаа урда тээ һайса бодожо үзэхэ тухай дүрим бишье сахидаггүйб. Юу хэлэхэб, энэ талаар булта нүгэлтэйбди. Жэшэнь, үнинэй уулзаагүй хоёр золгоходоо, нэн түрүүн бэе бэеынгээ һони хөөрэлдэжэ бараад, заал һаа танил талаануудаа хэлсэжэ ородог. Тиихэлээрэ эндэ тэндэһээ хахад хухадаар дуулаһанаа саашань багсаамжалан хөөржэрхихэшье ушарнууд үсөөн бэшэ. Иигэд гэхэдэ, мэдээсэлнай хоб жэб болошоно гүб даа.

Илангаяа эхэнэрнүүдые хөөрүү гэдэг. Энэнь яһала зүйтэй. Шаазгайдал шаханалдан, бэе бэеынгээ муу һайе зорюута малтажа гаргаад, шэнэ зүйлнүүдээр «шэмэглээд», бүхы түби дэлхэйгээр суурягуулхаяа оролдодогбди. Тиихэдэ үшөө нэгэ онсо шэнжэмнай гэхэдэ, хүнэй нюурта нял-нял гэжэ нялуунаар дууга-

раад, зүгөөр нюрганһань нохойн эдихэгүйгөөр хэлэжэ шададагбди. Гурба-дүрбэн эхэнэр бэе бэеэ магтан, ехэл зохидоор ярилдажа байтараа, нэгэнэйнгээ ябашахада, үлээшэ гэргэдынь тугаарайхи ханияа сататараа муушалдаг бэшэ аал?

Харин мүнөө сагта шашаг эхэнэрнүүдһээ доро эрэшүүлшье дайралдадаг болонхой. «Хэндэшье бү хэлээрэй», - гэн гэн, тойронхи зондоо булгандань шахуу шэбир-һабир гэжэрхихэ. Ахаһаа ехээр һамгадые хобуушад гэжэ зэмэлхэл аад, өөрөө хормойтойшуулаһаа дутахагүйгөөр шүлһөө сасажа байгаад, хобоо зөөхэ. Иимэ бүһэтэйшүүлэй ашааршье «эбдэрхэй телефон» һайсахан лэ хүдэлдэг даа. Тиин нэгэ тээ «а» гэхэдэ, нүгөө тээнь «я» гэбэ гэжэ дуулдашаха.

Хүн бүхэндэ бусадай шэхэ нюдэнһөө далдалмаар нюуса гэжэ байдаг. Теэд ама халахадаа гү, али хани нүхэрни болобо гэжэ найдан гэхэдэ, зүрхэ сэдхэл-

Хоб үгэ үүсхээшэд хүндэ хоро хүргэхэһөө түрүүн өөртөөл хобой муу элшэ шэнгээнэ, һүр һүлдээ доройтуулна

дээ хадагалжа ябаһанаа хэлэжэрхидэгбди. Энэмнай тад буруу. Урданай сэсэн үгын ёһоор, тоншье дүтынгөө анда нүхэртэ нюусаяа нээжэ болохогүй.

Хэзээ нэгэтэ эбээ таһарбал, тэрэнтэй эгээл аймшагтай дайсан боложо магад. Теэд олонхимнай хамар доро хахархай аман байнал гэжэ шашаад, хэзээб даа нэгэтэ ута хэлэндэ торожо унашадаг.

Одоол халашагүй гэхээр хани байһан хоёр эхэнэрэй халбагаяа хахараад, бэе бэеынгээ нэрэ хухалһан тухай ушар хөөрэхүү. Эдэмнай хаяа хадхажа һуудаг хүршэнэр байхаһаа гадна нэгэ эмхидэ хүдэлдэг, нэгэл кабинет соо ажалаа ябуулдаг һэн. Удын хооллогын забһарлалда хоюулаһанаа хобоо хөөрэлдэн, сайгаа ууха. Амаралтын үдэрнүүдтэшье бэе бээдэ айлшалжа, үргэ амаяа һайсал бүлюүдэхэ. Тиин хори гаран жэлэй туршада ханилһан хоёр ямар бэ даа бираггүйхэн юумэнһээ эбээ таһараа гэдэг.

Одоо юун эхилээ гэжэ һананат? Өөһэд хоорон-

доо үгээ ойлголсохоёо болиходоо, бэе бэеынгээ нюусануудые газашан гаргажа эхилээ... Үдэрһөө үдэртэ хоб жэбэйн ээрсэгэй эрьелдэхэнь бүри эршэдэжэ, ээрсэгтэ багтахаяа болиходонь, тэдэ хоёрнай суг хүдэлдэг нүхэдэйнгөө урда ташаагаа тулан, бэе бэеэ одоолшье «дэбһэжэ» хаяа даа. Хэниинь хэнтэй һэбхирээб, хэниинь хэндэ дуратай байгааб, хэниинь хэн тухай юун гэжэ хэлээб гэхэһээ эхилээд, хамагаа дууһан мэдээсэжэрхэо.

Галзуурһан эхэнэрнүүд хоолойнгоо һөөлдэтэр хэрэлдээд, ан-бун гэжэ номгорон гэхэдэ, нэрээ гутааһанаа ойлгоо юм ааб даа. Удангүй нэгэниинь ажалаа һэлгээ. Харин тэрэ гэнһэнһээ хойшо эдэ хоёр эндэ тэндэ дайралдабашье, бэе бэеынгээ хажуугаар танихагүй мэтээр үнгэрдэг болонхой.

Хобуушад, бэеэ баринт, зоной, өөрынгөө хайран сэдхэл бү харлуулыг!

Тиихэдэ хоб жэбые шадамараар хэрэглэбэл, хэн нэгэнтэй тэмсэлгын аргагүй хүсэтэй «зэбсэг» боложо үгэдэг гэжэ мэдээжэ. Эндэ тэндэ хэрэгтэйгээ пурьюулаад, энэ тэрэнэй шэхэндэ түүбэрлэн шэбэ-нээд, мүн хоёрой хоорондошье хоб зөөгөөд, зорилгоёо бэлүүлдэг хүнүүд бии. Тэдэнэй харшалалтада оробол, одоол халааш. Үнэн сэхээ гэршэлхээ ханахадаш, хуурмаг үгын заха зууруеньшье олохогүйгөөр бусайдашанхай байха.

Анхан сагта хүн гээшэ хэлһэн үгэдөө хүрэдэг, шэхэ аматайшье хүндэ хэлэхгүйб гэжэ хэн нэгэндэ тангариглабал, нюусыень хуурсагтаа абажа ородог байһан гээшэ ааб даа. Мүн хоб жэб тараалга хадаа арбан хара нүгэлдэ тоологдодог бэлэй. Теэд бидэ мүнөө ондоо дүримөөр ажаһуунабди, тиимһээ нюусануудаа сэдхэлэйнгээ оёорто суургалхаһаа найдамтай юумэн үгы.

Д.ЦЫБИКДОРЖИЕВА.

АМАНАЙ АЛДУУ

«Оһол оһоргүй, гэнэ гэнжэгүй»

(Онһон үгэ)

Үшөө колхоз, совхозуудай байха үедэ «ГАЗ-53» гүхэлэй машинаар колхозой хэрэгсэл асархаа Улаан-Үдэ хото гараха гэжэ түмэр агтын жолоошон түхээрбэ. Харгыдаа ябахандаа, хоюулаа ханилжа ябахаяа һайн нүхэрөө абажа, үдэшэлэн харгыда гараба гээшэ.

Машины кабината соо хоюулаа һуугаад ябахандаа, үргэһэ нойроо хүрэхгүйн тула жолоошон нүхэртөө хандажа:

- Энеэдэтэй ушарнуудые хөөрэлдэжэ ябахаданай саг түргэн үнгэрхэ, харгымнай богони болоһон шэнгээр үзэгдэхэ. Тиимын тула бишни нэгэ ушар хөөрэхүү:

- Үнгэрһэн жэл болоо юм. Пая һамга абаһан залуу хүбүүтэй Монголдо үбһэ гэжээл бэлдэһэн бригадаһаа үбһэ асархаа ошоо бэлэйбди. Залуу хүбүүнэй һамган үглөө мүнөө түрэхэ болоһон байжа, нүхэрни гэртээл яраһан янзатай үгэ дуугайхан, һанаагаа зобоһон янзатай харагдаа һэн.

Монголдо ошоод, энэ машинадаа үбһэ ашаад, нютаг руугаа гарабабди. Нютагтаа үдэ багта хүрэхэ ябатараа залуу нүхэрни: «Намайгаа гэртэм табинт. Малшадай гүүртэдэ ошоод, энэ ашаагаа тэндэ байһан малшадаар бу-

улгажархина бээт даа», - гэжэ гуйхадань, хайрлаад гэртэнь табяад, гансаараа малай байра тээшэ харайлгаб. Панаандаа малшад гэртээ байһай даа гэжэ бодоһоб. Малшадай гэртэ дүхөөд, машинаа байлгажа, хүнэй газашаа гарахагүйдэ, гэртэнь ороходомни, гэрэй эзэн орондоо орошонхой

Хамагыё хэрэлдүүлхэ хэлэн

гэбтэнэ. Харин һамганиинь галайнгаа хажууда, үдын хоол бэлдэжэ байһан хэбэртэй, ехэ сүлөөгүй янзатай байхадань, мэндээ хэлээд:

- Юундэ хэбтэшообта, үсэгэлдэрэй домбоёо баряад, бэетнай муу гү? - гэжэ асуухаданни, һамганиинь тодожо абаад:

- Энэ муухай ороолон «гонорейтэд» хэбтэжэ байнал! - гэбэл даа. Би өөрөөшье мэдэнгүй:

- Хаагуур һамгашалаа юмши? - гэжэ һуражархиха гээшэб.

Ай, халаг, тиижэ һураһанайм һүүлээр «оһол оһоргүй, гэнэ гэнжэгүй» гэнһэндэл һамганиинь эрэдэ ошоод аһашаба, ай, зайлуул!

- Аа-аа, ши болобол һайн хубсаһа үмдөөд, мориёо унаад, муу намайе эндэ ажалаа хэхымни хаяад, центр хэрэгтэй ошоһом гээд, хоһон үнжэн ябагша бэлэйш. Тэрэ муухай Хандын гэрһээ гаража байна гэжэ дуулагшаб! - гэжэ хашхараад, эрээ шэрэжэ бодхоогоод, толгой, бэе руунь илгаруулангүй сохижол мэдэбэ.

Би иимэ юумэ болоһон гэжэ һанаагүй хадаа, хоорондонь орожо һалгааха гэхэдэм, үбгэниинь:

- Бишни «гонорейтэгүй», харин «геморройтоод» хэбтэжэ байнаб, энэ эндэмни хэлэжэ ойлгуулыш, - гэжэ хиганаба.

Энэниие дуулаһан би энээхэшье аргагүй, һанаандаа энэ үбгэн һамган хоёрой дундань яһа хаяжа хэрэлдүүлһэн зэмэтэниинь би болоһоб

гэжэ бодоод:

- «Геморрой» гээшэ халдабарита үбшэн бэшэл, «гонорей» гээшэнтэй халдабарита үбшэн гээшэл, та буруу хэлээ ха юм та! - гэжэ һамгандань хэлэхэдэмни, урдаһаамни дэмыршэһэн хүнэй нюур харуулаад:

- «Геморройши» гэ, «гонорейши» гэ, эдэ хоёршни адлил байгаа бээ! Эрэ хадаа энээнэ хамгаалжа байна гүш? Эдэ муухай эршүүл хуу юумэ хэжэрхөөд, аа-аа..., хоюулайтнай хүлые хуха сохихом! - гээд, галайнгаа худхагша түмэр барихатайн адли би газашаа харайжа гараба гээшэб.

«Энэ һамган боломорын үбгөө сохижо алахань, хайшан гэжэ болуулха

хүнбиб, халаг даа, абагүй байхамни яагааб. Энэ муухай хэлэнэйнгээ түлөө зобожо байхань бэрхэгэйл байна даа», - гэжэ бодожо байтарни, талаан боложо, колхозой малай эмшэн эхэнэрэй морёор ерэхэ ябахыень хараад, баярлахын ехээр баярлаба. Тэрэ малай эмшэндэ энэ болоһон ушараа дууһыень хөөрөжэ үгөөд, хоюулан гэртэ ороббди.

Баарһан тэрэ гэрэй эзэниие амиды байхыень хараад, галзуурһан һамгандань арай гэжэ ушар удхыень ойлгуулжа, һүүлдэнь гурбуулан үбһээ буулгажа эбтэй болоод, эдээлээд тараа бэлэйбди.

Иигэжэ аманай алдуугаар үбгэ һамган хоёрыё хэрэлдүүлээд абаһан хүм даа.

Лубсан ЦЫРЕНОВ.

Буряад хэлэнэй үдэрнүүд үнгэргэгдэбэ

«ЗҮРХЭЭЭ ЗОНДОО БЭЛЭГЛЭНЭБ»

Р.Н. БАЗАРОВАЙ фото

Р.Н. БАЗАРОВАЙ фото

дидат, «Байгал» журналай редактор В.Д.Жапов үгээн байна. Дүү нүхэдтөө сасуутан мэтээр хандадаг, зохидоор хөөрөлддэг, хайн зүбшэл заабари үгэдэг даруу, хайн зантайень тэмдэглээн мэдээж уран зохёолшо Цыдып Цырендоржиев үгэ хэлэхэдээ, социалис реализм шэглэлхээ – уялганаа хадууран бэшбэлын, дээрэ байха нэн, тийн монгол угсаата арадые сүлөөрүүлгын хүдэлөөн ондоогоор харуулагдаха нэн гэхэн ханамжаараа хубаалдаба, элүүр энхэ ажауухыень хүсэбэ.

- Номуудынь эхинхэнь уншагшын хонирхол саг үргэлжэ татадаг байханынь автарай ехэ уран бэ-

«БЭЛИГЭЙНГЭЭ МҮШЭДТЭ ХҮРТЭЖЭ...»

гэжэ нэрлэгдээн, басни бэшэгшэ, уран зохёолшо, «Гурбан ногоон» гэхэн гурбалжан романай автор Самбу Норжимаевич Норжимаевай зохёохы ажалда зорюулагдахан дүр зураг-үдэшэ Үндэхэтэнэй номой сангай хоёрдохи даххарта Буряад хэлэнэй үдэрнүүдтэй тааралдуулан эмхидхэгдэжэ, олоной хонирхол татахан байна. Энэ Ага нютагаархидайнь, уран гуурхата нүхэдэйн, түрэлхидэйн, уншагшадгай халуун анхарал хандуулан үдэшын тус библиотекын Нийтын харилсаанай болон соёл-гэгээрэлэй проектүүдэй түбэй ахамд библиотекарь, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Р.Г.Батомункуева шадамар бэрхээр хүтэлбэ.

лигыень гэршэлнэ. Энэ гайхамшагта автарай гэр бүлэтэй танилсаһандаа баяртайб, - гэжэ хэлээн профессор, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Е.Е.Балданмаксарова хотымнай библиотекэнүүдтэ номуудайнь үгы байханынь голхоруулна гэжэ тэмдэглээ.

Жэнхэни хайхан буряад хэлэтэй, хонин удхатай романуудтань сэхэ хабаатай, урмашан хэблээн тухайгаа «Бэлиг» хэблэлэй редактор Р.Р.Цэдэшиева түрүүтэй хэблэлэй ажалда амаршалга, бэлгэ баярай бэшэгтэйгээр С.Н.Норжимаевта барюулаад, түрэл хэлэнэйгээ түлөө оролдодог багша Ж.Б-Д.Бадагаров электронно сайтда номуудынь оруулаха түсэбтэй гэжэ баясуулба, найдуулба.

Телесюжедүүдынь, олон материал бэлиг талаантай, уран зохёолшо тухай бэлдээн БГТРК-гай ахамд редактор, республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ Б.Ц.Дамбаринчинов, аха нүхэр тухайгаа ажалай ветеран Ж.Б.Базаров, Буряад Республикада Агын Буряадай округой Түлөөлэлгын хүтэлбэрилэгшэ Б.Ц.Дамбалов гэгшэд хайхан үгэнүүды хэлэжэ, зохёохы ажалдань зориг, хүсэ шадал, элүүр энхэ ажауухыень хүсээн байна. Нулимсаа гарган уншаһанаа мэдүүлэн, алтан гуурхан дороһоо алтан мурнууды, алтан номууды гаргыт даа гэжэ үрээбэ.

Байгша ондо 80 жэлээ угтаха, Самбу Норжимаевтай нүхэд байхан бэлигтэй поэт Цыдып Жамбаловай хүбүүн Саян Эржена нүхэртээ - Буряад Республикын арадай артистнууд, Россин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэд «Нютагаа хананаб», «Хи морин» гэхэн уялгата хайхан дуунууда автарта зорюулба, эсэгынгээ «Мурьсөөн» гэхэн номын бэлэглэбэ. «Хи моринтай дээгүүр ниидэжэ байг лэ», - гэжэ хүсэбэ.

БГПИ дүүргээн, анхан Буряадай телевиденидэ, Эрдэм шэнжэлэлгын институтда, эдэхи үүсхэлынь, ажалша сэдхэлынь үргээн түрэл хайхан Агадаа амжалтатый ажаллаһан Самбу Норжимаевич 1988 онһоо «Зугадагшад» гэхэн романаа эхилээд, 2005 ондо «Гурбан ногоон» гэхэн гурбалжан романаа дүүргэ. Наяшаг дүрбэдэхи хубяна («Нэгдэлгшэд») Агадаа хэблэн гаргаһан аша габьяатай, үндэр наһатай, үргэн мэдэсэтэй уран зохёолшоодо, гэр бүлэдэнь, наһанайнь хани нүхэр Н.М.Баторовада, 6 үри хүүгэдэнь, олон аша эзэнэртэнь үлзы хэшэгтэй, үшөө олон жэлдэ үржэлтэйгөөр шэнэ номууд дээрээ ажаллахыень, ута наһатай, удаан жаргалтай ажауухыень эндэ сугларашад, нютагаархидынь хүсөө, үрээлэй дээжэ олоной зүгтөө хүргөө.

Энэ хуудаһа
Бэлигма ОРБОДОЕВА бэлдэбэ.

гэжэ нэрлэгдээн, литературна булан нээлгын үдэшэ Ивалгын тосхонууд хоорондын түбэй библиотекэдэ (Ивалга тосхон) Буряад хэлэнэй үдэрнүүдтэй дашарамдуулагдан, ехэ хонёор үнгэргэгдээн байна. Республикын арадай поэт, Гүрэнэй шангай лауреат, Буряад Республикын соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Ивалгын аймагай Олзон тоонтоёо магтан суурхуулан Алексей (буряадаар Лэгсэк гэжэ нэрэтэй байхан) Данилович Бадаевай Литературна булан нээлгын ёһые, зохид энэ уулзалгы тус библиотекын урихан шарайтай директор Арюна Анатольевна Цыденова, уран үгэтэй ахамд библиотекарь Лариса Степановна Загузина гэгшэд хүтэлжэ, уран бэлигтэнэй баян намтартай, зохёохы ажалтай слайд-зурагууды харуулжа байжа хөөрөбэ. Республикыннай Арадай Хуралай Түрүүлгшын орлогшо, Ивалганаа гарбалтай Ц.Б.Батугев: «Зундаа нютагайнгаа сууга поэдэй наһанай нүхэртэй уулзахада, ерээдүйн ехэ түсэбтэй байхан тухайгаа хубаалдаа, тиигэжэ мүнөө нимэ гоё баян литературна булан бүтэбэ гэшээ. Саашадаашые шадаха зэргээрээ туһалхабди, дэмжэхэбди, нэрыень дээрэ үргэжэ ябахадни» гэжэ найдуулба.

Москвада, Улаан-Үдэдэ хэблэгдээн 28 номһоонь гадна үшөө хоёр ном – «Уялгата дуунууд», «Наһанай зам» гэхэн номуудынь «Нютагаа ханана ябанхайб даа» гэхэн CD-дискынь (дуунуудайнь суглуулбари) гаргаһан аша габьяата Арюна тоонтотой, 80-най хорой соо ороошые наа, хүнгэн түргэн ябадалтай, аргагүй шуран, юумэ бүтээхэдэ бэрхэ, арбан захтыёе бүтээдэг уран гартай, урихан шарайтай, хүл хүнгэн «харайдаг» А.Д.Бадаевай наһанай нүхэр Цыжип Очировна Цыгүевагай энэ баян литературна буланда тушаһан зохёолоо бэшэдэг столынь, креслынь, (өөрын бэлэг), стол дээрхи лампа, гараараа сохидог машинка хаража баясабабди. Нэрыень мүнхэрүүлжэ, хожомын Ивалгада тусхай музей бии боложо болохо. Тиймэнээ уншагшадта, залуушуудда хэрэгтэй булан бүтээгэбди» гэжэ хөөрөбэ Ц.О.Цыгүева зүрхэ сэдхэлдэнь хадуугдан, дулаанаар жэгинэ байхан нүхэрэйнгөө олон хэрэгсэлнүүд, номууд тухай зохидоор хөөрөө.

Баян сэдхэлтэй бэлигтэй поэдтэй танил байһандаа баяртайбди, зохёолнууды олоор бүтээжэ үрдез, үнэхөөрөө олондо мэдээжэ арадай поэт байгаа гэжэ республикын соёлой министрай орлогшо С.А.Добрынин, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Л.С.Дампилова тэмдэглэбэ. Гильберын поселенин дарга А.Ш.Раднаев, дунда хургуулинь директор Т.Ц.Жапова гэгшэд амаршалгын үгэ абажа, залуу үетэн зохёолнуудынь уншаха, хонирхохо байха гэжэ баталба, нютагайнгаа омогорхол болоһон поэдэйнгээ нэрые дээрэ үргэжэ байха тухайгаа хэлэбэ. Ивалгын дунда хургуулинь эдир нурагшад Эржена Эрдынеева, Цырендулма Лубсанова гэгшэд шүлэгүүдынь ород хэлэн дээрэ

уран гоёор уншаһан байна. «Баян Тугад» гэхэн арадай ансамблин «Ивалгамни» гэхэн мэдээжэ дуу (хүгжэ. А.Андреевэй, үг. А.Бадаевай) - Ивалгын аймагай гимн дуулахада, булта бодоод ёһолбобди.

«САГАЙ ГҮН СОО НЭРЭНН ТӨӨРЭЭД ҮЛЭХЭГҮЙ»

Улаан-Үдэдэ, шэнэ хүүргэжэ холо бэшэ оршодог Ключевской үйлсын 86-дахи гэрэй баруун талада (1985 онһоо эндэ ажаһууһан) Алексей Данилович Бадаевай дурасхаалай самбар үлгэн нээлгын ёһололые Ивалга нютагай журналист (анхан «Буряад үнэндэ» ажаллаһан), мүнөө олзын хэрэг эрхилэгшэ, түрэлэйн Д.Д.Мункуев ударидажа, республикын соёлой министрай орлогшо С.А.Добрынинда үгэ үгэбэ.

- Россиида, Буряадтаа мэдээжэ болоһон алдар сууга поэдтэй танил, саг үргэлжэ министрствэдэмнай анхан орожо ерэдэг байһаарнь омогорхоноб. Ивалгынгаа тосхон (поселени) хоорондын түбэй библиотекэ соо наһанайнь нүхэр Цыжип Очировнагай хүсэл оролдолгоор ехэ баян жасатай литературна булан мэнэ наа нээгээд ерээбди. Үшөө Үндэхэн номойнай санда литературна үдэшэн болохо, - гэжэ соёлой министрай орлогшо хэлээд, бүхы туһалхан зондо халуун баяраа мэдүүлбэ. Ивалгын аймагай захиргаанай гулвагай уялга дүүргэгшэ Ц.Д.Р.Лыктыпов, уран зохёолшод Г.Д.Д.Дамбаев, Ц.Б.Цырендоржиев, анхан аймагайн захиргаанай гулваа байхан А.Цыденов, бусад нютагаархидынь хайхан үгэнүүдээр арадайнггаа поэдые дурдаһан байна. «Түбшэн даруу зантай байһан хадань хүйтэн бэшэ, халхигүй, дулаан үдэр болобо. Ехэ ажал Цыжип Очировнагай бүтээбэ гэшээ. «Арюунын басагад бэрхэ даа. Уран зохёолой оршондо, сагай гүн соо нэрэнн төөрөд үлэхэгүй. Нэрэнн, хээн ажалынь мүнхэрэг лэ» гэжэ Цыдып Балданович онсолбо.

Баярай оршон байдалда гоё зураг дүрэтэй, бэшэгүүдтэй, шүлэгүүдтэй мурнуудтэй дурасхаалай самбарынь нээгдэбэ, хүгжэм дуун эздэлбэ. Тэндэ бэшэгдээн шүлэг болоһон сууга дуунайн мурнууд соогоо түрэл Буряад орон тухайгаа иигэжэ бэшэнхэй байна:

*«... И в красоте необозримой
Вся беспредельная страна,
В моей Бурятии любимой
Как в зеркальце отражена.»*

«ЭНЭЭХИЛЭН МҮШЭД»

гэжэ нэрлэгдээн үдэшэ дээрэн (үдэрэй 2 саһаа Үндэхэн номой сан соо) хүн зон олоороо сугларжа, «Эрмэлзэл дүүрэн наһан» гэхэн номуудайнь выставкэтэй танилсаба, шэнэ номуудайнь, CD-дискынь презентацида хабаадаба. Республикын арадай поэт, Ивалгынгаа аймаг колуур хаа хаангүй сурхуулан хурса гуурхатай байхан А.Д.Бадаевай үдэшые шадамар бэрхээр хүтэлээн нютагайн бэлигтэй дуушан Зоригто Тогочиев нэн түрүүн

соёл, искусстваяа хайн мэдэхэ республикынгаа соёлой министрай орлогшо С.А.Добрынинда үгэ үгэхэдэнь, «соёл, литература үргээн бэрхэ оршуулагдаша, бэлигтэй поэт, редактор, сэдхэл баянтай, хайн зантай хүн байхан Алексей Даниловичтай уулзадаг байһанаа мартадаггүйб. Зохёохы ажалынь дээрэ үргэжэ, мүнхэлжэ байһан хамгандань, Цыжип Очировнада, ургажа байдаг баглаа сээсэг баринаб. Тийн буряад хэлэнэй хайндэртэй тааралдаһан үдэшэнь бүри ехэ баяр түрүүлнэ» гэжэ тэмдэглээ.

«Алдарта нэрыень мүнхэлжэ, буу-сыень алталжа, дурасхаалайнь самбар нээжэ, хайн, удхатай, унги узууртай ажал хэрэгүүдые Цыжип Очировна, тиихэдэ Памасуу Батуевна, бусад уран зохёолшодой наһанай ханинар мэдээжэ декабристнуудай хамгад мэтэ хани нүхэдөө хаяагүй, зохёолнуудынь гаргаха, нэрыень мүнхэлжэ гэжэ ябахадань, шадал зэргээрээ туһалхабди, дэмжэхэбди» гэжэ Уран зохёолшодой холбооной түрүүлэгшэ М.Р.Чойбонов хэлэбэ. «Телевиденингээ байгуулагдаһаар 50 жэлэйнгээ оёе угтажа байхадаа, «Талын галууд», «Сэлэнгэ», бусад уран зохёолой хуудаһа бэлдэдэг бэрхэ журналист ябаһан Алексей Даниловичаа хайханаар дурсанабди. Сүлөөгүй ажалтай байгаад, үшөө олон шүлэг, зохёолнууды урдэжэ бэшээн, 30 ном гаргаһан ахатан-поэт тухайгаа 70-75 ойнуудаань тели-дамжуулануудайнгаа фильм бэлгэ болгон дамжуулха гэжэ БГТРК-гай ахамд редактор Б.Ц.Дамбаринчинов мэдүүлбэ. Аймагай соёлой болон аяншалгын таһагые даагша В.Б.Бороев омогорхол болоһон поэдтэй зохёохы ажал үндэрөөр сэгнэбэ.

Аалихан аялга соогоо түрэл Буряада, байгаалияа, юрын байдал магтан түрээһэн сууга поэдтэй бүтээһэн ажал ехэ, баян хэлэтэй, үхибүүдтэ хэрэгтэй, хүнэй сэдхэл доһолуулха аргатай шүлэгүүдтэй, тэдэн үе сагтаа холбоотой гэжэ хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Л.С.Дампилова, «Бэлиг» хэблэлэйхид, нүхэрэйнгөө нэрыень мүнхэлэн, олон номуудынь гаргажа байдаг н.Б.Батожбай, уран зохёолшод Б.Н.Жанчивов, Ц.Б.Цырендоржиев, поэт Д.Р.Доржиева гэгшэд хэлэжэ, зохёохы ажалдань үндэр сэгнэлтэ үгөө. Андрей Шитовай, Владимир Липатовай, Римма Казаковагай, Новелла Матвеевагай, Светлана Нестеревагай оршуулан А.Бадаевай шүлэгүүд ород хэлэн дээрэ гоёор эздэлнэ. Тэдэнэй нэгэн «Жена поэта» гэхэн шүлэгынь (Ивалгада Цырен-Дулма Лубсанова гоёор уншаа) поэт-нүхэрэйнгөө нэрыень мүнхэлдэг, ажалынь үргэлжэлүүлдэг хани нүхэдтэнь, тэрэ тоодо, инэг хайрата Цыжип Очировнада зорюулагдаа бэшэ гү? Зүб лэ даа, наһа бараһан поэт, уран зохёолшо нүхэдэйнгөө хэрэг үргэлжэлүүлэ хараа түсэбтэй, ябадал хайтай, урагша ханаатай эхнэрүүдтэ, нүхэдтэнь, Цыжип Очировнада доро дохинобди, элүүр энхэ, үри хүүгэдтээ, аша эзэнэртээ хайн ажауухыень хүсээнбди!

XXI зуун жэлэй эхин дээрэ шэнэ түхэлөөр бэшэгдээн романдань, үгэ андалдаандань (диалогто), буряад хүбүүдэй образуудта, байгаалин шэнжэ шанарнуудта, түүхэ, этнографи, шажан мүргэл үргэнөөр харууландань, баян хэлэндэнь үндэр сэгнэлтэ хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кан-

Буряад хэлэнэй үдэрнүүд

ШЕКСПИРЫЕ УНШАА ГҮТ? БУРЯАД ДЭЭРЭ...

ЭДЭ үдэрнүүдтэ Үндэһэтэнэй номой сан Буряад хэлэнэй долоон хоног үнгэргэжэ байна. Тус хэмжээ ябуулга 90-ээд онуудһаа эхн абана, зүгөөр 2007 ондо тусхай найдэрэй сонсохогодо, бүришые эршэтэйгээр үнгэргэгдэдэг болоо юм.

Мүнөө жэл Долоон хоног заншалта ёһоороо ехэ хонирхолтойгоор үнгэргэгдэнэ гэжэ тэмдэглэлтэй. Жэшэнь, октябрийн 17-до номой сангай хүдэлмэрилгшэд болон уншагшад булта буряад хэлэн дээрэ харилсаа. «Энэ үдэр ородшые хүнүүдэй буряадаар мэндэшэлхые шагнахаар байгаа», - гэжэ номой сангай Олонийтэй холбоонуудай түбэй соёл болбосоролтой проектүүдэй хэлтэсэй ахамад библиограф Рэгэма Гомбоева онсолон тэмдэглэе.

Номуудай үзэсхэлэнгүүдэй дунда дэлхэйн классигуудай буряад хэлэн дээрэ оршуулагдаһан, мүн тийхэдэ хуушан монголоор бэшгэдэн урданай номууд тон ехэ анхарал татаа юм. Жэшэнь, Г.Андерсенэй үльгэрнүүд, Д.Свифтын «Гуливер лилипууддэй орондо», А.Пушкинай «Пахюуһан», У.Шекспирэй «Макбет», Ф.Шиллерэй «Муу

мэхэ ба инаг дуран» гэхэ мэтын совет үедэ буряадта оршуулагдан хэблэгдэн номууд дэлгээтэй. «Эдэ хоморой, үнэтэй сэтэй номууд гээшэ. Б.Санжин, Г.Чимитов, Г.Бадмаева, Ц.Бадмаев гэгшэд ехэ зохидоор оршуулан байна. Мүнөө иимэ бэлигтэй оршуулагшад үгы шахуу», - гэжэ Оюна Димитдагбаева, хангалгын таһагай библиотекарь хэлэнэ.

Хуушан монгол дээрэ хэблэгдэн урданай номууд тухай Ольга Васильева, хоморой шухаг номуудай таһагай ахамад библиотекарь хөөрөжэ үгөө. Оршуулагдажа, 1840 ондо Санкт-Петербургда хуушан монголоор хэблэгдэн «Ветхий завет» эндэ олохот. Дасанай номууд, Ленинэй зохёолнууд бии. Пураһалай номуудай дундаһаа 1837 ондо хэблэгдэн гараһан А.Поповой «Арифметик» онсо анхарал татана, тийхэдэ буряад басаганай заршамшые байна. Хүдөө ажахыда хабаатай номууд харагдана. Б.Барадинай «Санитарный суд над сифилитиком» болон И.Дадуевай «Ученье – свет, а неученье – тьма» гэхэн пьесэнууд... Эдэ номууд Буряадай түүхэ, үе саг бүхэнэй онсо шэнжые тон тодоор харуулна бээ?

«Классигуудые буряад дээрэ уншабал, ехэ хонин байгаа. Миний ханахада, эдэ номууд олон хүнүүдэй хонирхол татаха. Би Захаминайб, түрэл хэлээ баһаһа мэдэхэб, тиймэһээ шэнээр хэблэгдэ наань, заатагүй уншахаб», - гэжэ Турциин Стамбулай университетэй түүрэг хэлэн болон литературын факультэдэй аспирантка Баирма Очирова хэлэе.

«Та Шекспирые уншаха гүт? Буряад хэлэн дээрэ...» гэхэн асуудалдам Хурамхаан тоонтотой Владимир Очиров, БГУ-гай физико-техническэ факультет дүүргэгшэ, БНЦ-гэй ерээдүйн аспирант, иигэжэ харюусаа: «Би хайнаар дуугаржа шадахагүйб, нютаг хэлээл бага зэргэ мэдэхэб. Пургуулида хураха үедөө баһахан хөөрөөнүүдые уншагша һэмби. Иимэ хонин номуудые мэдэхэ болоо хадаа, буряад хэлээ заатагүй үзэхэб».

Тийхэдэ үсэгдэр номой санда «Гурбан ногоон» гэхэн трилогийн автор С.Норжмаевтай уулзалга үнгэрөө, мүн октябрийн 21-дэ Буряадай арадай поэт А.Бадаевай зохёохы замаар үдэшэ үнгэргэгдэхэ юм.

- «Буряад хэлэнэй долоон хоног» республикын Соёлой министрствэтэй, Буряадай Президентын болон Правительствон Захиргаанай Үндэһэ яһатануудай хоорондын харилсаануудай болон эрхэтэдэй үүсхэл хүгжөөлгын талаар хороонтой суг хамта эмхидхэдэгбди, - гэжэ Р.Батомункуева онслоо. – Жэл бүхэндэ хэмжээ ябуулгынгаа дүнгүүдые согсолжо, саашанхи ажалайнгаа түсэб табигад заншалтайбди. Тийн классигуудай буряад дээрэ гараһан номуудаар олон зоной хонирхоо хада, тэдэниие шэнээр хэблээл гэхэн дурдхал оруулхабди. Дэмжэбэлнь, ехэ хайн хэн.

Дыжит МАРХАДАЕВА.
Р.-Н.БАЗАРОВАЙ фото.

«МЕГАФОН» ТҮРЭЛ ХЭЛЭЭ ХЭРЭГЛЭНЭ

Сайн байна! Буряад лини Та бүгэдэниие мэндэшлэнэ! Здравствуйте! Вас приветствует бурятская линия!

2011 оной октябрийн 19. Буряад Республика. Буряад халаагай байгуулагдаһаар контактна түбэй мэргэжэлтэд 46035 хонходолго хангаһан байна.

Үндэһэн хайндэрые – Буряад хэлэнэй үдэрые угтуулан, жэл урид буряадаар дуугардаг зондо зориулагдаһан хоморой шухаг сервиснэ шэглэл контактна түбтөө «Мегафон» нээһэн юм. «Обслуживание на родном языке» гэхэн проект Буряад ороной ажаһуушадта ехэ удха шанартай болоо, юуб гэхэдэ, контактна түбэй буряад халаада хандаһан зоной тоо олошорһыень гэршэлнэ. Буряадта буряад хэлээрэ дуугардаг 230 мянган хүн тоологдоно. Хүдэлмэрийнэй түрүүшын харада 2637 хонходолгодо мэргэжэлтэд харюусаа, туһалаа. Шэтэ хотодо оршодог контактна түбтэ хүдэлдэг 7 мэргэжэлтэд мүнөө үедэ тоологдоно.

«Буряад хэлэн хадаа хэды олон диалектнүүдтэй, тиймэһээ хүн зоние хайнаар хангахын тула мэргэжэлтэ тон хайнаар литературна буряад хэлээ мэдэхэ ёһотой. Забайкалийн Н.Г.Чернышевскийн нэрэмжэтэ гүрэнэй гуманитарна-багшанарай университетэй «Монголоведение» кафедратай бидэ харилсажа, буряадаар хэлэдэг мэргэжэлтэдые шэлэнэбди. Энэ кафедрын доцент, хэлэ бэшгэй эрдэмэй кандидат Булат Баирович Шойнжоновто маанэдые дэмжэһэндэнь үнэн зүрхэнэй баяр хүргэнэбди» гэжэ «Мегафон» ОАО-гой ДВФ-гэй Шэтын региональна отделенийн контактна түбэй таһагай хангалгын секторэй хүтэлбэрлэгшэ Юлия Ситникова тэмдэглэе хэн. Буряад хэлэн дээрэ хангалгын хүдэлмэри хадаа үндэһэ яһатанда удха шанартай проект боложо, баян, дабтагдашагүй хэлэ хэрэглэһэн арадай соёл хэргээн хүгжөөхэ хэрэгые хайжаруулха алхам болоно.

«Мегафоной» хэблэлэй албан.

ШЭГШЫ ХҮБҮҮН МҮНДЭЛХЭНЬ

Буряад хэлэнэй хайндэр түгэсэбэ. Зарим тэды дүнгүүдыень тобшолбол, буряад хэлэ хамгаалха болон хүгжөөхэ талаар яһала ажал ябуулагдана гэжэ тэмдэглэ-мээр.

Мүнөө жэлэй хайндэртэ дашарамдуулан, Улаан-Үдэ хотодо гурбан долоон хоногой туршада нилээд олон хэмжээ ябуулганууд эмхидхэгдэ: элдэб янзын конкурснууд, мурьсөөнүүд, номой үзэсхэлэнгүүд, уулзалганууд.

Бэелүүлэгдэжэ байһан правительственна програмшэ түрүүшынгээ үрэ дүнгүүдые үгөө: мультфильмын Лунтик буряадаар дуугардаг болоо (БГТРК-гай болон 1-дэхи лицей-интернадай проект), хаядаа эдир харагшад Шэгшы гэжэ үшөө нэгэ нүхэртэй болохо (тележурналист Н.Цыбиковагай, режиссер Э.Жалцановой, уран зураашан С.Лыгденовой, композитор Алагуй гэгшын проект).

Шэгшы хүбүүе зохёон бүтээгшэдэй хэлэнээр, тэрэн

рэнэ гансашы телевиденийн хэмжээндэ бэшэ, тайзан дээрэһээшэ буряад хэлэ зааха юм. Үшөө нэгэ онсо шэнжэнь гэхэдэ, тэрэмнай олон хэлэ мэдэдэг хэн тула саашадаа ород, англи болон бусадшые хэлэнүүд дээрэ дуугарха.

Хүгжэм дуунда дуратайшуудла бэлэг болгон, «Буряад-FM» гэхэн интернет-радио байгуулагдаа (Ж.Дымчиковагай хүтэлбэрлэһэн зохёохы бүлгэмэй бүтээл). Тийн интернет орожо, энэ сайт нээгээд, буряад-монгол дуунуудые шагнажа боломоор.

1200 шахуу дуун бии. «Энэмнай FM-радио бэшэ, интернет-радио гэжэ ойлгохо хэрэгтэй, - гэжэ Ж.Дымчикова хэлэе. – FM радио байгуулаха талаар ажал ябуулагдана, зүгөөр манай президент Вячеслав Владимирович энээнинемнай дэмжэнэ бээ гэжэ найданабди».

Тус проектүүдхээ гадна Үндэһэтэнэй номой

сангай, Буряад драмын театрай, багшанарай колледжын болон бусад эмхинүүдэй проектүүд хэлэ хүгжөөлгын программа оруулагдаа.

Иигэжэ хүүгэдые болон залуушуулые түрэл хэлэнэнь оршомдо оруулхын тула соёлой-зугаа нааданай хэмжээнүүдтэ гол анхарал хандуулагдана гэшэ. Буряад үндэһэтэнэй 1-дэхи лицей-интернадай директор Б.Жалсанов энээн тушаа иигэжэ хэлэе: «Гансал багшанарай оролдолгоор буряад хэлэ хүгжөөхэ гэшэмнай худал. Мүн жэлэй нэгэ дахин үнгэргэгдэдэг хэмжээ ябуулгануудаар илалта туйлахамнай баһал буруу. Үдэр бүрийн арад зоной хэрэглэлгэдэ хэлэмнай нэбтэрэн орохо ёһотой. Жэшэнь, хүүгэднай гудамжаар ябахандаа, буряад дуу хүгжэм шагнаха, гэртээ буряад фильмүүдые хаража байха ёһотой. Зүгөөр эгээл шухалань гэхэдэ, гэр бүлэдөө буряадаар

хөөрэлдэдэг болоболнай, бүришые ашаг үрэтэй байха хэн. Хүүгэдэ баһаһаань хэлэндэнь хургаха хэрэгтэй. Миний ехэ хүбүүн долоодохи класста хурадаг. Түрэл хэлээ тон хайн мэдэхэ. Энээгээрнь би ехэтэ омогорходогби. Багамни дүрбэтэй, буряадаараа ойлгодог, тээд ехэнхидээ ородоор дуугархаяа ханадаг. Пургуулида ороторнь, заатагүй түрэл хэлэндэнь хургаха – миний зорилго».

Буряад хэлэ дэлгэрүүлхын тула, үнэхөөрөөшэ, мүнөө үеын гоё хайхан дуунууд хэрэгтэй. Хүүгэдэй дуунуудай үгы шахуу байһаниие хараадаа абабал, дуу зохёогшодой урда нилээд ехэ ажал бии гэжэ онслоо. Тийн буряад хэлэ хамгалгын болон хүгжөөлгын программа (2011-2013) саашадаашы үргэлжэлэлтэй байха гэжэ найдагдана.

Дыжит МАРХАДАЕВА.

Түрэлхи хэлэмнай – сахиха гэрэлнай, Хүн бэеымнай нангин уялга.

ҺАЛБАРЫШ, БУРЯАД ХЭЛЭМНАЙ!

Улаан-Үдын хургуулинуудай дунда буряад хэлээр мурьсөөн үнгэргэгдөө. Эндэ 22 команда хабаадажа, нилээд хаба шадалаа туршалсаа. Түрүүшын шатын удаа үлэһэн 14 командада буряад арадай ёһо заншалнуудые харуулха даабари үгтөө. Тийн 29-дэхи гимназийн хурагшад эрхим гэжэ тодорoo, 19-дэхи хургуули хоёрдохи хуури эзлээ, гурбадаху хуурида 47-дохи хургуулийн эбтэй эетэй «Толон» команда гараа юм.

Гадна 47-дохи хургуулийн буряад хэлэнэй багшанар Д.Очирова, Т.Эрдынеева гэгшэд 3-5-даху классуудай хурагшад дунда электрон номоор мурьсөө эмхидхэнэ байна. Тийн илагшадые нэрлэбэл, 47-дохи хургуулийн шабинар М.Сампилов (3 «б»), Б.Митыпова (4 «а»), Д.Гомбоева (5 «в») болоно. Тийхэдэ Э.Вампилова (17-дохи хургуули), М.Тугаринов (19-дэхи), А.Сосоров (19-дэхи) гэгшэд хоёрдохи хуури эзлээ. Гурбадаху хуурида 32-дохи хургуулийн хурагшад В.Гомбоев, С.Санжаева, Ц.Норбоев гэгшэд гараа.

Манай буряад хэлэнэй багша Дашанима Доржиевай хэлэһээр, буряад хэлэн хэды орёошые наа, хүдэр хэлэн, хосорхогүй. Үхибүүд, буряад хэлээ дуратайгаар үзэгтэ!

Дарима ОЧИРОВА,
47-дохи хургуулийн багша.

Понедельник, 31

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program schedule for Monday, 31st, Channel 1. Columns include time slots and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!'.

«РОССИЯ»

Table with TV program schedule for Monday, 31st, Channel 1, Russia section. Columns include time slots and program titles like 'ХРОНИКА ОДНОЙ КАЗНИ. ХРУЩЕВ ПРОТИВ РОКОВОТА'.

КУЛЬТУРА

Table with TV program schedule for Monday, 31st, Channel 1, Culture section. Columns include time slots and program titles like '«ЕВРОНЬЮС», «НАБЛЮДАТЕЛЬ», «ИСТОРИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА».

АРИГУС

Table with TV program schedule for Monday, 31st, Channel 1, Arigus section. Columns include time slots and program titles like 'Т/С «УНИВЕР», Т/С «СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ», М/С «РОГА И КОПЫТА: ВОЗВРАЩЕНИЕ».

ТИВИКОМ

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program schedule for Monday, 31st, Channel 1, SCS Baykal section. Columns include time slots and program titles like '17.30 «ГАЛИЛЕО», М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ МУЛЬТЯШЕК», Т/С «ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!».

НТВ

Table with TV program schedule for Monday, 31st, Channel 1, NTV section. Columns include time slots and program titles like '00.15 «СЕГОДНЯ. ИТОГИ», 00.35 «ЧЕСТНЫЙ ПОНЕДЕЛЬНИК», 01.25 «ШКОЛА ЗЛОСЛОВИЯ».

5 КАНАЛ

ДТВ

Вторник, 1

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program schedule for Tuesday, 1st, Channel 1. Columns include time slots and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!'.

«РОССИЯ»

Table with TV program schedule for Tuesday, 1st, Channel 1, Russia section. Columns include time slots and program titles like 'Т/С «УНИВЕР», Т/С «СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ», М/С «РОГА И КОПЫТА: ВОЗВРАЩЕНИЕ».

КУЛЬТУРА

Table with TV program schedule for Tuesday, 1st, Channel 1, Culture section. Columns include time slots and program titles like '«ЕВРОНЬЮС», «НАБЛЮДАТЕЛЬ», «ИСТОРИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА».

АРИГУС

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program schedule for Tuesday, 1st, Channel 1, SCS Baykal section. Columns include time slots and program titles like '07.00, 09.20, 11.05, 12.05, 13.05, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50 МТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ».

НТВ

Table with TV program schedule for Tuesday, 1st, Channel 1, NTV section. Columns include time slots and program titles like '01.45 ФУТБОЛ. ЛИГА ЧЕМПИОНОВ УЕФА. «ЗЕНИТ (РОССИЯ) - «ШАХТЕР» (УКРАИНА). ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ».

5 КАНАЛ

ДТВ

Среда, 2

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

Table with TV program schedule for Wednesday, 2nd, Channel 1. Columns include time slots and program titles like 'ДОБРОЕ УТРО', 'КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА', 'ЖИТЬ ЗДОРОВО!'.

«РОССИЯ»

Table with TV program schedule for Wednesday, 2nd, Channel 1, Russia section. Columns include time slots and program titles like '«УТРО РОССИИ», 06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, 09.07, 09.35 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО».

КУЛЬТУРА

Table with TV program schedule for Wednesday, 2nd, Channel 1, Culture section. Columns include time slots and program titles like '«ЕВРОНЬЮС», «НАБЛЮДАТЕЛЬ», «ИСТОРИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИСКУССТВА».

АРИГУС

СТС «БАЙКАЛ»

Table with TV program schedule for Wednesday, 2nd, Channel 1, SCS Baykal section. Columns include time slots and program titles like '00.50 Х/Ф «ДНИ ХИРУРГА МИШКИНА», Х/Ф «УИЛЛ И ДЕВИТ», Т/С «ПОВЕЛИТЕЛЬ МОЛНИИ. НОВАЯ БИТВА».

НТВ

Table with TV program schedule for Wednesday, 2nd, Channel 1, NTV section. Columns include time slots and program titles like '08.00 «ТЫСЯЧА МЕЛОЧЕЙ», 19.00, 23.00 «ГРЯЗНЫЕ ДЕНЬГИ», 09.00 «САМОЕ СМЕШНОЕ ВИДЕО».

5 КАНАЛ

ДТВ

Advertisement for 'СЕНО' (Hay) with text: 'СЕНО (однолетние травы, овес, зерносмесь) С ДОСТАВКОЙ. Возможен ОБМЕН на КРС. Т.: 64-30-45.'

АРИГ УС

07.00	«НЕОБЪЯСНИМО, НО ФАКТ»: «ПРОКЛЯТИЯ»
08.00	09.00, 12.40, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ПОГОДА
08.35	«УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ», НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГОДА
09.30	Т/С «УНИВЕР»
10.30	Т/С «СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ»
11.45	«М/С «ЭЙ, АРНОЛЬД!»
13.00	М/С «РОГА И КОПЫТА: ВОЗВРАЩЕНИЕ»
13.30	М/С «БЕН 10: ИНОПЛАНЕТНАЯ СИЛА»
14.00	19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ», НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ
14.20	«ТОЧКА ЗРЕНИЯ»
14.30	«ДОМ-2. LIVE»
16.35	Х/Ф «СУПЕРГЕРОЙСКОЕ КИНО»
18.00	20.00 Т/С «УНИВЕР»: «НОВАЯ ОБЩАГА»
18.30	20.30 Т/С «ИНТЕРНЫ»
19.20	«АФИША». ПОГОДА
19.30	«ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС»
21.00	Х/Ф «ЕСЛИ СВЕКРОВЬ-МОНСТР»
23.35	«ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ»
01.00	«ДНЕВНИКИ ВАМПИРА»

ТИВИКОМ

06.30	08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «ЗУРХАЙ»
06.30	08.00, 09.30, 10.50, 11.45, 12.50,

14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00	НОВОСТИ ДНЯ
07.00	«ТРАНСФОРМЕРЫ»
07.30, 20.00, 23.30, 02.30	«СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ»
07.50, 20.25	«ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ»
08.35	«БОЛЬШЕ ДЕНЬГИ»
09.00	«ПРО-НОВОСТИ»
10.05, 11.00	Т/С «ВИКТОРИЯ»
11.50	Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ ДОКТОРА СЕЛИВАНОВОЙ»
13.00	Х/Ф «ОДНАЖДЫ 20 ЛЕТ СПУСТЯ»
14.45, 15.05	17.05 М/Ф «ЗВЕЗДЫ ЗАЖИГАЮТ»
16.05, 22.00	Т/С «АГЕНТУРА»
17.30	Х/Ф «КУЛЬТУРНЫЙ ШОК»
18.30	«ВЕЛИКАЯ КНИГА ПРИРОДЫ»
19.00	«АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ»
20.30	ПРЯМАЯ ЛИНИЯ С ПРЕЗИДЕНТОМ РБ
00.00	«ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ»
03.00	НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50	МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
06.00, 07.00	17.30 «ГАЛИЛЕО»
07.00	М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ МУЛЬТЯШЕК»

07.30, 14.30	М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ»
08.00, 19.30	Х/Ф «ВОРОНИНЫ»
08.30, 20.00	Т/С «ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!»
09.00, 00.00	Х/Ф «ЗАКРЫТАЯ ШКОЛА»
09.30, 20.00	Х/Ф «БЕЗ КОМПРОМИССОВ»
10.30, 22.55	Т/С «6 КАДРОВ»
12.20, 13.30, 15.30	«ЕРАЛАШ»
13.00, 14.00	М/С «КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ»
15.00	М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ДЖЕКИ ЧАНА»
16.00, 18.30, 19.00	Х/Ф «ПАПИНЫ ДОЧКИ»
21.00	Х/Ф «ПЕРЕВОЗЧИК-3»
00.30	«ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА»
01.00	«ХОРОШИЕ ШУТКИ». ШОУ-ПРОГРАММА. ВЕДУЩИЕ - МИХАИЛ ШАЦ, ТАТЬЯНА ЛАЗАРЕВА И АЛЕКСАНДР ПУШНОЙ
02.45	«КАДЕТСТВО»
05.25	Х/Ф «ДОЛГО И СЧАСТЛИВО»
05.45	МУЗЫКА НА СТС

НТВ

06.55, 09.30, 10.30, 11.00, 11.20	НТВ УТРОМ Т/С «ЭРА СРЕЛЬЦА»
16.30, 19.30	ОБЗОР. «ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
14.00, 17.00, 20.00	«СЕГОДНЯ»
11.20	«В ЗОНЕ ОСОБОГО РИСКА»

11.55	«ДО СУДА»
13.00	«СУД ПРИСЯЖНЫХ»
14.30	«СУДЕБНЫЙ ДЕТЕКТИВ»
15.40	ЦЕНТР ПОМОЩИ «АНАСТАСИЯ»
17.25	«ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА»
18.40	«ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ» С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ
20.30	Т/С «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ»
22.30	Т/С «МОРСКИЕ ДЬЯВОЛЫ»
00.15	«СЕГОДНЯ. ИТОГИ»
00.35	Т/С «ФОРМАТ А4»
01.35	«ВНИМАНИЕ: РОЗЫСКИ!» С ИРИНОЙ ВОЛК
02.15	«КВАРТИРНЫЙ ВОПРОС»
03.20	«ЛИГА ЧЕМПИОНОВ УЕФА. ОБЗОР»
03.50	Т/С «ГОРОД СОБЛАЗНОВ»
05.55	Т/С «МАНГУСТ»

5 КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00, 16.30, 19.30, 23.00	«СЕЙЧАС»
07.10	М/Ф «НУ, ПОГОДИ!»
07.20	Д/Ф «ГИППОПОТАМЫ: В ВОДЕ И НА СУШЕ»
07.55, 16.00, 19.00, 22.35	«МЕСТО ПРОИСШЕСТВИЯ»
08.00	«УТРО НА 5»
10.25	Д/С «КРИМИНАЛЬНЫЕ ХРОНИКИ»
11.30	Д/Ф «ДЕЛЬФИНЫ ИЗ АКУЛЬЕЙ БУХТЫ»

11.45, 17.00, 20.00, 21.00, 23.25, 01.30, 03.05, 04.50	Т/С «ХИРОМАНТ-2»
13.30	Т/С «ОТКРЫТАЯ СТУДИЯ»
20.30	Т/С «ДЕТЕКТИВЫ»
21.50	Т/С «СЛЕД»
Х/Ф «ГОРЯЧИЙ СНЕГ»	
Х/Ф «ЛАРЕЦ МАРИИ МЕДИЧИ»	
Х/Ф «КРЕПОСТНАЯ АКТРИСА»	
«В НАШУ ГАВАНЬ ЗАХОДИЛИ КОРАБЛИ»	
05.40	Д/С «КРОВЬ ВИКИНГОВ»

ДТВ

06.00, 08.00, 08.30, 09.00, 09.30, 11.30, 13.00, 14.30, 15.30, 16.00, 16.30, 23.30, 02.50, 03.40	М/Ф «ТЫСЯЧА МЕЛОЧЕЙ»
19.00, 23.00	«ГРЯЗНЫЕ ДЕНЬГИ»
19.30, 00.00, 05.20	«САМОЕ СМЕШНОЕ ВИДЕО ПО-РУССКИ»
01.00	Х/Ф «РАЗОРВАННЫЙ КРУГ»
17.30	«С.У.П.»
21.00	«МАМА В ЗАКОНЕ»
Д/С «АВИАКАТАСТРОФЫ»	
19.30, 00.00, 05.20	«УЛЕТНОЕ ВИДЕО ПО-РУССКИ»
20.00, 00.30	«ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ»
23.30	«ВНЕ ЗАКОНА»: «ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ»
23.30	«ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ»
02.50	Т/С «ЗАКОН И ПОРЯДОК. СПЕЦИАЛЬНЫЙ КОРПУС-9»
03.40	Х/Ф «КОМИССАР ПОЛИЦИИ И МАЛЫШ»

Четверг, 3

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.00	«ДОБРОЕ УТРО»
10.00, 10.05	13.00, 16.00 НОВОСТИ
10.40	«КОНТРОЛЬНАЯ ЗАКУПКА»
11.50	«ЖИТЬ ЗДОРОВО!»
12.50	«МОДНЫЙ ПРИГОВОР»
13.20	«ЖЕНСКИЙ ЖУРНАЛ»
13.30	«ЖЖХ»
14.20, 15.00	06.15 «ЧАСТКОВЫЙ ДЕТЕКТИВ»
15.20	«ДРУГИЕ НОВОСТИ»
16.25	«ПОНЯТЬ. ПРОСТИТЬ»
	С МИХАИЛОМ ШИРВИНДОМ
16.55	Т/С «ОБРУЧАЛЬНОЕ КОЛЬЦО»
17.55	ЖДИ МЕНЯ
19.00	«ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ»
	С СУБТИТРАМИ
19.45	«ПОЛЕ ЧУДЕС»
20.50	«ПУСТЬ ГОВОРЯТ»
22.00	«ВРЕМЯ»
22.30	Т/С «ДЕЛО ГАСТРОНОМА №1»
23.30	Х/Ф «ГОСПОЖА ГОРНИЧНАЯ»
01.30	«ГОРОДСКИЕ ПИЖОНЫ»
	«ПОДПОЛЬНАЯ ИМПЕРИЯ». НОВЫЙ СЕЗОН
02.35	Х/Ф «ВРЕМЯ»
04.35	Х/Ф «ГЛАВНАЯ МИШЕНЬ»

«РОССИЯ»

06.00	«УТРО РОССИИ»
06.07, 09.07, 09.35	06.35, 07.07, 07.35, 08.07, 08.35, ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. УТРО
10.05	«ТОЛИ»
10.20	«УРОК БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА»
10.25	«БУРЯД ОРОН»
11.00	«О САМОМ ГЛАВНОМ»
12.00, 12.30, 12.50	15.00, 17.00, 21.00 ВЕСТИ
13.30, 14.00	13.30, 17.30, 21.30 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
12.50	Т/С «КУЛАГИН И ПАРТНЕРЫ»
14.00	Т/С «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ»
15.50	ВЕСТИ. ДЕЖУРНАЯ ЧАСТЬ
16.05	Т/С «ЕФРОСИНЯ. ПРОДОЛЖЕНИЕ»
17.50	Т/С «ВСЕ К ЛУЧШЕМУ»
18.55	Т/С «ЗДРАВСТВУЙ, МАМА!»
19.55	«ПРЯМОЙ ЭФИР»
21.50	«СПОКОЙНОЙ НОЧИ, МАЛЫШИ!»
22.00	Т/С «ТАЙНЫ СЛЕДСТВИЯ-9»

23.55	«ПОЕДИНОК». ПРОГРАММА ВЛАДИМИРА СОЛОВЬЕВА
00.50	«СОЮЗ» НАД ТРОПИКАМИ»
01.55	«ВЕСТИ +»
02.15	«ПРОФИЛАКТИКА»

КУЛЬТУРА

07.30	«ЕВРОНЬЮС»
11.00	«НАБЛЮДАТЕЛЬ»
12.15	Х/Ф «МИНИН И ПОЖАРСКИЙ»
14.05, 14.55	19.35 Д/Ф «ОБЩАЯ КАРТИНА»
15.15, 15.25	«ТРЕТЬЯКОВКА - ДАР БЕСЦЕННЫХ!»
16.40, 16.50	00.50 Х/Ф «ДНИ ХИРУРГА МИШКИНА»
17.10	20.30, 00.30 НОВОСТИ КУЛЬТУРЫ
	М/С «УИЛЛ И ДЕВИТ»
17.35	Т/С «ПОВЕЛИТЕЛЬ МОЛНИИ. НОВАЯ БИТВА»
18.00	Д/С «ОСТРОВ ПИНГВИНОВ»
	«И ДРУГИЕ».
18.30	АЛЕКСАНДР КОЗАЧИНСКИЙ «ВЫДАЮЩИЕСЯ ДИРИЖЕРЫ СОВРЕМЕННОСТИ». ГЕННАДИЙ РОЖДЕСТВЕНСКИЙ
19.15	Д/Ф «ЗАМОК В МАЛЬБОРКЕ. МАРИЕНБУРГ. РЕЗИДЕНЦИЯ ТЕВТОНСКОГО ОРДЕНА»
20.45	Д/Ф «ДВАДЦАТЬ ЛЕТ СПУСТЯ. ОБРЕТЕНИЕ ВЕРЫ»
21.25	Д/Ф «ВЛАДИМИР СПИВАКОВ. ПОТОМУ ЧТО ЛЮБЛЮ»
22.30	02.55 АСАДЕМИА
23.15	«МОНОЛОГ В ЧЕТЫРЕХ ЧАСТЯХ». ПЕТР ТОДОРОВСКИЙ
23.40	«КУЛЬТУРНАЯ РЕВОЛЮЦИЯ»
02.05	Д/Ф «Я ГЕНИЙ. НИКОЛАЙ ГЛАЗКОВ»
02.45	«МУЗЫКАЛЬНЫЙ МОМЕНТ»
03.40	Д/Ф «БАКУ. В СТРАНЕ ОГНЯ»

АРИГ УС

07.00	«НЕОБЪЯСНИМО, НО ФАКТ»: «В ПЛЕНУ У КИБОРГОВ»
08.00, 08.35, 09.30	09.00, 12.40, 23.00, 00.30 «ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС». ПОГОДА
10.30	19.00 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ», НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГОДА
11.40	Т/С «УНИВЕР»
	Т/С «СЧАСТЛИВЫ ВМЕСТЕ»
	«М/С «ЭЙ, АРНОЛЬД!»

13.00	М/С «РОГА И КОПЫТА: ВОЗВРАЩЕНИЕ»
13.30	М/С «БЕН 10: ИНОПЛАНЕТНАЯ СИЛА»
14.00	«УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ
14.20	«АФИША»
14.30	«ДОМ-2. LIVE»
16.05	Х/Ф «ЕСЛИ СВЕКРОВЬ-МОНСТР»
18.00	Т/С «УНИВЕР»: «НОВАЯ ОБЩАГА»
18.30	Т/С «ИНТЕРНЫ»
19.20	«ТОЧКА ЗРЕНИЯ»
19.30	«ВОСТОЧНЫЙ ЭКСПРЕСС»
20.00	«БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ». НОВЫЙ СЕЗОН»
21.00	«КОМЕДИ-КЛУБ». НОВЫЙ СЕЗОН
22.00	«НАША RUSSIA»
23.35	«ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ»
01.00	«ВЕДЬМЫ»

ТИВИКОМ

06.30, 18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25	«ЗУРХАЙ»
06.30, 14.00, 15.00, 16.00, 17.00, 19.30, 21.30, 23.00, 02.00	НОВОСТИ ДНЯ
07.00	«ТРАНСФОРМЕРЫ»
07.30, 20.00, 23.30, 02.30	«СЕРЕДИНА ЗЕМЛИ»
07.50, 08.30	20.25 «ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ»
09.00	«АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ»
10.05, 11.00, 11.50, 13.00	«ПРО-НОВОСТИ»
14.30	11.00 Т/С «ВИКТОРИЯ»
15.05, 16.05, 17.05	20.30 Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ ДОКТОРА СЕЛИВАНОВОЙ»
17.30	Х/Ф «АКВАНАВТЫ»
18.30	«ВЕЛИКАЯ КНИГА ПРИРОДЫ»
19.00	«ЗВЕЗДЫ ЗАЖИГАЮТ»
00.00	22.00 Т/С «АГЕНТУРА»
03.00	М/Ф «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ»
	«ВЕСТНИК НХ»
	«РАДАР-СПОРТ»
	«ТОП-МОДЕЛЬ ПО-АМЕРИКАНСКИ»
	НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКОМЕ

СТС «БАЙКАЛ»

05.55, 17.05, 18.50, 20.05, 21.55, 23.45, 00.05, 00.50, 01.30, 01.50	МЕТЕОМИКС НА СТС-БАЙКАЛ
--	-------------------------

06.00	М/Ф «МУХА-ЦОКОТУХА», «СЛОНЕНОК ПОШЕЛ УЧИТЬСЯ», «КОМАРОВ», «ШАПКА НЕВИДИМКА», «ДЯДЯ МИША»
07.00	М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ МУЛЬТЯШЕК»
07.30, 14.30	М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ВУДИ И ЕГО ДРУЗЕЙ»
08.00, 19.30	Х/Ф «ВОРОНИНЫ»
08.30, 22.30	Т/С «ДАЕШЬ, МОЛОДЕЖЬ!»
09.00	Х/Ф «УНИВЕР»: «НОВАЯ ОБЩАГА»
09.30, 20.00	Х/Ф «ЗАКРЫТАЯ ШКОЛА»
10.30	Х/Ф «ПЕРЕВОЗЧИК-3»
12.25	Т/С «6 КАДРОВ»
13.00, 13.30, 15.30	«ЕРАЛАШ»
14.00	М/С «КЛУБ ВИНКС - ШКОЛА ВОЛШЕБНИЦ»
15.00	М/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ДЖЕКИ ЧАНА»
16.00, 18.30, 19.00	Х/Ф «ПАПИНЫ ДОЧКИ»
17.30	«ГАЛИЛЕО»
21.00	Х/Ф «АЛЁША ПОПОВИЧ И ТУГАРИН ЗМЕЙ»
23.00	«НЕРЕАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ». САТИРИЧЕСКИЙ АЛЬМАНАХ
23.30	Х/Ф «СКАЗКИ НА НОЧЬ»
01.20	«ХОРОШИЕ ШУТКИ». ШОУ-ПРОГРАММА. ВЕДУЩИЕ - МИХАИЛ ШАЦ, ТАТЬЯНА ЛАЗАРЕВА И АЛЕКСАНДР ПУШНОЙ
03.05	«КАДЕТСТВО»
05.40	Х/Ф «ДОЛГО И СЧАСТЛИВО»

НТВ

06.55, 09.30, 10.30, 11.00, 11.20, 11.55, 13.00, 14.30	НТВ УТРОМ
15.40	«СТЕПАНЫЧ»
16.30, 19.30	ОБЗОР. «ЧРЕЗВЫЧАЙНОЕ ПРОИСШЕСТВИЕ»
14.00, 17.00, 20.00	«СЕГОДНЯ»
11.00, 11.20	«МЕДИЦИНСКИЕ ТАЙНЫ»
11.55	«ДО СУДА»
13.00	«СУД ПРИСЯЖНЫХ»
14.30	«СУД ПРИСЯЖНЫХ». ОКОНЧАТЕЛЬНЫЙ ВЕРДИКТ
15.40	ЦЕНТР ПОМОЩИ «АНАСТАСИЯ»
17.25	«ПРОКУРОРСКАЯ ПРОВЕРКА»
18.40	«ГОВОРИМ И ПОКАЗЫВАЕМ» С ЛЕОНИДОМ ЗАКОШАНСКИМ
20.30	Т/С «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ ФОНАРЕЙ»
22.30	Т/С «МОРСКИЕ ДЬЯВОЛЫ. СУДЬБА»
00.25	«СЕГОДНЯ. ИТОГИ»
00.45	Х/Ф «ОПАСНАЯ СВЯЗЬ»

ДТВ

06.00, 08.00, 08.30, 09.00, 09.30, 11.30, 13.00, 14.30, 15.30, 16.00, 16.30, 23.30, 02.50, 03.40	М/Ф «ТЫСЯЧА МЕЛОЧЕЙ»
19.00, 23.00	«ГРЯЗНЫЕ ДЕНЬГИ»
19.30, 00.00, 05.20	«САМОЕ СМЕШНОЕ ВИДЕО»
01.00	Х/Ф «СТАРШИНА»
11.30, 13.00, 14.30	Т/С «МАМА В

07.00, 09.20 Т/С «ЭРА СТРЕЛЬЦА»
09.00, 11.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
10.00, 11.20, 20.25 Т/С «УЛИЦЫ РАЗБИТЫХ
ФОНАРЕЙ»
21.30 Х/Ф «СМЕРШ. ЛЕГЕНДА ДЛЯ ПРЕ-
ДАТЕЛЯ»
01.20 Х/Ф «СНАЙПЕР»
03.10 Х/Ф «ИСКУПЛЕНИЕ»
05.35 «ЛИГА ЕВРОПЫ УЕФА. ОБЗОР»
06.10 «ОДИН ДЕНЬ. НОВАЯ ВЕРСИЯ»

5 КАНАЛ

07.00 М/Ф «ОСТОРОЖНО,
ОБЕЗЬЯНКИ», «ОБЕЗЬЯНКИ
В ОПЕРЕ», «ОБЕЗЬЯНКИ И
ГРАБИТЕЛИ», «ОБЕЗЬЯНКИ,
ВПЕРЕД!»
09.50 Х/Ф «ДАЙ ЛАПУ, ДРУГ»
11.00, 19.30 «СЕЙЧАС»
11.10 Х/Ф «НЕУЛОВИМЫЕ МСТИТЕЛИ»
12.45 Х/Ф «НОВЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ
НЕУЛОВИМЫХ»
14.15 Х/Ф «КОРОНА РОССИЙСКОЙ

ИМПЕРИИ, ИЛИ СНОВА НЕУЛОВИМЫЕ»
16.55, 20.00 Т/С «СПЕЦНАЗ»
00.15 Х/Ф «СОБАЧЬЕ СЕРДЦЕ»
02.45 Х/Ф «ГУСАР НА КРЫШЕ»
05.00 Х/Ф «ТЕНЬ»

ДТВ

06.00, 08.30 М/Ф
06.10 Х/Ф «СТАРШИНА»
08.00 «ТЫСЯЧА МЕЛОЧЕЙ»
10.05 Х/Ф «МИРАЖ»
11.35 Х/Ф «ПО ПРОЗВИЩУ ЗВЕРЬ»
13.30 «ГРЯЗНЫЕ ДЕНЬГИ»
14.30 Х/Ф «НЕУЛОВИМЫЕ МСТИТЕ-
ЛИ»
16.05, 18.05 Х/Ф «АЗАЗЕЛЬ»
20.20, 05.25 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО ПО-
РУССКИ»
21.00 «МАМА В ЗАКОНЕ»
23.00 «+100500»
23.30 «ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ»
00.00 Х/Ф «ЧЕЛОВЕК-АКУЛА»
01.50 Т/С «МОРСКАЯ ПОЛИЦИЯ-6»
02.50, 04.20 Х/Ф «БАЙРОН. ПРИТЧА ОБ
ОДЕРЖИМОМ»

«УГЛӨӨ БҮХЭНДЭ НАРАНАЙ
ҺАЙХАНИИЕ ХАРАЖА...»

Хяагтын аймагай Хүгтэй хаанай
(мүргэлтэ хада) дэргэдэ оршодог
аргагүй һайхан Алтай нютаг то-
онтогой, «Буряад үнэн» газетэдэ
олон олон жэлдэ амжалта түгэсөөр
хүдэлхэн ажалай, ара талын ве-
теран, урихан шарайтай, урма
зоригтой Екатерина (Хандасу) Дор-
жиевна Раднаева эдэ үдэрнүүдтэ
75 наһанайнгаа жабхаланта оёе
утгажа байна. Түрэл республикын-
гаа Верховно Сөвөдэй Хүндэлэлэй
грамотада хоёр дахин, Арадай
Хуралай грамотада хоёр дахин,
соёлой ажалшадай Профсоюзуу-

дай соведэй грамотада оло дахин
хүртэһэн эгэшэ хүхэрнай Василий
Дугаржапович хүхэртээ 2 бэрхэ
басагадтай, 4 хөөрхэн зээтэй, 1
заахан зээнсэртэй баян, бүдүүн,
жаргалтай хуудаг юм. Бэрхэ гэрэй
эзэн эхэнэр хөөрүү хүхюун зантай,
дууша сэдхэлтэй. Найр наада-
нуудта «Алтай Дунгыгаа» гоёор
таталуулдаг байна.

75 наһанайн ойгоор хүндэтэ
Екатерина Доржиевнагаа хани
халуунаар амаршалжа, үрээлэй
дээжэ хүргэнэбди:

Улзы хэшэгтэй,
элүүр энхэ,
Углөө бүхэндэ
наранай
Һайханиие
Хаража,

Удэр бүхэндэ
үрээлэй
Һайханиие
шагнажа,
Һүншээгүй
Һүлдэтэй,
Залиршагүй
заяатай,

Даашагүй далгатай,
Дундаршагүй хэшэгтэй,
Дууһаашагүй бэлигтэй,
Ута наһатай, удаан

Һаргалтай
Амраһуухатнай болтогой!

«Буряад үнэн» хэблэлэй
ажалша коллектив.

Суббота, 5

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
07.15 «ВОЗВРАЩЕНИЕ КОТА В САПО-
ГАХ»
08.20 «ИГРАЙ, ГАРМОНЬ ЛЮБИМАЯ»
09.10 «ЧЕРНЫЙ ПЛАЩ», «ГУФИ И ЕГО
КОМАНДА»
10.00 «УМНИЦЫ И УМНИКИ»
10.45 «СЛОВО ПАСТЫРЯ»
11.15 Х/Ф «КАВКАЗСКАЯ ПЛЕННИЦА,
ИЛИ НОВЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ ШУРИКА»
12.45 «ЕРАЛАШ»
13.15 Д/Ф «СРЕДА ОБИТАНИЯ»
14.15 «ВЕСЕЛЫЕ РЕБЯТА - АРТИСТЫ И
НАДЗИРАТЕЛИ»
15.20 ЛЕГЕНДАРНОЕ КИНО В ЦВЕТЕ.
«ВЕСЕЛЫЕ РЕБЯТА»
17.10 Х/Ф «УКРОЩЕНИЕ СТРОПТИ-
ВЫХ»
19.00 «ВЕЧЕРНИЕ НОВОСТИ» С СУБ-
ТИТРАМИ
19.15 «КТО ХОЧЕТ СТАТЬ МИЛЛИО-
НЕРОМ?»
20.20 «БОЛЬШИЕ ГОНКИ»
22.00 «ВРЕМЯ»
22.15 «БОЛЕРО»
23.45 «ПРОЖЕКТОРПЕРИСХИЛТОН»
00.20 Х/Ф «ЧТЕЦ»
02.30 Х/Ф «ИГРА В ПРЯТКИ»
04.30 Х/Ф «СОСЕДИ»
06.20 «УЧАСТКОВЫЙ ДЕТЕКТИВ»

«РОССИЯ»

05.40 Х/Ф «БЕРЕГИСЬ АВТОМОБИЛЯ»
07.35 «СЕЛЬСКОЕ УТРО»
08.05 «ДИАЛОГИ О ЖИВОТНЫХ»
09.00, 12.00, 15.00 ВЕСТИ
09.10, 12.10, 15.20 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
09.20 «НАШ ЛЮБИМЫЙ АРКАДИЙ
РАЙКИН»
11.05 «ПОЗИЦИЯ»

11.25 «ПОДАРИ РЕБЕНКУ ЛЮБОВЬ»
11.40 «УЛАН-БАТОР»
12.20 «ПОДАРИ СЕБЕ ЖИЗНЬ»
12.55 Т/С «ВСЕГДА ГОВОРИ
«ВСЕГДА»-6»
15.30 Т/С «ВСЕГДА ГОВОРИ
«ВСЕГДА»-7»
18.05 «СУББОТНИЙ ВЕЧЕР»
19.55 ШОУ «ДЕСЯТЬ МИЛЛИОНОВ» С
МАКСИМОМ ГАЛКИНЫМ
21.00 ВЕСТИ В СУББОТУ
21.45 Х/Ф «СПАСТИ МУЖА»
01.25 «ДЕВЧАТА»
02.00 Х/Ф «МЕСТО ВСТРЕЧИ ИЗМЕ-
НИТЬ НЕЛЬЗЯ»

КУЛЬТУРА

07.30 «ЕВРОНЬЮС»
11.00 Х/Ф «АДМИРАЛ УШАКОВ»
12.45 «ЛЕГЕНДЫ МИРОВОГО КИНО»
13.20 Х/Ф «ЩЕЛКУНЧИК»
14.50 Х/Ф «ТАЙНА ЖЕЛЕЗНОЙ ДВЕ-
РИ»
15.55 «ЗВЕЗДЫ ЦИРКА»
16.45 Д/Ф «ЕКАТЕРИНА МАКСИМОВА.
КОГДА ТАНЕЦ СТАНОВИТСЯ ЖИЗНЬЮ»
17.25 «АНЮТА»
18.35, 02.55 Д/Ф «ВОЗРОЖДЕННЫЙ
ШЕДЕВР. ИЗ ИСТОРИИ КОНСТАНТИНОВ-
СКОГО ДВОРЦА»
19.30 «КОНЦЕРТ»
20.35 «МИХАИЛ УЛЬЯНОВ В ОБРАЗЕ
И В ЖИЗНИ». ВЕЧЕР-ПОСВЯЩЕНИЕ В ЦДЛ
21.40 «ЧАСТНАЯ ЖИЗНЬ»
23.15 Д/Ф «ДЕЛОС. ОСТРОВ БОЖЕ-
СТВЕННОГО СВЕТА»
23.30 Х/Ф «ЛАГАРДЕР»
03.50 Д/Ф «ЛЕСЯ УКРАИНКА»

АРИГ УС

08.00 «ЖИЗНЬ И ПРИКЛЮЧЕНИЯ
РОБОТА-ПОДРОСТКА»
08.55, 19.30 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУК-
ЦИЯ». НОВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕ-
НИЙ. ПОГОДА

09.20 «АФИША». ПОГОДА
09.30, 11.00 «ЖЕНСКАЯ ЛИГА»
10.30 «МУНГЭН СЭРГЭ»
10.50, 19.55 «МУЛЬТИК-ЛАНЧ». ПО-
ГОДА
11.30 «ШКОЛА РЕМОНТА»
12.30 «ЕШЬ И ХУДЕЙ»
13.00 «ОТЧАЯННЫЕ 30-ЛЕТНИЕ»
14.00 COMEDY WOMAN
15.00 «МУЛЬТИК-ЛАНЧ»
15.05 «КОМЕДИ-КЛАБ»
16.00 «БИТВА ЭКСТРАСЕНСОВ»
17.00 «СУПЕРИНТУИЦИЯ»
18.00 Т/С «ИНТЕРНЫ»
20.00 Х/Ф «ВЛАСТЕЛИН КОЛЕЦ»:
«ДВЕ КРЕПОСТИ»
23.30 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ»
00.30 «ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА». ПО-
ГОДА
01.00 «ХУ ИЗ ХУ»
01.30 Х/Ф «ДВОИНОЙ УДАР»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25,
18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «ЗУРХАЙ»
07.20 «ГОРОДА МИРА»
07.50, 20.30 «ГОРОДСКЕ ИСТО-
РИИ»
08.00 «ХҮСЭЛ». ПРОГРАММА НА БУ-
РЯТСКОМ ЯЗЫКЕ»
08.30 М/Ф
09.00 Т/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ШВЕЙ-
ЦАРСКОЙ СЕМЬИ РОБИНСОН»
09.30 Д/Ф «КРЕМЛЬ-9»
10.30 Х/Ф «ЖЕНЮСЬ НА ПЕРВОЙ
ВСТРЕЧНОЙ»
12.20 Т/С «ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ ДОК-
ТОРА СЕЛИВАНОВОЙ»
15.45 «COSMOPOLITAN ВИДЕОБЕР-
СИЯ»
16.40 «УТУМАТА»
17.00 Х/Ф «ЦАРЕУБИЙЦА»
19.00 «V PROKATE»
19.30 «ВКУСНО»
20.05 «ВРЕМЯ ЖЕНЩИН»
20.40 Х/Ф «ИЗ БОМБЕЯ В БАНГКОК»

23.10 Д/Ф «ЛАБИРИНТЫ РАЗУМА»
00.10 НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКО-
МЕ

СТС «БАЙКАЛ»

06.00 М/Ф «ЗЕМЛЯ ДО НАЧАЛА
ВРЕМЁН-9. ПУТЕШЕСТВИЕ К БОЛЬШОЙ
ВОДЕ»
07.20 М/Ф «КРОКОДИЛ ГЕНА», «ЧЕБУ-
РАШКА ИДЕТ В ШКОЛУ»
08.00 М/С «ВОЛШЕБНЫЕ ПОППИК-
СИ»
08.30 М/С «ЖИЗНЬ С ЛУИ»
09.00 «ГАЛЛЕО»
10.00, 14.00 «ЕРАЛАШ»
11.00 «ЭТО МОЙ РЕБЕНОК!» СЕМЕЙ-
НАЯ ТЕЛЕИГРА. ВЕДУЩАЯ - ТАТЬЯНА ЛАЗА-
РЕВА
12.00 Х/Ф «ВОРОНИНЫ»
14.05 Х/Ф «АРТУР И МИНИПУТЫ»
16.00, 16.30 Т/С «ДАЁШЬ, МОЛО-
ДЁЖЬ!»
18.00 Х/Ф «ЛЕСНАЯ БРАТВА»
19.30 Х/Ф «ПОДВОДНАЯ БРАТВА»
21.00 Х/Ф «АРТУР И МЕСТЬ УРДАЛА-
КА»
22.45 «НЕРЕАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ». СА-
ТИРИЧЕСКИЙ АЛЬМАНАХ
23.15 «ДЕТАЛИ». НОВЕЙШАЯ ИСТО-
РИЯ»
00.15 Х/Ф «ЗОЛОТОЕ ПУТЕШЕСТВИЕ
СИНДБАДА»
02.10 «КАДЕТСТВО»
04.55 Х/Ф «ДОЛГО И СЧАСТЛИВО»
05.40 МУЗЫКА НА СТС

НТВ

06.40 Т/С «ФАБРИКА ГРЕЗ»
08.25 «СМОТР»
09.00, 11.00, 14.00, 20.00 «СЕГОДНЯ»
09.20 ЛОТЕРЕЯ «ЗОЛОТОЙ КЛЮЧ»
09.45 «АКАДЕМИЯ КРАСОТЫ С ЛЯЙ-
САН УТЯШЕВОЙ»
10.20 «ГОТОВИМ С АЛЕКСЕЕМ ЗИМИ-
НЫМ»

Воскресенье, 6

ПЕРВЫЙ КАНАЛ

06.55, 07.10 Х/Ф «ТАБОР УХОДИТ В
НЕБО»
07.00, 11.00, 13.00 НОВОСТИ
08.55 «АРМЕЙСКИЙ МАГАЗИН»
09.30 «ЧЕРНЫЙ ПЛАЩ», «ГУФИ И ЕГО
КОМАНДА»
10.15 «ЗДОРОВЬЕ»
11.15 «НЕПУТЕВЫЕ ЗАМЕТКИ»
11.35 «ПОКА ВСЕ ДОМА»
12.30 «ФАЗЕНДА»
13.15 «СПЕЦИАЛЬНОЕ ЗАДАНИЕ»
14.25 «ЕРАЛАШ»
15.15 «ЛИДИЯ ФЕДОСЕЕВА-
ШУКШИНА. О ЛЮБВИ, О ДЕТЕХ, О СЕБЕ»
16.20 Х/Ф «КАЛИНА КРАСНАЯ»
18.20 «МОЛОГА. РУССКАЯ АТЛАНТИ-
ДА»
20.25 «КОНЦЕРТ»
22.00 ВОСКРЕСНОЕ «ВРЕМЯ»
23.00 «БОЛЬШАЯ РАЗНИЦА»
00.00 Х/Ф «СУМЕРКИ»
02.15 Т/С «ОБМАНИ МЕНЯ»

«РОССИЯ»

06.15 Х/Ф «ДОМ, В КОТОРОМ Я
ЖИВУ»
08.15 «ВСЯ РОССИЯ»
08.30 «САМ СЕБЕ РЕЖИССЕР»
09.20 «СМЕХОПАНОРАМА»
09.50 «УТРЕННЯЯ ПОЧТА»
10.30, 12.10, 16.20 Т/С «ВСЕГДА ГОВО-
РИ «ВСЕГДА»-7»
11.20 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ. НЕДЕЛЯ В ГО-
РОДЕ
12.00, 15.00 ВЕСТИ
15.20 ВЕСТИ-БУРЯТИЯ
15.30 ПРАЗДНИК КУРБАН-БАЙРАМ.
ПРЯМАЯ ТРАНСЛЯЦИЯ ИЗ МОСКОВСКОЙ
СОБОРНОЙ МЕЧЕТИ
19.05 «СМЕЯТЬСЯ РАЗРЕШАЕТСЯ»
21.00 ВЕСТИ НЕДЕЛИ

22.05 Х/Ф «ЕЛЕНА»
00.15 «СПЕЦИАЛЬНЫЙ КОРРЕСПОН-
ДЕНТ»
01.20 «ГЕННАДИЙ ХАЗАНОВ. ПОВТО-
РЕНИЕ ПРОЙДЕННОГО»
01.50 Х/Ф «МЕСТО ВСТРЕЧИ ИЗМЕ-
НИТЬ НЕЛЬЗЯ»

КУЛЬТУРА

07.30 «ЕВРОНЬЮС»
11.00 Х/Ф «КОРАБЛИ ШТУРМУЮТ БА-
СТИОНЫ»
12.35 «ЛЕГЕНДЫ МИРОВОГО КИНО»
13.00 Д/Ф «ДЕЛОС. ОСТРОВ БОЖЕ-
СТВЕННОГО СВЕТА»
13.20 Х/Ф «ЩЕЛКУНЧИК»
14.50 М/Ф «В ПОРТУ», «БЕЛОЛОБЫЙ»
15.15, 01.45 Д/Ф «ЧУДЕСНЫЕ ТВОРЕ-
НИЯ ПРИРОДЫ. ЖИВЫЕ СОКРОВИЩА»
16.15 «КОНЦЕРТ «БЕРЕЗКА»»
17.25 «ОСТРОВА»
18.05 Х/Ф «МОЙ ЛАСКОВЫЙ И НЕЖ-
НЫЙ ЗВЕРЬ»
19.50 «ИСКАТЕЛИ»
20.35 «НОЧЬ В МУЗЕЕ»
21.25 «БОЛЬШАЯ ОПЕРА». КОНКУРС
МОЛОДЫХ ИСПОЛНИТЕЛЕЙ
23.00 Х/Ф «КОРОЛЕВА»
00.50 «О, ТАНГО!»
02.45 М/Ф «ФАТУМ»
02.55 «ТЕ, С КОТОРЫМИ Я»
03.50 Д/Ф «АНТониО Сальери»

АРИГ УС

08.00 «ЖИЗНЬ И ПРИКЛЮЧЕНИЯ
РОБОТА-ПОДРОСТКА»
08.55 «УЛАН-УДЭ: ИНСТРУКЦИЯ». НО-
ВОСТИ ШОПИНГА И РАЗВЛЕЧЕНИЙ. ПОГО-
ДА
09.20 МУЛЬТИК ЛАНЧ. ПОГОДА
09.25 «ЖЕНСКАЯ ЛИГА»
09.55 «СКАМЕЙКА»
10.10 «ЖЕНСКАЯ ЛИГА». ПОГОДА
11.00 «ТОЧКА ЗРЕНИЯ»
11.30 «БУДЬТЕ ЗДОРОВЫ!»
11.55 «МУЛЬТИК-ЛАНЧ». ПОГОДА
12.00 «СУПЕРИНТУИЦИЯ»
13.00 «В ПОГОНЕ ЗА СЛАВОЙ»

14.00 «ЗОЛУШКА. ПЕРЕЗАГРУЗКА»
14.30, 19.55 «МУЛЬТИК-ЛАНЧ»
14.35 Т/С «ИНТЕРНЫ»
16.00 Х/Ф «ВЛАСТЕЛИН КОЛЕЦ»: «ДВЕ
КРЕПОСТИ»
19.30 «ВСЯ БУРЯТИЯ». ПОГОДА
20.00 Х/Ф «АРМАГЕДОН»
23.00 «ДОМ-2. ГОРОД ЛЮБВИ»
00.00 «ДОМ-2. ПОСЛЕ ЗАКАТА». ПО-
ГОДА
00.30 Х/Ф «БЕГИ, ТОЛСТЯК, БЕГИ»

ТИВИКОМ

06.30, 08.25, 09.25, 10.25, 11.25, 17.25,
18.25, 19.25, 20.25, 22.50, 00.25 «ЗУРХАЙ»
06.30, 10.00 «ВКУСНО»
07.05 Д/Ф «ЧЕЛОВЕК И ВРЕМЯ»
08.00 «РАДАР-СПОРТ»
08.30, 21.50 «ГОРОДСКИЕ ИСТОРИИ»
08.40 М/Ф
09.05 Т/С «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ШВЕЙ-
ЦАРСКОЙ СЕМЬИ РОБИНСОН»
09.35 «ШКОЛЬНОЕ ТВ»
10.35 «ВРЕМЯ ЖЕНЩИН»
11.00 Х/Ф «ИЗ БОМБЕЯ В БАНГКОК»
13.20 Т/С «СПЕЦИАЛЬНОЕ
ПОДРАЗДЕЛЕНИЕ-2»
16.50 «ВАШЕ ПРАВО»
17.10 «10 САМЫХ»
17.35 Х/Ф «ЦЕНА СОКРОВИЩ»
19.30 «ОБЪЕКТИВ»
20.00 «ТОП-МОДЕЛЬ ПО-РУССКИ».
ФИНАЛ
22.00 Х/Ф «ЭКВИЛИРИУМ»
00.10 Х/Ф «ДОРОЖНЫЕ ВОЙНЫ»
01.10 «НОЧНОЙ КАНАЛ НА ТИВИКО-
МЕ»

СТС «БАЙКАЛ»

06.00 М/Ф «ЗЕМЛЯ ДО НАЧАЛА
ВРЕМЁН-10. ВЕЛИКОЕ ПЕРЕСЕЛЕНИЕ»
07.30 М/Ф «ВЕСЁЛАЯ КАРУСЕЛЬ»,
«СТРАШНАЯ ИСТОРИЯ», «РАЗ, ДВА - ДРУЖ-
НО!»
08.00 М/С «ВОЛШЕБНЫЕ ПОППИК-
СИ»

08.10 «ВОЛШЕБНОЕ ДИНОУТРО»
08.30 М/С «ЖИЗНЬ С ЛУИ»
09.00 «САМЫЙ УМНЫЙ»
10.45, 16.00, 16.30 «ЕРА-
ЛАШ»
11.00 «БИТВА ИНТЕРЬЕРОВ». ВЕ-
ДУЩАЯ - ЛЕНА ПЕРОВА
12.00 «СНИМИТЕ ЭТО НЕМЕДЛЕН-
НО!»
13.00 «СЪЕШЬТЕ ЭТО НЕМЕДЛЕН-
НО!»
14.30 Х/Ф «ЛЕСНАЯ БРАТВА»
16.45 Х/Ф «ПОДВОДНАЯ БРАТВА»
18.15 Х/Ф «АРТУР И МЕСТЬ УРДА-
ЛАКА»
20.00 «НЕРЕАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ».
САТИРИЧЕСКИЙ АЛЬМАНАХ
21.00 Х/Ф «АРТУР И ВОИНА ДВУХ
МИРОВ»
22.55 ШОУ «УРАЛЬСКИХ ПЕЛЬМЕ-
НЕЙ». ЛУЧШЕЕ
23.55 Х/Ф «88 МИНУТ»
02.00 Х/Ф «ТРУДНЫЙ РЕБЕНОК-3»
03.45 «КАДЕТСТВО»
05.30 Х/Ф «ДОЛГО И СЧАСТЛИ-
ВО»
05.50 МУЗЫКА НА СТС

НТВ

06.20 Т/С «ФАБРИКА ГРЕЗ»
08.00 «В ПОИСКАХ ФРАНЦИИ»
09.00, 11.00, 14.00, 20.00 «СЕГОД-
НЯ»
09.15 «РУССКОЕ ЛОТО»
09.45 «ИХ НРАВЫ»
10.25 «ЕДИМ ДОМА»
11.20 «ПЕРВАЯ ПЕРЕДАЧА»
11.55 «РАЗВОД ПО-РУССКИ»
13.00 «ДАЧАНЫЙ ОТВЕТ»
14.20 «СВОЯ ИГРА»
15.15, 20.25 Т/С «МОРСКИЕ ДЬЯ-
ВОЛЫ»
23.25 «УЙ, НА-НА!». ШОК-ШОУ
БАРИ АЛИБАСОВА
01.35 Х/Ф «ДЕВЯТЬ ЯРДОВ-2»
03.30 «ГЛАВНАЯ ДОРОГА»
04.05 Х/Ф «СТРАХ»
05.55 «ИНВЕСТИЦИИ В РЕВОЛЮ-
ЦИЮ»

5 КАНАЛ

07.00 Д/Ф «НОЕВ КОВЧЕГ: ПРАВДИ-
ВАЯ ИСТОРИЯ»
08.00, 05.40 Д/С «ПЛАНЕТЫ»
09.00 М/Ф «НЕХОЧУХА», «ПО ЩУ-
ЧЬЕМУ ВЕЛЕНИЮ»
09.40 Х/Ф «ПОПУТНОГО ВЕТРА,
«СИНЯЯ ПТИЦА»
11.00 «СЕЙЧАС»
11.10 «ИСТОРИИ ИЗ БУДУЩЕГО» С
МИХАИЛОМ КОВАЛЬЧУКОМ
12.00, 04.50 «В НАШУ ГАВАНЬ ЗАХО-
ДИЛИ КОРАБЛИ»
12.55 Х/Ф «БЕЗ ОСОБОГО РИСКА»
14.25 Т/С «ДЕТЕКТИВЫ»
18.30, 04.00 «МЕСТО ПРОИСШЕ-
СТВИЯ. О ГЛАВНОМ»
19.30 «ГЛАВНОЕ»
20.30 Т/С «72 МЕТРА»
23.20 Х/Ф «САПЕРЫ. БЕЗ ПРАВА НА
ОШИБКУ»
01.20 Х/Ф «ВЕЛИКОЛЕПНЫЙ»

ДТВ

06.00, 08.30 М/Ф
06.05 Х/Ф «КООПЕРАТИВ «ПОЛИТ-
БЮРО»/БУДЕТ ДОЛГИМ ПРОЩАНИЕ»
08.00 «ТЫСЯЧА МЕЛОЧЕЙ»
08.20 «МЕДИЦИНСКОЕ ОБОЗРЕ-
НИЕ»
09.10 Х/Ф «МИРАЖ»
10.35 Х/Ф «ВОРЫ В ЗАКОНЕ»
12.30 «ОБМЕН ЖЕНАМИ»
13.30 «ГРЯЗНЫЕ ДЕНЬГИ»
14.30, 15.50 Х/Ф «КОРОНА РОССИЙ-
СКОЙ ИМПЕРИИ, ИЛИ СНОВА НЕУЛО-
ВИМЫЕ»
17.15, 02.50 Х/Ф «СТАТСКИЙ СОВЕТ-
НИК»
20.00 «ЧТО ДЕЛАТЬ?» С МИХАИ-
ЛОМ ПОРЧЕНКОВЫМ»
21.00 «МАМА В ЗАКОНЕ»
23.00 «+100500»
23.30 «ГОЛЫЕ И СМЕШНЫЕ»
00.00 Х/Ф «ЧЕЛОВЕК-ЛИЧИНКА»
01.55 Т/С «МОРСКАЯ ПОЛИЦИЯ-6»
05.25 «УЛЕТНОЕ ВИДЕО ПО-
РУССКИ»

НЮТАГАЙ ТАТАСА

Рассказ

(Үргэлжлэл. Эхинийн № 41 (753) октябрийн 20-й дугаарта).

Зүб, нютагаа ерэн тухайгаа тэр хэндэше мэдүүлхээ нананагүй. Яажашье наань, мүлхижэше наа, үүрэй сайтар Таг хабсагайнгаа аршаанда хүржэ шадахал байха. Маргаритада аяншадай, геологуудай абаад ябадаг ганса хүнэй байжа боломоор майхан, унташа хэбтэри магазиннаа абаха тухайгаа дурадхадаань, гайхажэ: «Ши тэрээгээр яахаа наана юмши, нютагтаа ошоод түрэл гарбалдаа бэшэ, хээрэ газраа хонохоо байналши?» - гээ нэн. Тиэхэдэнь намгандаа нютагайнгаа Таг аршаан тухай хэлээ. Үнэн дээрээ тэндэхи аршаанда хүн зон майхан татажа байршадаггүй, аршаанай мүндэлжэ, ууха болзоройнь ерэхэдэ, миин лэ гэртээ асаржа уудаг ёһотой юм. Харин Дансаран тэрэ багаар харын туршада майхан соо байршажа, гансал өөрынгоо наанан гурим журамай ёһоор аршаан уужа бээ эмшлээд үзэхэ гэжэ шийдэнэ.

Өөрэйнь гурим гэхэдэ ямар юм, зүгөөр тэрэнэй мэдэнэн дуулахаар, сохом хоёр хүн хаанашье-яанашье эмшлүүлжэ шадахаа болиһон үбшэнгөө эндэхи аршаангаар аргалжа шадаһан байна. «Дуулаа гүш, һонин гэшынь, хотын муухай үбшэндэ дайруулжа, наритаад, юушыэ эдижэ уужа шадахаа болишоод, мүнөө үглөөдөө үхэхэ тээшээ болоод байһан Гүргэм эмгэй һара соо Тагай аршаан уугаад эдэгшөө гэлсэнэл» гэжэ нэгэтэ, үни холодо, гайханаан эжынь эсэгэдэнь хэлжэ байһан юм. Энэ зугаа яагаад Дансаранай толгойдо хадугдаһаан байгаа юм, тиймэхээ ха, нэгэтэ үдэшэ, үбшэнһөө болохо унтангүй хэбтэхэдэ, арбан табан жэл соо үзөө хараагүй, ошохоёо айжа, гайхажэ байһан Ангиртатаа заабол ошоох гэжэ өөрөө өөртөө тангаригаа үгөө нэн тиэхэдэ.

Дансаранай хүндэ рюкзэгаа ба мүн гарай хүндээн хоёр сүүмхэнүүдэ абажа, харгы дээрэ буужа байхадань, Ангирта хүрэхэ бэшэ ябаһан микрогэй жоолошон, тэрэниие хайрлахадаа юм гү:

- Ахатан, барижа ябаха юу-мэнтнай ехэ байна, гэртэтнай хүргөөд үгүһүү, мүнэгэ танһаа эрихээ байһан хүн эндэ үгы, ханаагаа бү зобооройгты. - Гэдэргээ эрьжэ, автобус соо хуужа ябаашадта - Нүха-ад... залуушуул, Ангирта холо бэшэ ха юм, энэ хүнигөө тиешэнь хүргөөд үгэхэмнай гү? - гэжэ хашхарба.

Дансаран түргэн: - Үгы, үгы, хэрэггүй. Пайн бэлэйт, намда ханаагаа бү зобогты, өөһдөөл саашаа хүрэхэ газараа найн ябажа хүрэгты. Би телефоноор хонходолсонхойб, намайе угтажа машина нигээд ерэхэ ёһотой, - гэбэ.

Салонороо дүүрэн шанга хүгжэм дуутай микрок автобусой саашаа харайжа ошоходо, эндэ, талада, тон шэмээгүй байдал тогтошоно. Тон шэмээгүй. Үнэхөөрөө, үбшэн хүнэйше эдэгшэхээр, үнгын ургамал сээгээр анхилһан үржэл талын арюухан агаар. Үдэһын һэрюун буушанхай. Пайхан даа буряад талаа зунай сагта, яахыншыэ аргагүй хайхан...

Тосхон тээшээ хараад зогсожо байһан Дансаранай нюдэд уһатаад абана...

...Хүнэй даахаар бэшэ обоо бухалдал, абахай хубалзын ара нюргандал адли пүр пүрсэгэр

ашаагаа (унтари хэбтэһын рюкзак) нюргандаа тээһэн хүн дардам ехэ асфальт харгыһаа зайсажа, хүдөө харгыгаар гэхшэлбэ. Яажа мэдэхэб, нэгэ оройтоһон машина энээхэн харгыгаарнишыэ харайлгажа байхадаа магадгүй гэжэ бодоһон Дансаран эндэһээшыэ зайсажа, доошоо гол руу буужа, шугын захиархи үдхэн ногоон соо үлэ мэдэг ойлгогдожо байгаа зүргэ харгыгаар саашалба.

Дансаран яаранагүй, бэе махабадаа шагнажа ябажа, хүсээ гамнахань хэрэгтэй. Захадань шахуу байһан Ангирта нютаг хүртээрөө, гурба дахин амарба. Тиэхэ зуурандаа хоёр сүүмхэнүүдэйнгээ нэгэнһэнь тэбхэр заахан саахар гаргажа амандаа хэнэ (нүгөө сүүмхэ соонь сухаари байха). Үе наһан соогоо татажа ябаһан тамхиеннь хахад жэлэй саана тэрэниие эмшлэжэ байһан врач эхэнэрэй таһа хориходонь, яахыншыэ аргагүй хаяжа баатай боложо, ядахадаа орондонь гэжэ энэ саахар хорожо буушанхай юм.

Харанхы болоһон хойно тосхой тээ хажуугаар, мүн Ангирта гэжэ нэрэтэй багахан горхойнонгоо эрье зубһан үнгэржэ гараба. Яатараш энээхэн уулзалгыэ Дансаран хүлээһэн гээшэб. Энээхэн горхойной аршаандал тунгалаг, сэрбэрхэн уһыэ хэээ нэгэтэ нюуртаа абаашаа аабиб, аман соогоо амталан байжа уухабиб гэжэ ходоодоо ханажа байдаг, нэгэтэ бэшэ зүүдэндэшыэ үзэхэ байһан энэ ушарынь одоол мүнөө тохёолдожо байна гэшэ. Тэрэ голэй эрьедэ амаржа хуужа, нюураа угааба, альган дээрээ уджа уһа ууба. Дахинаа хүндэ рюкзэгаа хойноо үргэлжэ саашаа ябаха байхадань, голэй саанаа гэнгэ моритой нэгэ хүн бии боложо, гайханаандаа гү, «Энэ ши хэмши!» гэжэ шангаар хураадхёо. Дансаран дуулаагүй хүн боложо саашаа гэхшэлбэ.

Тэрэ мүнөө бүхы бэе махабадаараа, бүхы досоохёороо нютагайнгаа шарай шэмээе шагнажа ябана. Эртын һүнийн һэрюундэ энэ тэрэ шэмээ абяанууд элихэн эндэ дуулдажа ерэнэ. Тосхон соо нохойнуудай хусахань, хаана нэгэ тээ энэ болотор хаалгадангүй, тугалаа хүхүүлэнгүй байжа оройтоһон үнээнэй шангаар мөөрэхэн, үйлсэдэ али нэгэн машина, тракторнуудай хүнхинэхэн, үхибүүд залуушуулай шангаар энээлдэхэн элихэн гэгшээр дуулдана.

Эдэ бүгэдэ сууряанһаа байхаһаа, эсэгынгээ гэрэй тушаа ябажа ябахадань, бүүр-түүр гэрэйнь түхэл обёрог шадана. Эгээ энэ үедэ хэншыэб гэрһээ газашаа гү, али досоошоо оробо ха, харанхыда нээгдэхэн үдэнэй гэрэл халта туятаад үнгэршэб. Дансаранай досоо барагад гээд абана, - эсэгынгээ гэрэй боһогые алжаа ородог наа... Үүдэ нээһэн хүнийннь, магад Гэнин ахань өөрөө байжа болоо. Хайран эхэ эсэгэ хоёрыннь ямаршыэ эртүүр хоёр хүбүүдэ орхёод мордошоһон гэшэб. Шофер ябаһан эсэгэн үхибүүдэйнгээ багадань, Гэнин ахынь арбатайдань, Дансаранай долоотойдонь, гэнтын аюулда орожо наһа барашаһан.

Арба гаран жэлэй үнгэрһэн хойно эжыншыэ үбшэндэ дайруулжа наһан боложо, үхибүүдэ айлшыэ болгожо үрдеггүй. Гэнин ахань түрэ найршыэ хэнгүйгөөр намга абажа, мүнөө эсэгынгээ гуламта сахижа хуудаг. Дансаран намгынь танихашыггүй, харажашыэ үзөөгүй. Түрмэдэ хуухадаа, үе болоод ахаһаань ержэ байһан бэшэгһэнь хүбүүн

А. ДАРЖАЕВЫЙ зураг

басаган хоёртой болонхойнууд, яһала найн хуудалтай хаш гэжэ ойлгоо. Түрмөнөө табигдахадань, эндэ, энэ Якутск хотодоо үлэжэ ажаллахамни, мүнөө дээрээ нютаг руугаа ошохоо зүрхэ алданам гэжэ ахадаа ойлгуулаа агша нэн. Теэд хүүлдэньшыэ ахатайгаа тон үсөөн хөөрэлдэхэн, үбшэндэ нэрбэгдээд байһан тухайгаашыэ дуулгаагүй. Харгы алдагдаа, зондо хүндэгүй болооб гэжэ ханаа ха гү. Мүнөө үхэхэ гһэн үйлэтэй юм наа, үхэхэл юм бээ. Ангиртатаа ершөөд байхадаа, эндэ үхшөөшыэ наань дээрэ нэн ха гү... нютагтаа, эжы аба хоёрнонгоо хажууда... Ахаяа хайрлана, ахаяа яатараш хүндэлдэг нэм, мүн аханшыэ дүү хүбүүндэ аба мэтшэлэн байдаг нэн.

Удаан ябажа, зунай богонихон үдэһын дүүрэхэ тээшээ боложо, зүүн хадын хаяагаар үүрэй сайнтажа байхын тэндэ Дансаран ара таладаа модотой аад, урда таладаа нюсэгэн Таг хадын зүүн урдахы нэгэ худал соо зунай дунда һарада бии болошодог аршаан дээрэ буужа ербэ. Оройдохоно нэгэ километр болохогүй хэмжээнэй газараар, жалга соогуур урдаад лэ һөөргөө газар руугаа орошодог багахан аршаан мүнөө мүндэлшэнхэй, аалин урдаһан уһанинь һаруул боложо байгаа сагта сайбалжаа, хүбүүнэй досоо нэгэ жэгтэй болгооно.

Понинийн гэхэдэ, үни холоһоо нааша домогложо ябаһан газартаа ершэхэдээ, тэрэ аршаанһаа хүртэншыггүй, тээ хажуудахи добо дээрэ, хуурай зүлгэ ногоон дээрэ хүдэлэнгүй хэбтэшэб. Эсэгдээ... Тиибэшыэ тэрэ тэндэ наранай гаратар эсһэнһээ боложо хэбтээгүй. Урда тээн дасан-дуган, лама-бурхан, шүтэхэ-мүргэхэ гэшыэ ехэшыэ мэдэхгүй байдаг наа, булагай эхиндэ ершөөд байхадаа, бүхы мэдэхэ дуулаһанаа, хаана нэгэ тээ газетэ, ном соо уншаһанаа ханажа, хүсэжэ ханажа байһан хэрэгээ буряад ёһо заншалаарнь сахижа, тон нягтаар бэлүүлхэ гэжэ шийдээ юм.

Наран мандаба. Уурал шаргал мантан томо наранай зүүн набтар хадын дээхэнүүр зүдхэжэ эхилхэдэ оршон тойронхи дайда зүһэ шарайгаа хубилгажа эхилнэ. Нэн түрүүн үнгэрһэн үдэһын һүүдэн баруун тээшээ туугдажа, һэрюун нэбшээтэй үглөөгүүр зөөлэн дулаан агаараар хэлгэгдэнэ. Энээндэнь баясаһан, энээниие хүлээжэ байһан талын жэжэ амитад - шубуу шонхор, таршаа шумуулнууд, батаганаа зүгынүүдыше хүртээрөө, бутлааран «ажалдаа» гарабад ха - оршон тойрон үнгын абяа шэмээн, дуу эшхэрээн зэдэлшэнэ.

Пүни огто унтангүй гэхшэлһэн Дансаран халта дурд гээд абаха хаш, зүгөөр наранай дулаан элшээд сохюулхадань һэришэбэ. Тэрэ үбдэг дээрээ бодожэ, нютагтань мандажа байгаа хайхан үдэрэй наран тээшэ, хабсагай шулуута Таг хада тээшэ наманшалжа, мэдэхэ маани мэгзэмээ аман соогоо шэбэнэн мүргэжэ эхилшэнэ. Энэ эртүүр ганса хүнэй хээрэ талада гарашоод, газарта дохин байжа мүргэжэ байхынь хэн нэгэнэй хажуу тээһэнь харажархёо наа, ехэ гайхахаар ха. Пүүлдэнь бодожэ, сүүмхэ сооһоо саахар-шэхэр, пакедтэй һү гаргажа, тойруулан байжа сасанайнгаа удаагуур, булагай дээдэ талада уржажа байһан тоолошоогүй олон элдэб бүдэй үртэһэнүүдтэй модондо, үшөө Яхадта байхадаа бэлдэхэн өөрынгоо бүдэй үртэһэнүүдые абаашажа уяба. Мүн хармаанһаа угаажа, аршаан арюудхадаһан хашарһан мүнгэнүүдые булагай уһанда табиханайнгаа удаагуур лэ одоо гэшэ аршаанһаа хүртэбэ. Удаан хүртэбэ, бүхы бээ, толгойһоо хүл хүртээрөө арюудхаба, удаан амтархажа байжа ууба, удаан эндэ хууба... Эртэ үглөөгүүр хада энээхэн хүбүүндэ хэн-юуныше тойбо хэбэгүй.

«Нютагай шорой алтан даа» гэжэ арадай аман үгэдэ дэмы хэлэгдэдэггүйл байһан байгаа ха. Теэд юундэ зарим «сэсэн зонуудын наһан соогоо мүргэжэ, тэнэг зонуудын үхэхэ болоходоо мүргэжэ эхилшэдэг юумэд бэ? Энэ хүүлшынь үгэнүүд наһаа удхатай хаш» - гэжэ Дансаран өөрыгөө гэмшэнэ.

Теэд яахаб, тэрэнэй нигэжэ ойлгоһонинышыэ болоо ха гү, зарим доройшуулын үхэн үхээрөөшыэ ойлгонгүй үнгэржэ, нютаг голоо тооншыггүй, эжы абынгаа буушыэ эрьеншыггүй, хүйһөөрөө холбоотой байдаг хүрһэтэ газартаа нэгэтэ ержэ мүргэншыггүй, эндэһээ талин талинһаар арилшаһаншыэ байдаг.

- Хүлисыш даа намайгаа, хайрлыш даа намайгаа, Ангирта хайхан нютагни... Үхэхөө байнам... арамни халаа, арай гэжэ шамдаа хүржэ ербэб. Пүүлшымни найдал...

Мүнөө наран хайса өөдөө гаранхай. Энэ аршаанай мүндэлшөөд байгаа сагта түрүүшын зон иихэдээд ерэхэдэ болохо гэжэ бодоһон Дансаран, тугаарай хараашалжа, тоомножо байгаа Таг хадын ара үбэртэхэ жэжэ модонүүдтай худалда хорожо, майхангаа татаа наа дээрэ ха гэжэ шийдэбэ.

Аршаанай мүндэлшөөн газарһаань тиймэ бэлээр миин юрын амһартаар уджа абамаар бэшэ байһандань, бузарлахагүй гэжэ, хэм бэ даа нэгэ найн сэдхэлтэй хүнэй дархалһан багахан уга хөөрхэн модон хобоогоор сэрбэр арюухан уһанинь урдажа, тээ доро нэгэ бага дээрһээ гоожоно. Тэндэнь үйһөөр хэһэн шанага табяатай. Дансаран, гордһоо нааша абажа ябаһан, хоёр томо хуйхан амһарта соо сохом үглөө үглөөгүүр болотор хүрэхэ аршаан абажа, дахинаа хүндэ ашаадаа даруулһаар, хада өөдөө зүдхэжэ ошобо.

Эсэгдээ, тон ехэ эсэгдээ. Гэдэһэнийн үлдэнэ, гэбэшыэ тэрэ майханаа тогтоһонойнгоо удаагуур аршаантай холижо нэгэ тэбхэрхэн саахар, хоёр, зүг хоёр-хон сухаари шэмэжэ эдихэнэйнгээ удаагуур, бүхэ гэгшын нойроор бүхэлийн үдэр, үшөө хахад һүни һэрингүйгөөр унташаба. Унтажа саданхай Дансаран һүнийн хахадар һэрибэ. Байтаран тэрэнэй эдэлхэ дураинийн ехэ хүршэнэ. Пүүлшыньхыэ Улаан-Үдэдэ, микрогтэ хууһынгаа урдахана бага зэргэ эдэлжэ абаа нэн. Тиэхэдэ мүнөө сүүдхэ хахад хоол баряагүй байна гэшэ. Яажа тэсэхэб? Теэд өөрөө, тэрэ дуута-суута йог гүүлэжэ байдаг индус зонуудтал адли гү, үгы наа, мүнөөнэй сагай зарим тэды медициннын арга хэрэглэгдэжэ, хоһоор байжа бээ аргалдаг мэтээр, өөрыгөө аргалха гэжэ шийдээл хадаа, шадахысаа боложо, бээ шанга барижа, тэсэхэ арга бэдэрхэл болоо ха гэжэ мүнөө бодомжолно.

Йог, мүнөөнэй медициннын арга гэжэшыэ даа, энэ мэтэ аргамэндлэ маншыше арад зон урдандаа хэрэглэдэг байгаа бэшэ аал, юун, нютагайнгаа Гүргэм эмгэйһээ дугаа нэн гүб, тэрэ наһажаал эхэнэртэл адли үмхиржэ халажа байгаа бэе бэшэ, үшөө шадал соогоо байһан эрэ хүн бэшэ гүб гэжэшыэ тэрэ өөрыгөө дэмжэжэ, нюдөө аниһай мүнөөхи мааниа уншажа хэбтэнэ.

Дансаран нигэжэ бээ аргалха тухайгаа, нээрээшыэ, хэнтэйшыэ зүбшэжэ хэлсээгүй, миил өөрөө гансааран шийдээ юм. Теэд ганса аршаангаар аяр һара соо сохом байжа шадахагүй хаб гэжэ ойлгоходоо, юундэб даа, хажуудань хүнгэн эдэс гэлсэжэ гү, хоёр пакет соо дүүрэн сухаари, хоёр пачка тэбхэр сагаан саахар абалсаа юм. Аргагүй бологдоо сагтань шэмэжэ байха гэжэ. Тиибэшыэ тэнэг хүн бэшэ хадаа, ойлгожол байгаа юм бээ, үнэхөөрөөшыэ, энэ ехэ үбшэндэ нэрбэгдэшөөд байгаад, нигэжэ хоһоор, аяр һара соо ганса хара уһан дээрэ байжа өөрыгөө алажа байха бэшэ, харин зарим сагуудтань энээхэн нютагайн тала дайдаар уржажа байдаг, мүнөө сагта эгээ эдешээд байгаа тибһэ малтажа эдижэ байха (багадаа үетэн нүхэдөөрөө яатараш энээниие малтажа эдижэ хэм), гашууныше наань, хаа-яхан хүдөө мангир суглуулжа байгараа, одоо гэшэ амтатайһаа амтатай гүлзөөргэнэ эдилсэжэ байхаб гэжэ тэрэ бодомжоло ябаа юм. Пара соо тэсэжэ шадаха байбаб гэжэ Дансаран тангариглана, нютагай татаса гэжэ байха, нютагай агаар, уһан, ургамал ногооншыэ тугалалсаха, тиймэхээ би эдэгһэн лэ хойноо нютагаа хүржэ, Гэнин ахындаа орохоб гэжэ мүн лэ хатуу шанга эрилтэ урда табина.

Александр ЛЫГДЕНОВ.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

Уншагшадтаймнай туршалганууднаа

Бадма-Ханда Будева 1948 оной намар Ага нютагта гүрэнэ намтартай. 1971 ондо Д.Банзаровай нэрэмжэтэ БГПИ-гэй ород болон буряад хэлэнэй факультет дүүргээд, багшын ажалда, Этнографическа музей-дэ таһагыг даагшаар хүдэлөө. Буряадай телевиденидэ 20-ёод жэлдэ программы хүтэлэгшөөр ажаллаа. Мүнөө наһанайнгаа амаралтада арадай аман зохёолоор хужарлан һонирхоно, шүлэгүүдыг бэшэжэ туршана. Энэ удаа танай анхаралда шүлэгүүдынь толилнобди.

Б.Х. Будева
Не спеша

Б. Батодоржиев

Буряадай Росситай нишлэнэй 350 жэлэй ойдо зорюулагдана

ЭБЭЙ МАГТААЛ

Үг. Б.-Х. БУДУЕВАГАЙ

А-һээ! А-һээ! А-һээ!
Буряад араднай Россида
Буурал түүхээ хүгжөөнхэй,
Доторой нангин холбоогоо
Дарууханаар баталанхай.

Дабталга:
Россиин Буряад үргэн
Байгалтай!
Россиин Буряад үндэр
Саяантай!
Россиин буряад хатуу
зоригтой!
Россиин буряад алдар
солотой!

А-һээ! А-һээ! А-һээ!
Ород-буряад таланар
Олон үеэр түрэл лэ.
Газар-уһа нэгэтэй
Гуламтаа тахина лэ.
Дабталга:
Россиин Буряад үргэн
Байгалтай!

Хүгж. Б. БАТОДОРЖИЕВАЙ

Россиин Буряад үндэр
Саяантай!
Россиин буряад хатуу
зоригтой!
Россиин буряад алдар
солотой!

Эб найрай сэдхэлтэй
Энхэ тайбан байдалтай,
Ород гүрэн түшэгтэй
Одон мэтээр гэрэлтээ.

Агуу Росситай Буряаднай
андалан,
Урагшаа дабшана, урагшаа!

Дабталга:
Россиин Буряад үргэн
Байгалтай!
Россиин Буряад үндэр
Саяантай!
Россиин буряад хатуу
зоригтой!
Россиин буряад алдар
солотой!

ДУРАН ТУХАЙ

Хурсахан харасын удхыг
Холшиор зүрхэн таагаагүй,
Хожомын нэгэтэй уулзаха
Харгын бэлшэр байгаагүй.

Гүнзэги харасын удхыг
Гүлмэр сэдхэл ойлгоогүй,
Ялас гэнэн гэрэлын
Ямар удаан ольһотойб ...

Гунан дэлхэйн шэмэг
Гэмгүйхэн иналал.
Заяандаа нэгэтэй
Золгоо наа,
Золой хэсэг - наһандаш,
Жаргалай мэдэрэл -
зүрхэндэй.

ҮБГЭН АБАМ

(аша басаган Олин нэрһээ)

Дайнай шэрүүн далида
Дайрагдаһан зоние

Мэдэхэб -
Мини үбгэн аба
Мүнөө болотор гомдодог:
Эсэгым дайһаа бусаа наа,
Эжым ехээр зобохогүй
һэн ...

Тэрэ үеын эсэггүйшүүл.
Үлдэхэ, даарахыг үзөөшье
Таган үриг тэнжсэһэн
Эхээ ехээр хайрладаг.

Үбгэн аба сарюун заанда -
Дорюун дарга ябахыень
мэдэмээр.
Эсэгын нэрэ наһан соогоо
Дээрэ үргөө нангинаар.

Унаһан газарайн элрхэдэ,
Ошоожо тэндэнь хүгэдэхэ,
Эжыгээ дурдан сэдхэлһээ
Эльгэлэн байдалаа
дуулгаха:
Найдал, зориг дүүрэн
Наһанайн хэрэг бүтэхэ.

Мини үетэн баганууд,
Мини гэртэһин залуунууд
Эрлэхэг сэрэгшэдэй хүлдыг
Үеын үедэ дамжуула!

БОДОЛНУУД

Сагай түргэн гүйдэлдэ
Сүхэрнэгүйб оройдоош:
Шэрүүн бороо, шуурга
Халхин
Шэрбээд, шэмхээд үнгэрнэ.
Харин гансал
Сагай зүрхэндэм үлөөһэн
Сараа, хорьбонь шэмийрнэ.

Бодолнууд, бодолнууд,
бодолнууд...
Хүнэй досоо хаха ороод,
Һанаа алдуулдаг бодолнууд.

Амин бэе абарха
Арга хэндэй олодоогүйл
хаш.

Тэхэрлэтгүйгөөр
хубариһан
Тангил, ханаха нүхэдни
Түрэн, тэжээһэн
Тэнгэрийн үндэрһөө
хамгаална гү, али
Таамаг зүүдэн болоод лэ,
Тарашоо гү агаарта?
Алтан дэлхэйн аминтай
Алгалан дэгдэһэн
Огторгойн худал
Оройһоомнай аршалнал даа.

Талым үнгын сэсэгүүд соо
Талаан, баяр, сэдхэл
Хүльбэрээд, хүхээд
Хухаран нэгэнииньшье
ганхаагүй.

А. ЦЫБИКОВАГАЙ зураг

Үргэмэл хүүгэд хайратай:
Үндэһэнһөө таһарһан
дэльбэхэнүүд...
Үргэн аба, эжы бүри
хайратай:
Угаа залгаха үридэ
Уладһаа хубияа
гуйһандаа.

Бааханайм амгалан
юртэмсын
Үзэсхэлэн бүхэниинь
намтаяа:
Бударан бууһан саһанай
Мүшэхэн бүхэниинь
гайхуулһаар.

Эндүүгүйхэн зурлаатай,
Ондо ондоо хэбтэйхэн
Эрбэгэрхэн наһаһадай
Энэ Дэлхэйн шэмэг гээд,
Олон дахин һайшаагаа.

Мэндэл ябая удаан
Мүнхэдэ ошохо замдаа:
Алтан гэдэг Дэлхэйдэ
Аляахан харгын
аюулгүй хаб?

Пара, нараар толордог,
Полонго, мүшэдөөр
наададаг
Огторгойн үндэр оршолоон
Оёоргүй аад, хүрөөтэй.
Захагүй ехэ Замбуулинда
Заяанаймнай хэмжээ
бии гээ.
Хогоосон гэдэг
Дэлхэй дээр
Хубитайл хадаа жаргая.

ШАНАЛАЛ

Минэрээд дулаахан
харасатай
Мойһон харахан нюдэнэй
гал
Сэдхэлымнай шэрбээд лэ,
Сээжэдэмнай мүнхэршөө.

Гэнэтэ юртэмсын
оршолоонһоо
Гэмтэһэн сэдхэл эдэгэдэг
хай!
Тэнгэриһээ халиһан холир
Тэхэрээд мүшэн болодог
хай!

Хүнэй заяан хэсүү даа,
Хүлгөө дэлхэйн айлшадбди.
Амин бэеын хэбэрэгшыг
наа,
Агуу хүсэнэй охинбди!

Бадма-Ханда БУДУЕВА.

«БЭШЭМНИ
БҮТЭН
БҮЛЭЭН –
ЭЭЛЛЭЭ...»

«ЭЖЫМНИ –
ШҮДЭГҮЙ БАБУШКА»

Эхэн хүбүүндэ ингэжэ ород хэлэ заана: «Ши – мальчик, Арьянаш – девочка...».
Хүбүүн тамхи татажа һууһан эжыгээ заажа: «Эжымни девочка гү?» - гэжэ асууба.
Эхэн: «Эжышны – бабушка».

Хүбүүн:
«Юундэ?»
Эхэн хүн гэ-
эшэ хүгшэрдэг
юм гэжэ ни-
лээд удаан
хүбүүндэ ойл-
гуулаа һэн х.
Тиин тэрэһнээ
хойшо хүбүүхэн
хүгшэн эжынгээ
харахада, тэр-
нээ «бабушка,
хүгшы-ы-ын
даа, шүдэгүй
бабушка» гэжэ
нэрлэдэг боло-
шоо бэлэй.

Д.ЦЫБИДОРЖИЕВА.

«МАНАЙ ТАРАХААН ГҮ?»

Тус ушар хүдөө нютагта зунай сагта болоо юм. Нэгэ багахан хүбүүн гэрэйнгээ газаахи гэшхүүрэй хажууда наадажа байгараа, гартаа барихан модоороо гэнтэ ехэ ехээр газар наншан: «Хайшаа тэрэедэбэш? Байхадаарай даа. Шамайе барихал байхаб», - гэжэ байжа хүхирбэ. Энэ үедэ верандынгаа шала аршажа байһан эхэн хүбүүмни сохо гү, али шоргоолзоние зобоожо байна гэжэ ханаад: «Юугээ интэрээ наншабаш? Амитание алажа болохогүйл – нүгэл юм», - гэбэ.
Хүбүүн харюудань: «А-а, энэһин манай тарахаан гэшэ гү? Тийгээ наа, ябажа ябаг лэ», - гээд, болгоомжотойхоноор тэрэнээ хүрээлэлгэһээ сүлөөлөө һэн.

Эхэ тэршээ дүрбэтэйхэн хүбүүн эрьелдэжэ, урбалдажа байһаар, хаяшаг пеэһэн дээрэһээ абтаһан гахайн эдеэтэй тогоон руу һуушоо һэн. Гэртэһининь мэгдэжэ, эмшэниие дуудаа, тоһо үнжэгөөршье аргалаа.
Тиин шатанхайнгаа бараг болоходо, үнөөхимнай ороһон лэ айлшанда: «Ёо-ёомни бараг болоо. Гансал хондолоймни шатаа. Бэшэмни, бурхан хаража, бүтэн бүлээн үлөө – ээллээ», - гэжэ хөөрэдэг болошоо һэн.
Энэ хадаа гэртэһинэйнгээ иимэ удхатай хөөрлэдөө шагнаад, зондо дамжуулжа байгаа гэшэ.

Мянган жэлэй дуун

«ЗАЯНХАН НАВАА МИНЯАЛЭ ГҮ?»

(Үргэлжлэл. Эхинишнь октябриин 13-ай, 20-ой дугаарнуудта).

Хулагу хаанай уласта түрүүшын үедэ (13-даху зуун жэл) монголой засагаархидаар христиан ба илангаяа буддын шажангууд дэмжэгдэдэг хэн. Аргун хаанай гүрэнэй зоной монгол Шакьямүүни бурханда ёһолон хүзэглэжэ мүргэһэниие Рашид-ад-дин тэмдэглэһэн юм. Мүн тэрэ Гейхату хаан тухай (1291 онһоо 1295 он болотор хан шэрээ эзэлһэн) бэшэхэдэ:

«Гехату хаан хадаа Абага хаанай хүбүүн, Хулагу хаанай аша, татар изагуурай Нукдан хатанай хүбүүн юм. Тэрэнэй багшань багадань Иринчин-Доржи гэжэ нэрэ үгэһэн гэнэ». Энэ ушар Хубилай хаанай Монгол орондо буддын шажан дэлгэрүүлхэ хэдэлгэ гаргахыень гэршэлнэ ха.

Гүрэн дотор олонхинь болохо мусульман зоной, шажанаа урдаа барижа, монголшуудай урдааа зүрүүлэн буһалгаа хэжэ захалхадань, засаг түрээс бэхжүүлхэ болоод, мусульман шажантанай дээдэ санаартаниие бэе тээшээ татан түшэглэхэ зорилготой Аргун хаанай хүбүүн Газан хаанай (1295-1305 онууд) Рашид-ад-динэй заабаряар ислам шажан (шиизм) дэлгэрүүлхэдэнь, монгол зоной зүгһөө аргагүй ехэ эсэргүүсэл хэгдэһэн ха.

Монголшуудай анханайнгаа заншалта шажан шүтөөндөө дуратай, үнэн сэхэ байһыень Л.Темирханов элдрхэйлэн бэшэнэ: «Мүнөө үе сагта (20-дохи зуун жэл - автор) хазарайнхид (Хулагу хаанай уласай монголшууд - автор) бээ мусульман-шиидүүд гээшэбди гэжэ тоолодогшые хаа, тэдэнэр дасан, сүмэ баридаггүй, мүргэл шүтөөн үйлэдэдэггүй шахуу юм. Тэдэнэй дунда ислам шажанай дэлгэрхын урда тээхи тэрэнээ таарахгүй олон янзын мүргэлэй үлэгдэлнүүд мүнөө болотор дайралдаһаар зандаа».

Хориинхид тухай хэлэбэл, тэдэнэр 1,5-2 зуун жэл соо өөһэдынгөө хэлэ, соёлоо, ёһо гурим, заншалаа зөөдэл байдалда амяараа, хэнтэйшые холисолдонгүй, хашалта хабшалтагүй байхадаа, огто мартаха ёһогүй байһан юм. Харин тэдэнэр, монголшууд үлүү тусхай эрхэтэй байһанһаа тэдэнэй үндэһэ яһатанайнь мэдэрэл дэбжэнги хэн. Энэ үнэнтэ ушар хэдэн жэшээгээр баримталагдана: 8 зуун жэлэй туршада (750 жэл) Хулагу хаанай уласай байһан газарта байдаг монгол гэжэ арад мүнөө болотор монгол хэлэтээ зандаа, харин хазарайнхид анханайнгаа монгол заншалтаа 17-дохи зуун жэл хүртээр ерэнэн юм гэжэ дээрэ дурсагдаа хэн. Хориинхид тэндэһээ үни заяанда нүүһэн хойно тэрэ нютагдахи нэрэнүүдынь халаһан юм ааб даа, гэрбэшые «Ная Наваа» гэжэ нэрэ алдарынь мүнөөшые болотороо үлэнхэй. Мүн тэндэ үсөөн бэшэ газарай нэрэнүүдые бурядай домогто дайралдадаг үгэнүүдтэй холбуулжа боломоор юм. Жэшэнь, Мосул (Могул) хотоһоо хойшохоно (Ная Наваа можын захиргаанай түб) Айн Заяла (буряад дуун соо - Аянхан Заяла) гэжэ хуурин бии. Мосулһоо баруун тээшэ холо бэшэ газарта Эль-Бади гэнэн багашаг хото оршодог. Эль-Бади гээшэ Бада гэнэн үгэтэй дүтэрхы байна (Эль гээшэ арабаар бэшэгдэһэн юумэнэй нэрын урдахы залгалта). Ная Наваагай газар дээгүүр Заб(а), Хабур, хойто захаарнь - Заху гэжэ голнууд урдана, Заба гол дээрэ Алтан Кёпрю гэжэ хото оршоно. «Алтан» гэнэн үгэ арабшые, персшые бэшэ, монгол (монгол-турок) үгэ юм. Тэндэ Майдан (Байдан) хото бии. Иимэ монгол үгэнүүдтэ дүтэрхы нэрэнүүд гансал жахан Ная Наваа боло дээрэ дайралдана.

Монголшууд байрлаһан нютагтаа өөһэдынгөө нэрэ үгэдэг байһан гэжэ

Л.Доржиевай зураг.

бодохоор. «Заринаруд голые монголшууд Чагату ба Нагату гээд нэрлэдэг», - гэжэ Рашид-ад-дин бэшэнэ. «Часату» гээшэнь «Сагаан» гэнэн гэлэй гэхээр, харин «Нагату» гээшэнь ямар удхатай? Энэ голые монголшууд хориинхид өөрынгөө гарбал болохо Хоридой Мэргэнэйнгээ гурбан һамганайнь нэгэнэй - Нагатайн нэрээр нэрлэһэн байжа магад. Энэ һамганһаань Хоридойн 11 хүбүүдэй зургаанинь (Харгана, Худай, Бодонгууд, Худай, Хальбан, Батанай, Сагаан) гараһан юм. Баһа Аксу голые монголшууд Чаган морен (Сагаан мүрэн - автор) гэжэ нэрлэһэн. Үшөө тэдэ Караруд голые «Туркан морен» (Түргэн мүрэн - автор) гэжэ нэрлэһэн гэжэ хэлэгдэнэ. 16-даху зуун жэлдэ Дээдэ Месопотамийн (Ная Наваа) зон дахин үсөөржэ, нютагынь хооржоо захалаад, тэрэ шэгтээ 17-дохи зуун жэлэй түрүүшын хахад болотор байһан байна. Тэндэһээ холошог урда зүг тээшэ байдаг Багдад хотодо 1650 ондо мин лэ 15 мянган зон үлэһэн, 1401 ондо 90 мянган хүн байһан аад, харин бүри урда тэнь 1258 ондо монголшуудай тэрэ хотые эзэлхэ үедэ тэндэ 250 мянган хүн ажаһуудаг байгаа.

Хориинхидай түүхэтэ домогуудта тэдэнэй Ная Навааһаа зөөжэ гараһанһаа хойшо тэрэ хизаар хүн зонгүй ехэ удаан байһан гэжэ дурдагдана. Хори-бурядууд Урда Монгол ерэнэн хойноо ходо мүргэл хэжэ ябадагтаа, Баруун-Урда Азитай холбоотой байһан өөһэдынгөө мусульман хүршэнэр - уйгур, дунгаан (хуэй) болон монгол хэлэтэй дунсян мэтынхидһээ энээн тухай мэдээсэл дууладаг байһан гэхээр.

«Хулагу хаанай улас түрын дэбисхэр дээрэ Наинаваһаа ондоо тээгүүрхи олон газарнуудаар нүүдэл байдалтай монголшууд таража байрлаһан юм. Жэшэнь, Түб Иранай зүүн захата оршодог Хухруд шэлын зүүн ташаландахи Хорасанай хилэ дээрэ Наин нэрэтэй хото байһан ха. Монголшуудай ерэнэн саһаа хойшо хүгжэжэ байһан энэ томо хотодо оройдоол 500-гаад гэр үлэһэн гэжэ түүхэ бэшэгтэ тэмдэглээтэй. Найн хотоһоо холо бэшэ Кухе-Сорх хадын хажууда Хор, Бадам гэжэ хууринууд байдаг. Энэ нютагта нүүдэл байдалтай зон дулаанай сагта хада руугаа гаража малтатаа зуһаха, хүйтэрхэдэ талынгаа бэлшээридэ ержэ, үбэлжэхэ аргатай байһан юм. Нүүдэл байдалтай монгол изагуурта сайдууд (XV зуун жэлдэ монгол-түүрэг сайдууд) Иранай зүүн таладахи Тимуридүүдэй гүрэндэ (1407-1507 онууд), мүн баһа Баруун Иранай ба Месопотамидахи Ак-

Коюнлу гүрэндэ (1468-1508 онууд) захиргаа хэһээр лэ зандаа байһан. Үшөө 1396 ондо Тимур (Тамерлан) Шахрук хүбүүгээ Хорасанай захирагшаар эльгээхэдэ, 1000 монгол сэрэгшэдые бээ харуулхыень үгэһэн байгаа. Тэдэнь булта үржэл хайта Бадагис нютагта хуурижаһан юм.

Хулагу хаанай тайжанарай бэе бэетээ эбээ таһаржа, өөһэд хоорондоо дай үүсхэһэн шүһата хюдалсаанууд Баруун-Урдахы Азийн Монгол гүрэниие һуларуулжа, тэрэнэй бутарха үедэнь, XIV зуун жэлэй һүүл багта, бүхы Ирание Тимур эзэмдэжэ шадаһан байна. Барлас уг гарбалтай Самаркандын монгол изагуурта Тимур засагаа гартаа абахадаа, Монгол гүрэниие һэльбэжэ һэргээхэһээ гадна, арадай буһалгаануудые шэрүүнээр даража номгоруулһан юм. Тиймэһээ өөһэдынгөө хүсөөр арадай хүдэлөөе диилэхэ аргагүй байһандаа монголой сайднар Тимурта ехэ дэмжэлгэ үгэһэн ха. Гэбэшые һүүлдэнь монголой сэрэгэй ноёд һайд хүсэтэй түб захиргаанай мэдэлдэ орохо дурагүй байжа, саашаа бээ мэдэнхэй феодалнууд боложо, гүрэнөө бутаргахаяа оролдоһон юм.

Нүүдэл байдалтай монгол ба түүрэг феодалнууд хүнэй мэдэлдэ орохо дурагүй байжа, оло дахин буһалгаанда бододог хэн. Зарим ехэ хаашуулай үри һадаһад хан тайжанар засаг түрэтэй тааража ядаад, үймөө үүсхэжэ, тэрэнээ толгойлдогые байһан байна.

Гэбэшые иимэ хүндэ хүшэр, үймөөтэ байдалай хажуугаар орон дотор олонхи ондоо үндэһэ яһатантай байһан монголшуудай ноёд сайднарһаа эхилэн, мяха шүһанай холисолдоон боложо, олонхи зонтооо худхаралдан хосорхо аюулай тудахада, монгол аймаг зоной ехэнхын анханайнгаа түүхэтэ нютаг руу нүүдэлээр бусаха баатай болоһон юм.

Энээн тухай һэжэг түрэхын аргагүй шэнгээр һанагдана. Мүнөө манай болбосорһон үедэ СССР-т байһан республикануудһаа ород яһатанай олоороо гаража ошодог ушар бидэндэ гэршэ боложо үгэнэ. Жэшэнь, һүүлшын арбан жэлэй туршада ганса Казахстанһаа 4 сая зон гараа ха юм.

Сэхыень хэлэхэдэ, монголшуудта түүхэтэ ушарһаа дулдыдан, Баруун-Урдахы Азийе эзэмдэхэ саг олоһон аад, тэндэһээ гаража ошохо сагынь баһал ерээ бшуу. Тэрэ үсын заншал, байдал болон ехэнхидээ сэрэгэй хүсөөр ёһо журам байгуулдаг, засагаа бэхилдэг монгол хаашуулай абари зан мэдэжэ байһан хориинхидта һайн дураараа хуурижаһан газарһаа бодожо, Монгол орон руугаа аалихан нүүжэ

ошоһонь тон хэсүү байгаа бшуу. Хулагу хаанай хулинсагуудай үедэ тэндэһээ нүүжэ ошохо тухай үгэшые хэлэгдэхэ аргагүй бэлэй. Олон аймаг зоной зөөжэ тэндэһээ ябахын бодото шалтагууд бии байгаа. Тэдэ шалтагуудые хаража үзэбэл, иимэрхүү гэхээр:

а) Хулагу хаанай уласай бутарха үедэ (1353 оной һүүлээр);

б) Джелайрнуудай династиин Тимурта Иранай баруун тээ, мүн Месопотамида бута сохюулһанай һүүлдэ, үгышые хаа, 1405 ондо 69 һаһатай Тимурай Хитадта дайгаар орохоёо ехэ бэлдэхэл түхээржэ байгараа нүгшэхэдэ, тэрэнэй уг залгамжалха үри һадаһанай хоорондо шүһата хюдалсаан эхилжэ, табан жэл үргэлжэлһэн сагайнь забһарта;

в) XVI зуун жэлэй эхиндэ Хулагу хаанай уласай дэбисхэр дээрэ монгол хаашуулай династиинуудай хосоржо, үгы болохо үедэ.

Манай бодожо үзэхэдэ, түрүүшын шалтагаан хориинхидай нүүдэлдэ арга боломжо олгоногүй. Юундэб гэхэдэ, Хулагу хаанай байгуулһан империин унахада, тэрэнэй орондо Чингисэй үри һадаһадта толгойлогдоһон хэдэн жэжэ гүрэнүүд бии болоһон юм. Энэ үедэ нүүхэ шалтаг үшөө олодоогүй байгаа ёһотой. Хори-бурядуудай элинсэгүүдэй Наинаваһаа гаража ошохо арга боломжо XV зуун жэлэй эхиндэ гү, али XVI зуун жэлэй һүүлдэ олоһон байгаа гэхээр. Хэрбээ энээнэй зүб һаань, тэдэнэр түрүүн Месопотамиһаа нүүжэ эхилһэн гү, али зүүн тээшээ түрүүлэн, Хорасан тээшэ хүдэлэн ошожо, тэндэһээ Урда Монгол гү, али Хүхэ нуур зөөдлөөр гараһан байха.

Эрдэмтэн Д.Г.Дамдинов «Хори-бурядуудай хэлэ үзэһэнэй түүхэһээ» гэнэн ном соогоо «Бурядууд ямаршыеб аргаар киргизүүд болон Дунда Азийн бусад арадуудаар холбоотой байһан» гэжэ бэшэнэ. Т.И. Султановой мэдээсэлһэнэй ёһоор, узбегүүдэй нүүдэл аймагуудай дунда «бурат» гэжэ нэрэтэй зон байһан гэжэ XVI зуун жэлэй бэшэгүүд дотор хэлэгдэнэ. Г.Л.Санжеевэй бодомжоор, эдэ бурядууд бусад монгол бүлэгүүдээр хамта үшөө XIII-XIV зуун жэлнүүдтэ Дунда Ази ороһон байна. Тэдэнэр һүүлдэ тэндэһээ зүүлжээ, Үбэр-Монгол ошоһон хори-бурядууд байжа магад.

Дээрэ дурсагдаһан баримтанууд болон бусад мэдээсэлнүүд, тэмдэглэлнүүд, арадай домогууд ба «Ная-Наваа» гэнэн түүхэтэ дуун бултадаа хэдэн (6-9) үе буряад зоной XIII-XV зуун жэлнүүдтэ Хулагу хаанай хулинсагуудай уласта оршодог домогто ороһон энэ нютаг тухай шэнжэлэл хэжэ, хаража үзэхэ хэрэгэй гараһыень элдрхэйлнэ.

Энээн тухай мэдээсэлнүүдэй тон үсөөн байбашые, арад зоной домогто үлэһэн тус асуудал тухай зарим тэды баримтануудые тодорхойложо болоно.

Нэн түрүүн домогто дотор хориинхидай XIII-XV зуун жэлнүүдтэ байрлаһан Наинава гэжэ нютаг ба Бада-Ёгоо, Заян Забаа, Аян Заяла гэжэ газарай нэрэнүүд үлэһэн байна. Мүнөө үе хүртээр үлөөд байгаа иимэ нэрэнүүдтэй нютаг хууринуудай урданай бурядай домог соогуур дамжажа, энэ хүртээр ерэнэниинь гэнтын ушар бэшэ гэжэ сэхэ хэлэхээр. Иимэ нэрэтэй нютагуудта тэрэ үсын монголшуудай (хори-бурядуудай) Хулагу хаанай уласташые (1256-1508 онууд) Джелайрнуудай (1310-1410 онууд) болон үшөө Ак-Коюнлу (1468-1608 онууд) гүрэнүүдтэшые ажаһуудаг байһаниие элдрхэйлнэ.

Цыбикжап ДОРЖИН.
«Байгал» журналһаа абтаба.

(Үргэлжэлэлын хожом гараха).

АРЖА БУРЖА ХААН

рай үед ахынгаа хамга түрмөө сүлөөлбэ. Ехэ бэринь үбгэнэйнгөө дүүгүй хамганай үнэхөөрөө гушан хоёр лагшан бэлигтэй, жаран эгшэгтэ зарлигтайе мэдэхэдэ, бээ илагдананда тооложо, өөрыгөө буруутанби гэж мэдэрбэ.

Хөөрөөгөө дүүргээд, табадахи табсангай сэрэгшэ иигэжэ хэлбэ: - Хэрбээ ши, Аржа Буржа хаан, Сурия Бади гү, али Шалуу мэтэ, Богдо Бигарма Зад хаанин эндэ дурданашьгүйб, агуу арга шадалтай бол, энэ хаан шэрээдэ хууха эрхэтэйш.

ШАЛУУГАЙ АЯНШАЛГА

(Зургаадахи сэрэгшын хөөрөөн)

ШАЛУУ түшэмэлэй хүбүүн нүхэртэй хэн. Тэрэн түрүүшынгээ хамга үхүүлээд, багахан хүбүүтээ үлөөд байгараа, хоёрдохийо гэрлээ хэн. Хоёрдохи хамганин тэрэ хүбүүн харшалдаг байба.

Нэгтэ үдэр тэрэ хүбүүн нүхэртээ тэбэг сохижо наадаба. Хүбүүнэй наадандаа халажа, шангаар сохижорхиониинь, тэбэгын сонхоор ороод, хойто эхын духада буушаба. Хойто эхэ нюураа шулгара маажал, үбгэндөө гүйжэ ошоод:

- Харана гүш, хүбүүнши намайе нитэрни сохибо, - гэжэ хүхирбэ. Үбгэнийн хүбүүндээ ехэтэ уурлаад, гэртээ үлдэбэ.

Хохидонон хүбүүн Шалуу нүхэртөө ошожо, тохёолдогшо ушараа хэлээд, хоёрнюдэйнгөө харахан тээшэ нютаг ороноудые зайжа гарахам гэбэ. Пайн сэдхэлтэ Шалуу нүхэрөө гансаарайн табихаа хайрлаад, хоюулан замда гарабад.

Тэдэнэр Цандра хаанайда орохоор ябабад. Тэрэ хаанай хамаг муу муухайе сээрлэдэг басаганин бурханда ехэтэ хүзгэлдэг, ойн жэмэс суглуулжа эдээлдэг хэн.

Нэгтэ тэрэ басаганай жэмэс суглуулжа ябатар, Шолмосабаад ябашаба. Тэрэ хаанай шолмосууд ехэл олон байгаа. Хан хүүхэнэй хажуудань ябахан хүлхэншэ басагад ехэтэ хүрдэн, гүйлдэн эржэ, хаанда дуулгаба. Хаан зүг бүхэн тээшэ бээрүүлшдые эльгээжэ, Шолмосхоо басагынь абархан хүндэ ехэ шагнал үгэхэб гэжэ тангариглаба.

Бээрүүлдэ ябахан хүнүүд Бигарма Зад богдо хаанай ордондо эрбэд. Тэдэнтэй хөөрэлдэхэдөө, тэрэ иигэжэ хэлбэ:

- Нүхэрни, Шалуу эндэ байгаа хаа, нэгтэ бэшэ Шолмосые дарахан тула тэрэниетнайше диилэхээн. Тээд мүнөөнүхэрни гэртэ үгы, хайшаа ошоһыень би мэдэнгүйб. Нүхэрйемни олоболтнай, хаанайтнай басагые абаржа шадаха байха.

Тэдэ хүнүүд Шалууе нэтрүүгээр бэдэржэ олобод. Шалуу хан хүүхэниие абаржа боложо, тэрэ дары бэдэрэлдэ гараба.

Нэгэ нуурай эрьедэ унтажа хэбтэһэн эрын хажууда гоё хубсаһатай эхэнэрэй хуухые Шалуу хараад, Шолмос, тэрэндэ хулуулгаһан хан хүүхые хоёр эдэ гэжэ ойлгобо. Хажуудахи модондой оройдо Шалуу гараад, хан хүүхэнэй Шолмосхоо холо болохыень гараараа зангаба. Хүүхэнэй хажуу тээшэ болмо-соор, Шолмосой хэрихыень хүлээжэ, номоёо дэлээд хууба. Унтаһан Шолмосые харбалнь, хүнхэнэйнгөө бусажа эрхэдэ, дахин амидыра байгаа бшуу. Шолмосой нойрхоо хэрихэ хирэндэ Шалуу харбажа, тэрэниие байрадань алаба. Энээнэй удаа Шалуу нүхэртэйгөө хан хүүхэниие дахуулаад, эсэгэдэнь ошообо. Харгыдаа түшэмэлэй хүбүүн хан хүүхэндэ дурлажа, Шалууда жүтөөрхэжэ эхилбэ. Шалуугай өөрөөнь үлүү мэдэһэн тула тэрэ хүбүүн нүхэрөө үзэн ядаһан сэдхэлдэ нэрбэгдэбэ. Харгыдаа тэдэнэр хуушан худагай хажууда хонохо болобо.

Худагһаа уна удхахадаа, тэрэн соо хэнэйшьеб байһые Шалуу мэдэбэ. Үнэхөөрөөшье, тэндэнь үшөө нэгэ Шолмос бии байгаа. Худаг өөр хоёронь хоорондо хэбтэһэн нүхэр дээгүүрээ хуршааа залаад. Шолмосой гаража ербэлнь, харбажархихаар бэлэн зэхээд, Шалуу унтангуй хууба. Гэнтэ хэриһэн нүхэрны дэлиһэн номыень харахадаа:

- Ши намайе алаад, хан хүүхэниие абаха гэбэш, - гэжэ хашхарга табиба.

- Тэнэг байнаш, - гэжэ Шалуу нүхэртөө худаг соохи Шолмосые алаха гэнэнэ хэлэбэ. - Тэрэ Шолмос маанадые хорлохоёо унтахыемнай хүлээжэ байна.

Нүхэрны Шалуугай үгэдэ этигэнгүй, мүнөөхиесл хэлэһэн зандаа байба.

Шалуу уураа хүржэ: - Тиигэбэл, ши харууһалжа хоньш, - гээд, номо хуршааа нүхэртөө хаяжа үгөөд унташаба.

Нүхэрны хан хүүхэн тухай ханаанда эзэлэгдэһээр, уданшьегүй нойртоо диилдэшэбэ. Шолмос худагһаа гаража, хан хүүхэниие абаад, хөөргөө орошобо. Шалуу хэрээд, хан хүүхэниие үгылжэ, нүхэрөө бодхоогоод, харуулда байһан аад, унтаһанандань ехэтэ зэмлэбэ. Тээд яахаб, Шолмос хан хүүхэниие худагтаа оруулһан байха гэлсэжэ, тэрэн соо орохо баатай болобод. Нүхэрны дээрэ үлэжэ, Шалуу аргамжаар худаг руу оробо. Шалуу хан хүүхэниие оложо, бэлхүүһээрн аргамжаа уяад, нүхэртөө мэдэ үгэжэ угзарба. Хан хүүхэн худагһаа иигэжэ гаргагдаад, аргамжаа хөөргөн табиха гэхэдэнь, хажуудахинь хориглон хэлбэ:

- Аргамжа табиханай хэрэггүй. Тэрэшни муу мэхэтэ, эльбэшэ, яндан хүн. Намайе алаха гэжэ мэдэһэн юм. Тэндээ үлэжэ хосорог.

«Үнэхөөрөө эльбэһэн хаа, өөрөө худагһаа гарана бээ» гэжэ хан хүүхэн сэдхэн, тэрэнэй үгэдэ орохо баатай болоо.

Хан хүүхэн хоноһон газартаа хожомой тэмдэг болгожо,

хээрн шулуу обоолоод, доосоонь эрдэни нюуба. Шалууда энэмни, магад, хэрэгтэйше боложо болохо гэжэ сэдхэн, Шолмосхоо абархан тэрэниие хайрлан уйлаад, түшэмэлэй хүбүүе дахаад, саашаа ябаба.

ШАЛУУГАЙ ГЭРЛЭЛГЭ

(Долоодохи сэрэгшын хөөрөөн)

ШЭНЭ хийд бариха мүнгэ, Шөөри суглуулжа ябаһан мүргэлшэд Шалуугай байһан худагай хажууда хүржэ эрбэ. Тэмээнүүдэ уһалхаа худагһаа уна удхахадаа, тэндэһэнь хүнэй гаража ерэхэдэ, ехэтэ сошобод.

- Бү айгты. Би Шолмос бэшэб, - гэжэ Шалуу худаг соо байһан ушараа тэдэндэ хөөржэ үгэбэ.

Шалуу иишэ тишээ хараашалан байгараа, худагай ойро урдань байгаагүй обоолоотой шулуу хараба. Ямар ушарһаа гэнтэ бии болоһыень ойлгохо хүсэлтэй Шалуу шулууныудые онгиргожо, тэндэ нюугаатай эрдэни олобо. Ами наһыень абарһанайн түлөө Шалуу тэрэ эрдэниие мүргэлшэдтэ үгэжэ:

- Шэнэ хийд барилгада энэ эрдэниин сэн хүрэхэ байха, - гэбэ.

Шалуугай иигэжэ байха сагаар нүхэрны хан хүүхэниие Цандра хаанда абаашажа, басагынь Шолмосхоо абархан мэтээр хэлбэ. Хаан айхабтар баясажа:

- Ши басагыемни абархан хадаа хамган болгожо абаха олонһоо үлүү эрхэтэйш, - гэжэ хэлбэ.

Басаганиинь эсэгэдэ хэлбэ:

- Эсэгэмни, хадамда гарахынгаа урда Шолмосой хабарта орожо бузарһан бээ мүргэл хэжэ ариуудхыем зүбшөөгйт. Хан хүүхэн масаган байжа, мүргэл хэжэ эхилбэ.

Хаанай түшэмэлэй хүбүүнхээ Шалуу тухайда асуухадань, тэрэ иигэжэ хэлбэ:

- Шалуу үхөө. Тэрэнэй нэрээрн бээ нэрлэжэ, туһа хайрадантай хүртэхэ дуратайшуул бии байжа болохо. Тиймэ мэхэшэнэй ербэлнь, хүл, гарын хухара сохёод үлдэхэ хэрэгтэй.

Шалуугай хаанай ордондо эржэ, нэрээ хэлэмсээрн, харуулшад тэрэниие гам хайрагүй сохижо, хүл, гарынь хухалаад, хатанхай нэгэ модон доро хаяжа уябад. Тэрэ модондо дом ехэтэй жэмэсүүд ургадаг аад, ойлгогдошогүй ушарһаа гэнтэ хатаһан байгаа. Сэсэрлигын харууһалшадта хаан айхабтар уурлажа, энэ модые эдэгээрээ эндэ байхаш гэжэ тэрэниие түрмэдэ баряад байдаг хэн.

М.БАТОИН ОРШУУЛБА.

¹масаглаха - нэгэ хоногой масаг гэхэ гү, али тэрэ саг соо эдэ эдихэгүй; үгы гэбэл, мяха тоһо зэрэги улаан эдэ амсахагүй, гансал ном бисалгал хэхэ тодорхой хугасаатай санваар

²нирваан болохо хүсэлтэй хуни - диваажан, бурханай ордондо ошохо ханаатай.

³нахилда оронхойб - буддын шажанай ёһолол дүримдэ оронхойб.

(Үргэлжэлэһын хожом гараха).

(Үргэлжэлэл. Эхининь октябрийн 20-ой дугаарта).

Тиихэдэнь бэринь уйлан байжа, Сурия Бадитай юун дээрэһээ хөморолдоһоноо дууһыень хэлэжэ үгэбэ.

Уураа хүрэн хатан хаан үбгэндөө хэлэжэ, ехэ бэриес одхон хүбүүнэйнгэ бусажа ерэтэр түрмэдэ хаахыень идхаба. Бигарма Зад хатанайнгаа үгөөр боложо, бэриес түрмэдэ хааба.

Тиигэхэ сагаарнь Сурия Бади масаглажа¹, хүзэглэн ябажа аяншалһаар, махабадын шанга хатуужал гаража, бэын зоболондо эзэлэгдэхээ болибо. Иимэ шанарта хүрэгшэ хүн арши гэжэ нэрэтэй болодог юм.

Нэгтэ Сурия Бадин нуурай эрьедэ хүзэглэн хуухадань, Сугар хаанай албатан болохоёо ехэл хонюуша зантай, хобдог сэдхэлтэй бирман хажуудань ербэ. Тэрэ Сурия Бадин хэн байһыень, юундэ аяншалһыень, хаанахи орон нютагһаа ябаһыень хурагшалаад халабагүй.

- Би бурхадта хүзэглэжэ, боди сэдхэлдэ хүртэжэ, нирваан болохо хүсэлтэй хүнби², - гэжэ Сурия Бади хэлбэ. - Эгэ мүнөө би аршин нахилда оронхойб³.

- Ши арши гэдэг гүш? - гэжэ бирман хүхирбэ. - Миний үбшэн хамгые ямаршье эмшэд аргалжа шаданагүй. Гансал арга үлөө гэжэ эсэсүүл хэлээ юм. Аршин улаан зүрхэнһөө мяханай хэлтэрхэй абжа, хамгыемни үхэлһөө абарьш.

Сурия Бади сээжээ хахара эсхээд, зүрхэнһөө отолжо, нэгэ хэршэмэг мяха бирманда үгэбэ. Тэрэн урдань дохиго, баясханан хүргөөд, Сугар хаанда эсхэ ошожо, иигэжэ хэлбэ:

- Агуухэ хаан, шини орондо арши гэшөөг гэдэг хүн бии болонхой. Үнэхөөрөө, тэрэ арши юм гү гэжэ туршажа, улаан зүрхэнһөөнь хэлтэрхэй мяха эриһыемни, энэ үгэбэ.

Тиигэжэ тэрэ бирман хамгагүй аад лэ, нангин нахилтай хүниие мэхэлжэ, хара бээдэ үлүү туһа хараһан байгаа. Мэхэшэ бирман Сугар хаанай хамаг албатанайнгаа туһада тэрэ аршиие дууджа асархыень дурадхаба. Хаанда энэ дурадхалын хайшаагдажа, бирманда мүнгэ барюулба. Тиигээд түшэмэлнүүдтэйше зүбшэжэ, нангин хайхан нахилта аршиие ордондоо уриха гэжэ хэлсэбэд.

Сугар хаанай эгээл хайхан ордондонь Хурмаста тэнгэри хаанһаа уг гарбалтай үргэмэл басаганиин зарса эхэнэрүүдтээ байдаг хэн. Энэ ордондо аршиие байлгабал, таатай гэлсэжэ, тэрэниие урижа асархадаа, тэндэ байлгажэ, үргэл мүргэлөө хэхэдэнь, басаганиинь туһатай байха гэжэ тэдэ хэлсэбэд.

Сугар хаанай үргэмэл басаганиинь хүсэ ехэтэ хүршэ хаанда хадамнагдаха болонхой хэн. Сурия Бади уригдажа ерэхэдэ, Сугар хаанда ехэтэ хайшаагдаба. Харин үргэмэл басаганиинь сээр бээтэй, илдам шарайтай Сурия Бадин хараһаар дурлажа, эсэгэдэ энээнэ хэлбэ.

Сугар хаан иимэ хүргэнтэй болохоёо арсахагүй, харин Хурмаста тэнгэри хаантай түрэл болоболни, нангин нахилдань зохиотой байха тухай аршида ойлгуульхые оролдодог болобо. Тиигээдшые тэрэ басаган урин зангаараа, ссэн ухаагаараа Сурия Бадин зүрхэ сэдхэлые татадаг байба.

Нэгтэ Сурия Бади Сугар хаанда үргэмэл басагантайн гэрлэхэ дуратай байһанаа хэлбэ.

Сугар хаан гэр бүлынгөө болон гүрэн түрын удхатай асуудал шиидхэлсэхыень түшэмэлнүүдэ дууджа, хүршэ хаанда арсажа, аршин хамган болгожо үгэхэ тухайдаа хэлбэ. Хаан хэлэһэн үгэдөө эзэн байха зэргэтэй гэжэ түшэмэлнүүд буруушааба, хүршэ хаанда арсабал, ёһо буса үйлэ гэлдэбэ. Ноён Заман гэдэг түрүү түшэмэлынь үришые ехээр буруушааха байба.

- Хүршэ хаанай урда үгэһэн үгээ арсаа бол, албатанайнгаа, хамаг хүршэнэрэйнгөө, хаан түрынгөө нэрые хухалхаш. Тиигэ болшни, бидэ ондоо хүниие хаан болгохобди, - гэжэ тэрэ түшэмэл занба. Иимэ юумэн тохёолдобол, хаан шэрээдэ намайе хуулгаха гэжэ Ноён Заман бодоһон байгаа.

Сугар хаан ехэтэ хүрдэжэ, түшэмэлнүүдэ һүүлшын ханалы дэмжэхыень гуйжа оробо, ехэ сайлалга эмхидхэжэ, тэдэнэртээ элбэг бэлэгүүдые барюулба, тушаалнуудыень дээшлүүлбэ, тэдэн бүхэндэ өөрөө духарья бариба.

Энээнэй һүүлдэ түшэмэлнүүд Сугар хаанай өөрынгөө нэшхэлээр болохыень, басаганайн дурлаһан хүнтээ гэрлэхыень зүбшөөбэд.

Сугар хаанай басагага тэрэндэ арсаһан мэдэһэн хүршэ хаанда ябуулагдаба. Энээнэнь ехэтэ гомдоһон тэрэ хаан Сугар хаанда дайлан орохоёо мэдүүлбэ.

Эгээл энэ үедэ Сурия Бади агуу хүсэтэ Богдо Бигарма Зад хаанай хүбүүн байһанаа, Сугар хаанда хэлэжэ, дайлан орогынь урдаһаа суг тэмсэхэ тухай хэлсээ баталжа ерэхээ, эсэгэдэ ошохоёо мэдүүлбэ. Уданшьегүй эсэгэтээ золгохоёо замда тэрэ гараба.

Бигарма Зад богдо хаан толгойгоороо ошобо гэжэ ханаһан хүбүүнэйнгэ амиды мэндэ орожо ерэхэдэ, айхабтар баясажа, гуйльтыень дүүргэжэ, Шалуугай ударидалгатай сэрэг үгэжэ ябуулба. Сурия Бади Сугар хаанда бусажа, ниилэһэн сэрэгүүдын добтолһон хаанайхиды диилэжэ, оронийн өөһэдын мэдэлдэ абаба. Энээнэй удаа Сурия Бади Сугар хаанай үргэмэл басагантай гэрлэжэ, эсэгын мэдэлэй ороной эзэн болобо. Ушарын хадаа хадам эсэгэнь шэрээдэнь хууха уриггүй байгаа бшуу. Сурия Бади ехэ бая-

(Продолжение. Начало в №№40 (752), 41 (753)).

Вызвали шамана гадать. «Если очень близкого родственника отдать на выкуп, то может облегчить болезнь. Что делать, на все воля ханского повеления!» - сказал шаман. «Кто из царевичей возле меня?» - спросил Угэдэй. Тулуй, находившийся возле него, сказал: «Гений разума Чингисхан, отец мой, отдал под тебя большой престол, когда над нами были старшие братья, под нами были младшие братья. Хан, брат мой, вас выбрал, как доброго коня, нашу пал, как жирного валуха, на тебя взвалил много народов, под тебя положил большой престол и ушел».

Мне наказал быть возле хана-брата, напоминать то, что он забудет, разбудить, если он проспит. Если тебя потеряем, хан-брат мой, то кому же я буду напоминать, кого же я буду будить? Если на самом деле хану-брату плохо станет, многочисленные монголы осиротеют, китайцы (говорит о Золотой династии. - Автор) будут радоваться. Я пойду на выкуп вместо хана-брата!» («Сокровенное сказание...», параграф 272).

«Шаманы запели, помолились и заставили Тулуйя выпить благословенную воду», говорят. Через два-три дня после этого, в пути, в местечке Алаг Дарс Тулуй внезапно скончался. (Ту Жий предполагает, что это место, может быть, Алаг Худаг, что находится севернее современного орад хошуна). Это был год черного дракона, 1232 год. Поэтому время смерти Тулуйя у исследователей вызывает сомнение.

Начиная с третьего Великого хана Ханского Монгольского государства, Мункэ хана, престол Великого хана Монголии в течение трехсот

восьмидесяти с лишним лет (1251-1634) занимали потомки Тулуйя.

Выше названные четыре сына Чингис-хана были рождены его законной хатун Буртэ Ужин. Поэтому по законам и обычаям феодального строя они имели право наследовать ханский престол. У Чингиса имелись еще два сына, рожденные другими хатуншами.

Один из них Уручи. Говорят, он родился от одной привлеченной хатунши хана. В боях за западную столицу Золотой династии Юн Зуна в младенческом возрасте он погиб от несчастного случая.

Другой - Хулгэн. Это сын, рожденный Хулан хатун. Чингисхан, говорят, его любил, как родных сыновей, потому при распределении войск отдал ему четыре тысячи человек. Во времена Угэдэй хана ему выделили долю из граждан Хе Жиян Пу. В 1236 году он за Батыем поехал на запад, в Европу и на следующий год в боях за город Коломну, на берегу русской реки Оки, был ранен и умер.

ПРИНЦЕССЫ ЧИНГИСА И ЗЯТЬЯ

Старшая - Хожин беки. Она является первой дочерью экэчимэд, рожденной Буртэ Ужин хатун.

Когда-то младшая сестра Тэмүлун Гоа была помолвлена с зятем Бодо из рода ихирэс. После смерти Тэмүлун Гоа в продолжение сосватили за Бодо Хожин беки. В «Истории Юаньской династии» Сообщении о принцессах» Хожин беки отмечена как вторая старшая принцесса Цан Гувэ.

Вторая принцесса Цэцэйхэн. Это вторая дочь, рожденная Буртэ Ужин. (Мы здесь придерживались записей Рашид-

ад-Дина). Ее сосватили за Иналчи, сына предводителя ойратов Хутуга беки. (Уточни по комментарию к шестой главе 3). Принцессу Цэцэйхэн в «Истории Юаньской династии», в сообщении о принцессах, отмечают как вторую принцессу Ян Ан.

Третья - Алга беки - является третьей дочерью, рожденной Буртэ Ужин хатун. (В «Полных заметках о монголо-татарах» называют второй принцессой). Ее в 1207 году сосватили за предводителя онгутского аймака Алахоши Тикид хори. Но Алахоши, слававшись на преклонный возраст, сам не принял, а отдал своему старшему сыну Буяншибэлу. Затем, в 1211 году, внутри онгутского рода противники Алахоши подняли бунт. Алахоши и Буяншибэла, отца с сыном, убили. Так Алга беки унаследовал сын старшего брата Алахоши Найсуя - Жигуй.

Затем Жигуй во главе конницы своего онгутского аймака присоединился к Мухули и под его командованием ходил воевать в Серединию страну и там погиб в результате несчастного случая. По-

этому принцесса Алга беки в конце концов по передаче вышла за сына Буяншибэла Буюха (уточни по комментарию к пятой главе 15).

Когда в 1219 году Чингисхан поехал воевать в Среднюю Азию, оставил Алга беки управлять государственными делами южнее Гоби. В историю она вошла как «управляющая государством принцесса». Ее в «Истории Юаньской династии» в сообщении о принцессах отмечают, как первую экэчимэд принцессу Зоо Гувэ.

Четвертая принцесса Тумэлун является четвертой дочерью Буртэ Ужин хатун. (В «Полных записях о монголо-татарах» указывается, что третья дочь Буртэ Ужин зовут Эн Эу. Хун Жиюн, Ту Жий считают, что она и есть «Тумэлун»). Ее сосватили за Чику, старшего сына ноёна Алчи из босхур хонгиратов, государственного дяди по материнской линии. В «Истории Юаньской династии», в сообщении о принцессах ее отмечают как первую среди Юн Гувэ принцесс.

Пятая принцесса - Алдолухан - является пятой дочерью, рожденной Буртэ Ужин хатун. (Мы придерживались записей Рашида).

Ее сосватили за Зобдор Сэцэн Тацу из олхонуд хонгиратского аймака. Ту Жий гуай предполагает, что «Зобдор Сэцэн» - это Тацо. Он является сыном младшего брата матери Чингисхана Уэлун хатун. В «Истории -Юаньской династии» в сообщении о принцессах она поставлена на первое место безымянных принцесс и сказано, что Тацу сосватал принцессу... (без имени). В книге Рашида говорится «Тай-

цу» (а в «Истории Юаньской династии. Хозяйственные заметки» пишется «Тацу». Здесь мы придерживались этого), выданную ему принцессу зовут «Артагун». Доссон это шлет как «Артарон». Ту Жий считает, что это и есть та безымянная принцесса, которая упоминается в сообщении о принцессах. Ее отметили на первом месте «Дайрхан принцесс». Это имеет достаточное основание.

Кроме того, имеется принцесса Тулай, выданная за харлугского Арслан хана (уточни по комментарию к шестой главе «4»). Сведения о том, от какой хатунши родилась эта принцесса Тулай, до сих пор нет.

Предводителю уйгуров Барзог Арт Тикиду выдали принцессу Аи Алтун (уточни по комментарию к шестой главе «б»). В сообщении о принцессах называется дочерью тайжу. В «Заметках Ту Жий» сказано, что она дочь привлеченной хатун Чингисхана. Но от какой привлеченной хатун, не сказано.

Хатунши Чингиса

Молва гласит, что феодальные ханы Серединной империи имели «три дворца, шесть поселений, семьдесят две привлеченных хатунши». На самом деле в разное время разные государства имели разные обычаи или правила.

В Ханском государстве хатунши хана были законные и привлеченные. Девушки, обслуживающие дворец, делились на четырнадцать разрядов, их было, говорят, несколько сот человек.

Во времена Танской династии создали шесть бюро, двадцать четыре ветви, всего их было двести сорок человек. Говорят, туда выбирали девиц из хороших домов. «Это явление, ставшее несчастьем для девиц тайжу, хан Минской династии превратил в нравоучительный кодекс, установил соблюдаемый порядок, первым долгом укрепил внутреннее воспитание». («История Минской династии», том 113). Так, во времена Минской династии создали шесть бюро и одну ветвь, количество привлеченных хатунш и придворных девиц, по сравнению с временами Танской династии, было доведено примерно до ста сорока человек. И привлеченных хатунш разделили на восемь разрядов.

И монгольские ханы, как феодальные правители, в основном придерживались этих порядков. Но здесь были свои традиции и свои особенности. О том, что обычай многоженства в древней Монголии был распространенным, можно узнать из записок послов или путешественников, побывавших там в середине XIII века. Пилано Карпини и Марко Поло писали, что тогдашние монгольские мужчины могли иметь сколько угодно жен, если они были в состоянии их прокормить. Если говорить о людях ханского рода, конечно, не могло быть никакого ограничения.

Вначале у Чингисхана не было никакого дворца или подобно жилища. Потом по образцу порядков Государства Лиюу создали нечто, напоминающее «дворец». В обычное время в том дворце жили хатунши, а когда хан отправлялся в поход, там находились люди, передающие повеления и наказы хана, он становился центром государственной власти. Поэтому со временем строения дворца менялись, он становился хранилищем всяких драгоценностей.

У Чингисхана в совокупности было четыре дворца. Первым является большая дво-

Рис. В. Алагуевой

рец на Керулене. В «Лу. Алтан тобчи» этот дворец называется «Большим дворцом хатун Буртэгэлжин». В «Записях личного завоевания» называют «Большим дворцом тайжу хана». А в «Истории Юаньской династии» называют «Походным дворцом на Керулене».

Большинство историков отмечает, что этот дворец находился «на степном острове Керулена». В этом дворце распорядилась первая законная хатун Чингисхана Буртэ Ужин. Помимо нее, жили, говорят, еще шесть хатунш и одна привлеченная.

(«История Юаньской династии. Сообщение о хатуншах

и привлеченных». В нем приводятся даже имена).

Хатун Буртэ Ужин была дочерью Дай Сэцэна из хонгиратского рода. Она родилась в год белой змеи, по общепринятому летосчислению в 1161 году. Она была на год старше Чингисхана. В 1170 году Буртэ была сосватана за Чингиса, в 1178 году они сыграли свадьбу. После соединения с Темучином Буртэ Ужин не жила спокойно. Попала в меркитский плен, познала все тяготы и унижения неволи. После смерти Есугэй багатура сородичи и подданные разбрелись кто куда. Семья его осиротела, испытала неимоверные лишения и нищету. Буртэ Ужин делила с Темучином эту жизнь.

Она поддерживала большие деяния Темучина. Для успеха его предприятия не пожалела единственную дорогую вещь, привезенную ею в качестве приданого от матери - большую черную соболиную доху. Благодаря ей они нашли поддержку Ван хана. Когда Темучин с головой отдался борьбе за объединение всей Монголии, Буртэ Ужин воспитывала его детей. Не только поддерживала огонь в его очаге, но и напала она то, что он забывал,

будила его вовремя, когда он спал, давала полезные советы в его больших государственных делах, помогала, как могла. Получается, что хатун Буртэ Ужин является не только примерной и законной женой Чингисхана, но и опорой в его боевых делах и государственных деяниях.

Хатун Буртэ Ужин родила сыновей Джучи, Чагадайя, Угэдэйя, Тулуйя и пятерых дочерей-принцесс. (Пять принцесс отмечены в записях Рашид-ад-Дина. В «Лу. Алтан тобчи» сказано про трех принцесс: Алха беки, Илхалтун беки, Сэцэйхэн. О подлинных именах, об этой записи уточни в той части, где даются сведения о принцессах и зятях).

До сих пор неизвестно точно, когда скончалась Буртэ Ужин, нет ее личной биографии. Уже после смерти, в 1265 году по общепринятому летосчислению, или во втором году Хи Ювана Мудрого хана Хубилая, по требованию был присвоен ей титул «опоры богдо всемиростивейшей мурдой хатун».

Перевел со старомонгольского Норпол ОЧИРОВ. Подготовила Г.ДАШЕЕВА. (Продолжение следует).

Пришла капустная пора

КАПУСТА С ЯБЛОКАМИ

- 1 кг капусты,
- 50 г антоновских яблок,
- 30 г моркови,
- 1 ч. л. лимонного сока,
- 1 ст. л. клюквы,
- 1/2 ч. л. кардамона,
- 1/2 ч. л. молотого мускатного ореха,
- 1/2 ч. л. молотой корицы,

- 2 лавровых листа,
- 1/3 ч. л. тмина.

Рассол: • 1 ст. воды, 1 ст. л. меда, 1 ч. л. соли.

Яблоки нарезать крупными ломтиками. Морковь нашинковать.

Для рассола: вскипятить воду и добавить в нее мед и соль. Нашинкованную капусту выложить слоями, пересыпая каждый слой морковью, клюквой, перекалывая ломтиками яблок, лимона, специями. Каждый капустный ряд нужно слегка приминать и поливать охлажденным рассолом.

Накрыть кастрюлю тканью и оставить при комнатной температуре на 3 дня. Затем переложить в стерилизованные банки и закрыть полиэтиленовыми крышками. Хранить в прохладном месте.

КАПУСТА «СЧАСТЛИВЫЙ ДЕНЬ»

- На 1 л банку -
- 500 г краснокочанной капусты,
- 2 горошины черного перца,
- 1/2 ч. л. лимонной кислоты,
- 1 антоновское яблоко,
- 100 г свеклы,
- 1 гвоздичка,
- 2 ч. л. сахара.

Рассол: • 1 л воды, 1 ст. л. соли.

Капусту нашинковать соломкой, опустить в подкисленную кипящую воду и варить

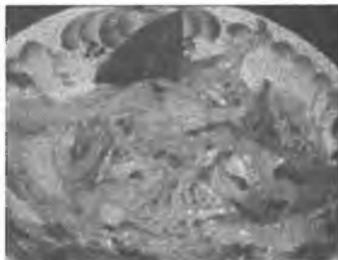
5 мин. Затем снять с огня, откинуть на дуршлаг.

В отвар добавить соль, довести до кипения и использовать для заливки. В подготовленные банки положить капусту, переложить ее дольками антоновских яблок, добавить 2 ст. л. тертой свеклы, приправу, сахар, лимонную кислоту. Банки заполнить доверху, залить горячим рассолом, закрыть крышками, стерилизовать 15 мин., закатать.

КАПУСТА «РОЗОВОЕ УТРО»

- 1 кг капусты, 500 г свеклы, 1/3 ст. л. соли, 50 г моркови, 100 г яблок.

Рассол: 3 л воды, 2 ст. л. сахара, 1 ст. л. соли.

Небольшие кочаны капусты вымыть, нашинковать, посолить. Свеклу вымыть, очистить от кожицы и натереть на терке. Натереть на терке морковь, яблоки нашинковать соломкой.

Смешать капусту со свеклой, яблоками и морковью. Для рассола: смешать воду, соль и сахар, вскипятить и охладить. Рассолом залить капусту, прижать сверху грузом, выдержать двое суток в тепле, а затем убрать в холод. Капуста будет готова через 2 недели. Готовую капусту уложить в стерилизованные банки и хранить в прохладном месте.

КАПУСТА «ПИКАНТНАЯ»

- 1 кг капусты, 1 морковь, 1 ст. л. растит. масла, соль по вкусу.

Маринад: 1/3 ст. воды, 1/4 ст. 9% -уксуса, 7 горошин черного перца, 1 ст. л. сахара, 1 ч. л. соли.

Специи и сахар для маринада соединить, вскипятить и остудить.

Капусту и морковь нашинковать тонкой соломкой, добавить соль, растит. масло, перетереть и оставить на 30 мин., затем переложить в банки, залить маринадом и оставить на 2 дня.

Капусту 3 раза проткнуть деревянной шпажкой и поставить на сутки в холодильник.

Хозяйке на заметку

САЛАТ

«ОБЪЕДИНИ БЛЮД»

2 кг белокочанной капусты, 1 кг лука, 1 кг сладкого перца, 1 кг кислых яблок, 1 кг моркови, 500 г помидоров, 3 ст. л. соли.

Капусту тонко нашинковать, морковь отварить до полуготовности и нарезать соломкой, лук нарезать тонкими полукольцами. Яблоки очистить от сердцевины и нарезать тонкими дольками, перцы - поперек соломкой.

Все овощи посолить и аккуратно перемешать, в банку положить пряности, дольки помидоров и овощную смесь. Банки закрыть крышками, стерилизовать 30 мин., закатать.

САЛАТ НА ЗИМУ

1,5 кг свежей капусты, 1 кг моркови, 1 кг репчатого лука, 1 л растит. масла, 3 ст. л. сахара, 1,5 кг свежих огурцов, 1 ст. л. 70% уксуса, 500 г болгарского перца, 300 г отварных грибов, 2 кг помидоров.

Масло прокипятить, добавить нашинкованную морковь и кипятить 5 мин. Добавить лук, нарезанный кольцами, и кипятить еще 5 мин. Всыпать сахар и нашинкованную капусту, кипятить 5 мин. Добавить огурцы, нарезанные кружочками, соль, уксус, перец (очищенный от семян и разрезанный на 4 части), грибы, нарезанные помидоры, 3-4 лавровых листа и перец по вкусу.

Все тщательно перемешать. Смесь тушить 30-40 мин. и разложить по банкам. Стерилизовать не обязательно.

САЛАТ

«ВЕЖЛИВЫЙ ВЕЩЕР»

3 кг капусты, 500 г болгарского перца, 500 г моркови, 500 г лука, 2 ст. л. соли, 1 ст. сахара, 1 ст. 9% уксуса, 1 ст. растит. масла.

Капусту нашинковать, помидоры нарезать, морковь натереть на крупной

терке, лук нарезать, добавить 2 ст. л. соли, 1 ст. сахара, 1 ст. 9% уксуса, 1 ст. растит. масла. Все перемешать и дать настояться 12 ч. Разложить в банки и закрыть полиэтиленовыми крышками.

СЕКРЕТ МОЕЙ БЕЛОСНЕЖНОЙ УЛЫБКИ

Во многих стоматологических клиниках сейчас предлагают профессиональное отбеливание зубов. Вазелину, как в домашних условиях я осветлила зубы всего за несколько дней. Пусть мой способ и не такой эффективный, как у кого эмаль лишь немножко потемнела, он поможет. Я сделала так.

Взяла 1 таблетку активированного угля. Измельчила ее в порошок, смешала с зубной пастой (размером с горошину) и тщательно почистила этим составом зубы перед сном. И в последующие 2 дня утром пользовалась обычной пастой, а вечером - пастой с толченым углем.

Желтоватый налет пропал и не появляется уже больше месяца. Следующий трехдневный курс повторю через пару недель, чтобы еще осветлить эмаль, но не слишком травмировала ее частым отбеливанием.

ХИТРАЯ ДИЕТА ДЛЯ СУСТАВОВ

У папы болели суставы, и я знала какие продукты ему запрещены. Старалась и сама их не есть, чтобы не спровоцировать у себя болезнь, к которой у меня, возможно, генетическая предрасположенность.

В черном списке у меня были щавель, шпинат, редька, редис и некоторые другие продукты. Както раз зашла в гости к подруге, которая предложила мне щавелевый суп. Чтобы отказ не прозвучал невежливо, я объяснила, почему мне нельзя щавель.

И подруга научила меня как без риска для здоровья есть продукты, богатые щавелевой кислотой.

Чтобы снизить риск суставных заболеваний, надо просто есть их со сметаной или тертым сыром. Дело в том, что в кишечнике щавелевая кислота нейтрализуется растворимыми солями кальция.

Образуется безвредное соединение - щавелевокислый кальций. Конечно, жаль, что при этом теряется некоторое количество кальция, который нужен организму. Но если вы едите достаточно содержащих его продуктов и не слишком увлекаетесь зелеными листовыми овощами, то будете здоровы.

ВОПРОС-ОТВЕТ

БОЛЬНЫМ ЭНДЕМИЧЕСКИМ ЗОБОМ рекомендую...

Много лет болею эндемическим зобом. Хочу получить консультацию врача-эндокринолога по профилактике, лечению, а также по питанию.

Сэсэг Доржиева,
читатель.

- Зобом называется любое увеличение щитовидной железы. Эндемический зоб - это увеличение щитовидной железы у большого числа людей, проживающих в местности, где в почве и воде мало солей йода.

Формирование зоба является компенсаторной реакцией организма на низкое поступление йода. Нередко увеличение щитовидной железы в объеме не обеспечивает оптимальный уровень гормонов и развивается гипотиреоз - снижение функции щитовидной железы. При длитель-

ной йодной недостаточности развиваются не только диффузное увеличение размеров щитовидной железы, но и очаговые изменения - образования узлов.

Тактика лечения эндемического зоба во многом зависит от степени увеличения щитовидной железы и состояния функции железы. Для уточнения размеров щитовидной железы проводится ультразвуковое исследование, которое также позволяет выявить узловые формы зоба. В зависимости от состояния функции щитовидной железы выделяют зоб с нормальной функцией железы - эутиреоидный и зоб со сниженной функцией щитовидной железы - гипотиреоидный.

Профилактика зоба: различают массовую, групповую и индивидуальную йодную профилактику.

Массовая профилактика зоба заключается в добавлении к поваренной соли йодата калия (KIО3) -йодирование. Групповая йодная профилактика проводится в детских садах, школах, среди беременных и кормящих женщин. Индивидуальная профилактика назначается пациентам, которые перенесли операцию на щитовидной железе, проживающим в эндемичном по зобу регионе, работающим со струмогенными веществами. Одновременно рекомендуется употребление пищи богатой йодом: морская капуста, морская рыба и морепродукты.

Лилия МОЛОНОВА,
эндокринолог,
врач высшей категории
клинико-диагностического
центра «РИТМ».

Справки и запись по тел.:
32-06-08, 21-85-16, 21-84-09.

ХVII ЖАРАНАЙ САГААГШАН ТУУЛАЙ ЖЭЛ

НАМАРАЙ ҺҮҮЛШЫН ШАРА НОХОЙ ҺАРА

Буряад литэ	5	6	7	8	9 МХ	10	11
Европын литэ	31	1	2	3	4	5	6
Гараг	ДАБАА	МЯГМАР	ҺАГБА	ПҮРБЭ	БААСАН	БИМБА	НИМА
Нэрэ	ҺАРА	МАРС	МЕРКУРИ	ЮПИТЕР	СОЛБОН	САТУРН	НАРАН
Үдэр	ПОНЕД.	ВТОРНИК	СРЕДА	ЧЕТВЕРГ	ПЯТНИЦА	СУББОТО	ВОСКР.
Үнгэ	шарагшан	сагаан	сагаагшан	хара	харагшан	хүхэ	хүхэгшэн
Үдэр	Хонин	Бишэн	Тахя	Нохой	Гахай	Хулгана	Үхэр
Мэнгэ	9 улаан	8 сагаан	7 улаан	6 сагаан	5 шара	4 ногоон	3 хүхэ
Һуудал	огторгой	уһан	уула	модон	хиш	гал	шорой

Гарагай 2-то намарай һүүлшын шара Нохой нарын октябрийн 31 (шэнын 5).

Шарагшан Хонин, 9 улаан мэнгын, огторгойдо һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, лусууд ба тэнгэри тахиха, хэшэг даллага абаха, дасан хинд бодхохо, сан табиha, эм найруулха, хүрэнгэ эһээх, бэри буулгаха, хурим хэхэ, гэр байшан бариха, замда мүр гаргаха, хонинһоо ашаг шэмэ абаха, газашань үгэхэ, ажалшанине абаха, ном уншаха, огторгойн үүдэ сахиха, гүрэм заһал хүүлэхэ, ехэ хүнтэй уулзаха, буянай үйлэдэ һайн. Үбшэн эмнэжэ эхилхэ, дасан дуганай һуури табиha, гэр бүрихэ, нүүхэ, худалдаа хэхэ, нохой абаха, ханаха, төөнэхэ, сэргэ хүдэлгэхэ, шэнэ дэгэл оёхо, эд, юумэ үгэхэ, шарил шатаахада муу.

Хүнэй үһэ абабал, эд зөөри арбажаха, үхэр мал үдэхэ.

Гарагай 3-да ноябрийн 1 (шэнын 6).

Сагаан Бишэн, 8 сагаан мэнгын, уһанда һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарал үйлэдэхэ, сан табиулха, хангал тахиулха, һахуһанда үгэлгэ үгэхэ, бурхан, лусууд тахиха, харюулга хэхэ, бэри буулгаха, модо һуулгаха, сээрлиг байгуулха, шэмэг зүүхэ, бүжэг наада хэхэ, туг дарсаг хиндхэхэ, худалдаа хэхэ, шэнэ ноёнине табиha, дайсанине дараха үйлэнүүдтэ һайн. Эм найруулха, замда гараха, шэнэ хубсаһа эсхэхэ, үмдэхэ, шэмэг оёхо, ехэ гол гаталха, загаһа бариха, тангариг үгэхэ, хүүргэ бариха, һубаг татаха, хүншүү гутуулха, бузар буртагые зайсуулхада сээртэй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, шэг шарай һайжарха.

Гарагай 4-дэ ноябрийн 2 (шэнын 7).

Сагаагшан Тахя, 7 улаан мэнгын, уулада һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, бурхан тахиха, бэшэг зурхай зураха, дасан хиндэй тахил заһаха, үзэл үзэхэ, эм найруулха, номын үүдэндэ орохо, Очирпүрэвийн харюулга хэхэ, мори, үхэр һургаха, гэрэй һуури табиha, гэр бүрихэдэ һайн. Ехэ хэрэг үүдхэхэ, ном уншаха, худалдаа хэхэ, улай гаргаха, хүншүү гутуулха, анда нүхэр бололсохо, бэри буулгаха, хурим найр хэхэ, мал агталха, лама болохо, ном соносохо, юумэ газашань үгэхэ, хатуу үйлэ ажал хэхэе тэбшэгтэ.

Хүнэй үһэ абабал, хараал шэрээл, арсалдаа хэрүүл, тэмсэл болохо.

Гарагай 5-да ноябрийн 3 (шэнын 8). Дүйсэн үдэр.

Хара Нохой, 6 сагаан мэнгын, модондо һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, бурхан, тэнгэри тахиха, бэшэг зурхай зураха, хэшэг даллага абхуулха, са-

наар олгохо, дасан шүтээн бодхохо, арамнайла, номын хурал байгуулха, эрдэмдэ һураха, ном залгаха, соносохо, номлохо, хэблэхэ, эм найруулха, модо бариха, бэри буулгаха, түрэхэ, хэлсээний ажалшанине абаха, урлаха үйлэдэ һуралсаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, модо тариха, һэеи гэр табиhaда һайн. Модо отолхо, тангариг үгэхэ, замда ябаха, хубсаһа эсхэхэ, аша туһатай үйлэ бүтээхэ, нүүдэл хэхэ, бузар буртагые зайсуулха, дайсанай үйлэ са-рахада бүтэмжтэй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, наһан ута болохо.

Гарагай 6-да ноябрийн 4 (шэнын 9).

Харагшан Гахай, 5 шара мэнгын, хиндэ һуудалтай үдэр. «Модон хохимой» үдэр.

Дасан хинд хэргэхэ, арамнайла, лама хубараг болохо, тарни уншаха, ном заалгаха, замда гараха, худалдаа наймаа хэхэ, гүлгэ тэжээхэ, эм найруулха, эрдэмдэ һураха, шэнэ хубсаһа үмдэхэ, бэри буулгаха, бэрин үйлэ бүхэндэ һайн. Нэхэхэ, нүүдэл хэхэ, модо отолхо, худаг малтаха, тээрмэ бодхохо, шууя гаргаха, газар хахалха, нохой абахые хориглоно.

Хүнэй үһэ абабал, үбшэн хомор хүрэхэ.

Гарагай 7-до ноябрийн 5 (шэнын 10).

Хүхэ Хулгана, 4 ногоон мэнгын, галда һуудалтай үдэр.

Бурханда зальбарха, 8 лусууд тахиха, тахилда үгэлгэ үгэхэ, дасан шүтээн бодхохо, тахиха, эм найруулха, түмэрөөр урлаха, шэмэг зүүдхэл зүүхэ, буянай үйлэ бүтээхэ, ханаха, шэнэ барилга ашаггалгада оруулха, худалдаа хэхэ, гэрлэхэ, туһатай үйлэ бүтээхэ, эд, мал абаха, худаг малтаха, модо һуулгахада һайн. Үзэл үзэхэ, мори урилдуулха, хүүгэдые үргэжэ абаха, замда гараха, нохой тэжээхэ үйлэнүүдые тэбшэгтэ, бэри буулгажа, хүргэ оруулжа болохогүй.

Хүнэй үһэ абаа һаа, бэе махабад һайжарха.

Гарагай 1-дэ ноябрийн 6 (шэнын 11).

Хүхэгшэн Үхэр, 3 хүхэ мэнгын, шоройдо һуудалтай үдэр.

Лусууд тахиха, «Чавдор», «Уһан балин», «Лудор», «Лусын балин» үргэхэ, лама болохо, мал худалдаха, мал адууһа һургаха, эм найруулха, залаха, эрдэм номдо һургаха, буянай үйлэ бүтээхэ, тангариг үгэхэ, һаад тодхор дарахада һайн. Байшан гэрэй һуури табиha, шэнэ гэр бариха, хүн, мал һамнаха, ханаха, төөнэхэ, бэри буулгаха, шэнэ дэгэл эсхэхэ, урлан бүтээхэ, дархалха, сэргэ хүдэлгэхэ, угаал хэхэ, газар һэндэхэ, харюулга хэхэ, модо отолхо, һубаг татахада таарамжагүй.

Хүнэй үһэ абабал, бэе махабад һайжарха.

(Түгэсхэл. Эхишинь 9-дэхи июурта).

ЗЭДЫН АЙМАГАЙ ТҮРҮҮШЫН ҺУРГУУЛИ

Зунай лагерьта

Иимэ ажал ябуулгаараа, һургуулиингаа бүхы кабинетүүдэйнгээ мебелине, һуралсалда хэрэгтэй элдэб түхээрлэгнүүдые мүнөө сагайхьяар шэнэлжэ, гоё болгоһонойнгоо түлөө 2010 ондо соносохгодоһон «Мүнөө сагай һургуулиин инфраструктура» гэхэн муниципальна конкурсдо илажа, Хүндэлэлэй грамота болон мүнгэн шангаар шагнагдаад, удаань баһал энэ жэлдэ «Һургуулиин инфраструктурын хүгжэлтэ» гэхэн конкурсдо илажа, Хүндэлэлэй грамотаар, мүнгэн шангаар шагнагдаади.

- Танай һургуулине дүүргэжэ, бээ олоһон хүнүүдхэ туһаламжа абадаг гээшэ гүт? Туһалдаг хүнүүдэй байбал, нэрьеньшье һаа дурдыт.

- Энээн тухай хөөрэхэ юумэмни ехэ: һургуулидамнай выпускнигуудай ассоциаци байгуулагданхай юм. Тэрэ ассоциацие Улаан-Үдэдэ ажаһуудаг, өөрын үйлэдбэритэй Анатолий Федорович Заболоцкий толгойлдог. Минии һургуулиин директорээр ерөһэн жэлдэ Валерий Ринчиндоржиевич Цыренов хэдэн жэлэй саана сугтаа һуража дүүргэһэн классайнгаа хүбүүд, басагадай зүгһөө сканер бэлэглээ бэлэй.

Тиигэжэ һургуулиа дүүргэһээр 20-30 жэл болоһон хойно выпускнигууд энэ ойгоо тэмдэглэхэдэ, һургуулидаа заабол мүнгэ бэлэглэдэг юм. Жэшээлхэдэ, 4-дэхи выпускын хүнүүд парта, столой бүхэли комплект бэлэглээ. Тиихэдэ Намсараев Николай Дампилович гэжэ хүн баһал мебель бэлэглээ.

Сартуул-Гэгээтэймнай шэрээтэ Чойдонов Аркадий ламбагай, нютагаймнай фермер Цыренов Дугар Ринчиндоржиевич, урдань өөрын үйлэдбэритэй байһан Будасев Валерий Гендунович, лама Дашиев Баяр Тумурович, мал олонтой Ринчинов Вячеслав Цыбикович гэгшэд горитойхон мүнгэ алта, мал үгэжэ туһалһан, тиихэдэ бусадшье хүнүүд шадалайнгаа зэргээр туһалжал байгаа.

- Һая «2011 оной директор» гэхэн нэрэ зэргэдэ хүртэһэнөөртнай халуунаар амаршалаад, энэ хэжэ байһан орошье, хүшэршье ажалтнай буян боложо, гэдэргээ Тандаа бусажал байхыень юрөөнэб.

- Ганса минии туйлаһан амжалта бэшэ, багшанараймнай коллективэй ехэ аша туһа, амжалта гээшэ гүб даа.

Галина РАДНАЕВА, Бурядай арадай поэт.

Родные и близкие с прискорбием извещают о безвременной кончине любимой мамы, бабушки, известного ученого Бурятия **ДОБОВОЙ-БАБУЕВОЙ Энгельсины Очировны** Вынос 28 октября с 12.40 по адресу: ул.Жердева, 92, кв.23.

Издательский дом «Буряад үнэн» выражает глубокое соболезнование родным и близким по поводу преждевременной кончины ветерана БНЦ, кандидата философских наук, активного внештатного корреспондента газет «Буряад үнэн» и «Бурятия» **ДОБОВОЙ-БАБУЕВОЙ Энгельсины Очировны**

Буряад Үнэн Дүхэриг

Учредители: Президент, Народный Хурал, Правительство Республики Бурятия
Ген.директор-гл. редактор - Э.Д.ДАГБАЕВ
Редактор - Г.Х.ДАШЕЕВА
Редакционная коллегия:
И.М.Егоров, П.Л.Носков, М.В.Калашников, И.В.Смоляк (Правительство РБ), А.С.Коренев, Ц.Б.Батуев, В.Р.Булдаев, Ц.Э.Доржиев (Народный Хурал РБ), А.В.Махачеев (замгендиректора - руководитель редакций газет), Т.В.Самбялова (замгендиректора - руководитель специализированных изданий), Л.Г.Будаев (замгендиректора-директор по экономике и развитию), С.Б.Байминова (бильд-редактор), Н.Д.Бадмаринчинов, Л.В.Очирова, Д.Ц.Мархадаева, Б.В.Балданов, В.Д.Дамдинова.

Телефоны:
21-54-54 - приемная
21-33-61 - замгендиректора - руководитель редакций газет
21-68-08 - замгендиректора - руководитель специализированных изданий
21-55-97 - замгендиректора - директор по экономике и развитию
21-64-36 - редактор
21-60-21 - бильд-редактор
21-67-81 - выпускающий редактор
21-66-76 - производственный отдел
21-55-97 - отдел экономических проблем, отдел фотоиллюстраций
21-63-86 - отдел социально-политических проблем
21-54-93 - отдел гуманитарных проблем, отдел бурятского языка и перевода, отдел оперативной информации
21-35-95 - редакция журналов «Байкал» и «Байгал»
21-55-97 - редакция журнала «Морин Хуур», редакционно-издательский отдел
21-62-62 - реклама
21-60-91, 21-35-95, 21-50-52 - подписка и распространение

Редакция принимает печатные рукописи. Рукописи и фото не рецензируются и не возвращаются. Автор несет ответственность за представленные материалы. За содержание объявлений редакция ответственности не несет. Все справки у рекламодателя.

АДРЕС:
670000, г. Улан-Удэ,
ул. Каландаришвили, 23.
ГУП «Издательский дом «Буряад үнэн»»
Учредитель -
Правительство
Республики Бурятия

Подписной индекс 73877
Газета зарегистрирована ФГУ «Восточно-Сибирское межрегиональное территориальное управление», Регистрационный №60079 e-mail: unen@mail.ru

Газета набрана и сверстана в компьютерном центре Издательского дома «Буряад үнэн». Отпечатано с готовых диапозитивов в ОАО «Республиканская типография» тиражом 4000 экз. Объем 6 п.л. Заказ №1620. 670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13.
Подписана в печать 26.10.2011 в 16.00 - по графику; 26.10.2011 г. в 16.00 - фактически. Общий тираж изданий ИД «Буряад үнэн» - 18900 экз. Цена свободная.

* Материалы на платной основе.
ОТДЕЛ РЕКЛАМЫ - каб. 1, 13 (1 этаж).
Тел.: 21-62-62, тел./факс: 21-54-54

Буряадаар хэлэжэ һурая

Түрэл буряад хэлэн дээрээ ан амитанай, шубуу шонхорой, загаһанай, модоной, ургамалинуудай нэрэнүүды олон зон мэдэдэггүй байна. Тиймэһээ энэ багахан толи оурадханабди.

Бата-Мунхэ ЖИГЖИТОВ, оршуулагша, сурбалжалагша.

АН АМИТАД

- Антилопа - антилопо, оронго;
- Барс - барас, бар;
- Барсук - доргон;
- Бегемот - бегемот,
- армана, уһанай үхэр;
- Белка - хэрмэн;
- Беляк - сагаан шандаган;
- Бобр - халюун;
- Буйвол - сар, үхэр;
- Бурундук - жэрхи;
- Вепрь - бодон гахай;
- Верблюд - тэмээн;
- Водяная крыса - уһанай харха,
- уһанай үхэр хулгана;
- Волк - шоно;
- Гепард - миисгэйн түрэлэй тон хурдан ами-тан;
- Гиена - шонын түрэлэй мяхаша муухай амитан, гиенэ;
- Горностай - үен;
- Дикий северный олень - хойто зүгэй зэрлиг оро;
- Еж - заряа;
- Жираф - жираф;
- Заяц - шандаган;
- Зебра - хулан;
- Землеройка - атаахай хулгана;
- Зубр - зэрлиг буха;
- Изюбр - буга, боро тураг;
- Ишак - элжэгэн;
- Кабан - бодон гахай;
- Кабарга - хүдэри;
- Кенгуру - кенгуру, имжэ;
- Колонок - холонго, үен;
- Корсак - хирһан;
- Косуля - боро гүрөөһэн;
- Крокодил - матар, уһанай мүлхидэг томо амитан, кроко-дил;
- Кролик - туулай;
- Крот - мана һохор;
- Крыса - үхэр хулгана, харха;
- Куница - хүнэри, суусари;
- Лань - боди гүрөөһэн;

- Ласка - охотоноон, үен;
- Лев - арсалан;
- Лев морской - абарга хаб загаһан;
- Леопард - эрбэд;
- Летяга, летучая белка - олбо;
- Лиса - үнэгэн, араата;
- Лось - хандагай, хара тураг;
- Мамонт - арсалан заан;
- Манул - зэрлиг миисгэй;
- Марал - буга, буйр;
- Медведь - баабгай;
- Медведь бурый, - хара баабгай, хара гүрөөһэн;
- Медведь белый - сагаан баабгай;
- Норка американская - американ норко, уһанай булган, минжэ;
- Носорог - хамартаа эбэртэ, хирсэ;
- Олень - буга, оро;
- Ондатра - уһанай хулгана;
- Осел - элжэгэн;
- Песец - сэнхир сагаан үнэгэн;
- Пищуха - охотоноон;
- Пони - тарбаган морин;
- Рогач - буга, эрэ оро;
- Росомаха - зантахы, зээгэн;
- Русак - шандаган (боро);
- Рысь - шэлүүһэн;
- Сайгак - сайгак, бүхэнтэ гүрөөһэн;
- Сибирский горный козел - янгир ямаан;
- Слон - заан;
- Соболь - булган;
- Солонгой - холонго;
- Сохатый - хандагай;
- Сурук - тарбаган;
- Суслик - зумбараа, үрхэ;
- Тарбаган - тарбаган;
- Тигр - эрээн гүрөөһэн;
- Толай - боро туулай;
- Тур - янгир ямаан (хадын ямаан);
- Тушканчик - алаг дааган;
- Хомяк - үхэр огтой;
- Хорь (лесной, степной) - бүдүүн хүзүүтэ;
- Шакал - сүүбэн шоно.

(Үргэлжэлэһын хожом гараха).

ДЕСЯТОЕ ЗАНЯТИЕ

КОММЕНТАРИЙ

Слово «будaa» означает крупа, каша. В обиходе часто используется взаимствованное из русского языка «хааша» - каша. Если к слову «будaa» дать определение «шара» - желтый, «сагаан» - белый, то получим «шара будaa» - просо, «сагаан будaa» - рис.

Слово «архи» переводится «водка»; чтобы сказать «вино», нужно к нему дать определение «улаан» - красный, «улаан архи» - вино.

Что касается слова «хлеб», то у хоринских бурят оно обозначается заимствованным из русского языка «хилээмэн», а у иволгинских и селенгинских бурят «талхан» - это «хлеб». У последних «мука» обозначается словом «гурил», а у хоринских бурят «талхан». Суп с лапшой у хоринских бурят - «талхатай шүлэн», у иволгинских «лабшаа» от «лапша».

ДАБҺАН

Эртэ урда сарһаа дабһан гэ-эшэ ехэ үнэтэй зүйлнүүдэй нэ-гэниинь байһан юм. Зарим газарнуудта дабһанай түлөө шухата тулалдаанууд болодог байгаа. 1648 ондо Москвада болоһон восстани «дабһанай буһалгаан» гэжэ түүхэдэ бэшэ-этэй. Угытэй хүнүүд дабһа худалдажа абаха аргагүй байха-даа, баяшуулай ажалын хэжэ, хүлһиень дабһаар абадаг хэн. «Дабһан алтанһаа үнэтэй» гэжэ хүнүүд хэлсэдэг байгаа.

Далайн уһан соо удаан хэбтэһэн модо, зомгоол су-глуулаад, галда дүргөөхэдэ үнэһэн болоо юм ааб даа. Ти-имэ үнэһые папуасууд эгээл амтатай, эгээл хүндэтэй эдээн гэжэ тоолодог гээд, Миклухо-Маклай бэшэһэн байдаг.

Хүнэй бээдэ дабһантон хэрэг-тэй юм. 300 грамм дабһан хүнэй бээ соо ходо байха ёһотой - тэрэниие доошонь оруулхагүйн түлөө хүн дабһатай эдэз эдинэ. Гэбэһье дабһа ехээр эдэз хаа, хүл гарай, үе мусын үбшөөр хүн үбдэжэ болохо. Тиймэһээ юу-мэн бүхэниие хэм хэмжүүр со-онь хэрэглэхэдэ тухатай бай-даг.

Отвѣтѣ на вопросы:

1. Какое количество соли должно быть в человеческом организме?
2. Что является для пауков самой почетной едой?
3. Из-за чего происходили «солевые восстания»?

Л.НАМЖИЛОНОЙ
«Оюун түлхүүр» номһоо.

АУРА - ТВОЙ СВЕТ ИСХОДЯЩИЙ

Человек задуман как маленькое Солнце, способное испускать из себя Свет и Любовь, Гармонию, Покой и Радость. Ему дана сила высветлять всё окружающее. Человек рождён Светом и Любо-

вью, он должен стать Светом и Любовью. Он умеет любить, освещать всё, прощать, терпеть, дарить Гармонию, Тепло, Радость, творить Прекрасное.

Аура человека наглядно

показывает, что человек - это Солнечное Существо, Огненное. Этот Свет и Огонь человек испускает на всех семи планах бытия.

Все мы являемся уникальными и сложными существами, имеющими видимую и невидимую природу. Об этом знали бурят-монголы издавна.

Сунэс - невидимое тело человека, говорили буряты. Этих тонких тел несколько. Они отличаются друг от друга, могут покидать тело и возвращаться обратно. Сунэс обладает всеми достоинствами и недостатками хозяина.

Если одна из сунэсун заблудилась, надо позвать ламу, и он вернёт её обратно, верили буряты. О тонких телах человека знали и другие народы, особенно эти знания велики у египтян.

Виктория АЛАГУЕВА.

Мини хүгшэн эжы Ханда багадамни ишгээжэ хөөрээжэ үгэдэг һэн. Нанан соогоо хадуужа абаһанаа танай анхаралда дурадханаб.

ГАРАЙ

ТАБАН ХУРГАН

1. Эрхы Барбаадай
2. Долёобор Батан туулай
3. Дунда хурган Тоохон тобшо
4. Идам (бөһэлигэй) Толи мэргэн
5. Заахан жуудай Бишыхан шэгшүүдэй

ХҮЛЭЙ

ТАБАН ХУРГАН

1. Пад - парнаахан
 2. Патан - парнаахан
 3. Ойлог - шойлог
 4. Одхой - Нима
 5. Оодон - Сэрэмпил
- Галина ТУДИНОВА.

ДЭМЫ ЯБААГҮЙ

Хүн түрэн хадаа, бэшэ хүндэ тухалжа ябаха ёһотой гэдэг. Туһада ехэ бага гэжэ байдаггүй. Хүндэ тухалһан туһа өөртэ туһа боложо эрьедэг.

Юундэб гэхэдэ, хүргэһэн туһа тухай тухалууһан хүн хэзээ-дэһье мартахгагүй.

Галаа түлээд, сайгаа шанаад, тоһо хилээмээ эли газарта гар-гаад, үүдээ суургалангүй орхижо, малаа адуулхаяа гү, али аг-нахаяа ошоходоо, буряад зон аянай зондо ханаагаа зободог байгаа.

Хэһээлтэдэ ороһон хаатаржан, сүлэлгэдэ ябаһан гэмтэн - хэнэйһье ури хаа, ямарһье хүн хаа - эзэгүй гэртэ бууга-аб гэжэ ханадаггүй байгаа. Тэрэнэй хоол баряад, унда уугаад, дулаасажа амараад ошоһые мэдэхэдэ, буряад хүн баярладаг хэн. Юуб гэхэдэ, галын залираагүй, гуламтын хүн тойроогүй, эдэһнээн хүн ама хүрөө, сэргэдэнь морёо уяа.

Иихэдээ гэрэй эзэн энэ дэлхэй дээрэ дэмы ябаагүй!
Д.ЭРДЫНЕЕВ.

ОТВЕТЬТЕ НА ВОПРОСЫ:

1. Почему раньше буряты оставляли дом открытым?
2. Почему нужно помогать другим людям?

